

GÜMÜŞHANE ÜNİVERSİTESİ * SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ

TARİH ANABİLİM DALI

YÜKSEK LİSANS PROGRAMI

MANAS DESTANINDA KADIN ALGISI

YÜKSEK LİSANS TEZİ

Sefa NAS

KASIM - 2020

GÜMÜŞHANE

GÜMÜŞHANE ÜNİVERSİTESİ * SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ

TARİH ANABİLİM DALI

YÜKSEK LİSANS PROGRAMI

MANAS DESTANINDA KADIN ALGISI

YÜKSEK LİSANS TEZİ

Sefa NAS

KASIM – 2020

GÜMÜŞHANE

GÜMÜŞHANE ÜNİVERSİTESİ * SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ

TARİH ANABİLİM DALI

YÜKSEK LİSANS PROGRAMI

MANAS DESTANINDA KADIN ALGISI

YÜKSEK LİSANS TEZİ

Sefa NAS

Tez Danışmanı: Dr. Öğr. Üyesi Merve KARAÇAY TÜRKAL

KASIM – 2020

GÜMÜŞHANE

KABUL VE ONAY

Dr. Öğr. Üyesi Merve KARAÇAY TÜRKAL danışmanlığında **Sefa NAS** tarafından hazırlanan “**Manas Destanında Kadın Algısı** ” isimli bu çalışma, 24 /11 /2020 tarihinde yapılan lisansüstü tez savunma sınavı sonucunda **Oy Birliği** ile başarılı bulunarak jürimiz tarafından **Yüksek Lisans** Tezi olarak kabul edilmiştir.

.....

(Başkan)

.....

(Danışman)

.....

(Üye)

Lisansüstü tez savunma sınavında başarılı bulunarak kabul edilen bu tezin ciltlenmiş hali, /..... /..... tarihli ve / sayılı Enstitü Yönetim Kurulu toplantısında görüşülmüş ve Tez Yazım Kılavuzuna uygun bulunarak onaylanmıştır.

.

.....

Prof. Dr. Ekrem CENGİZ

Enstitü Müdürü

BİLDİRİM

Yüksek Lisans Tezi olarak hazırlamış olduğum “Manas Destanında Kadın Algısı” isimli bu çalışmanın, tamamen kendi çalışmam olduğunu, her alıntıya kaynak gösterdiğimi ve alıntı yaptığım tüm çalışmaların kaynakçada yer aldığını taahhüt eder, tezimin kâğıt ve elektronik kopyalarının Gümüşhane Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü arşivlerinde aşağıda belirttiğim koşullarda saklanmasına izin verdiğimi onaylarım.

Lisansüstü Eğitim-Öğretim yönetmeliğinin ilgili maddeleri uyarınca gereğinin yapılmasını arz ederim.

24 / 11 / 2020

.....

Sefa NAS

ÖN SÖZ

Destanlar, bir toplumun oluşturduğu sosyal, siyasal ve kültürel birikimlerin günümüze aktarılmasında son derece önemli kaynaklardır. Bu nedenle destanları bilimsel olarak incelemek, anlamaya çalışmak bir toplumun kültürel bağlamda geçirdiği evreleri öğrenmek açısından oldukça önemlidir. Dolayısıyla destanların bu özellikleri göz önüne alındığında onların Türk kültürü ve medeniyetinin anlaşılmasına büyük oranda katkı sağladıkları ortaya çıkmaktadır.

Destanlar arasında özellikle Kırgız Türklerine ait olan Manas Destanı'nın yeri kapsam ve barındırmış olduğu zaman nedeniyle farklı bir konumdadır. Manas Destanı içerisinde sosyal, siyasal ve kültürel olarak birçok bilgi barındırmaktadır. Bu çalışmada Manas Destanı'nda kadınların sosyal, siyasi ve kültürel hayattaki rolleri incelenmiştir. Manas Destanında Kadın Algısı adlı çalışmanın belirlenmesinde Türk kadınlarının toplumsal hayatta önemli bir konumda olmaları, toplumun en küçük temel yapıtaşı olan aile kurumundaki etkinlikleri ve devlet yönetiminde oynadıkları roller etkili olmuştur. Yapılan bu araştırma Manas Destanı çerçevesinde ve Kırgız Türkleri bağlamında ele alınmıştır. Bu çalışma ile Kırgızlar ve Manas Destanı özelinde kültürümüzdeki kadına bakış açısını ortaya koyarak dün ile bugün arasında kültürel anlamda bir bağlantı kurmak ve karşılaştırma yapmak amaçlanmıştır.

Bu çalışma giriş ve iki bölümden oluşmaktadır. Giriş bölümünde, Manas Destanı'nın tarihi önemine değinilerek İslamiyet öncesi Türk devletlerinde ve Türk-İslam devletlerinde kadının konumu hakkında bilgiler aktarılmıştır. Birinci bölümde, Kırgızların tarihi yapısına değinilerek Manas Destanı ve Manasçılar hakkında bilgiler verilmiştir. İkinci bölümde ise tezin temelini oluşturan Manas Destanı'nda yer alan kadın algısı incelenmiştir.

Beni bu çalışmaya sevk eden ve çalışmam esnasında hiçbir zaman yardımlarını esirmeyen değerli danışman hocam **Dr. Öğr. Üyesi Merve KARAÇAY TÜRKAL**'a teşekkür ederim. Ayrıca bu çalışmada metodolojik ve içerik yönlerden yol gösteren ve eksiklikleri tamamlayan değerli hocam **Doç. Dr. Sefer SOLMAZ**'a ve bu sürede maddi ve manevi olarak beni destekleyen aileme müteşekkirim olduğumu ifade etmem gerekir.

Gümüşhane - 2020

Sefa NAS

ÖZET

NAS, Sefa. Manas Destanında Kadın Algısı, Yüksek Lisans Tezi, 2020, (XI+116)

Destanlar, içerisinde barındırdığı yüzyıllardır süre gelen gelenek ve göreneklerin aktarmasından dolayı bir toplumun anlaşılmasında oldukça önemlidir. Uzun bir sözlü aktarım döneminden sonra yazıya geçirilen destanların oluşum sürecinde en önemli unsur, o destana konu olacak bir olayın meydana gelmiş olmasıdır. Türkler oluşturmuş olduğu yüksek medeniyet ve kültür nedeniyle destan açısından zengin bir millettir. Türk destanları genel olarak İslamiyet öncesi destanlar ve İslami dönem destanlar olarak sınıflandırılmıştır.

Kırgız Türklerinin, Manas Destanı ile Türk kültürüne büyük katkıları olmuştur. Kırgızlar en eski Türk boylarından birini teşkil etmeleri nedeniyle Türk siyasi, sosyal ve kültürel hayatı hakkında bilgi sahibi olmamıza olanak sağlamışlardır. İslamiyet öncesi dönemde Türk kadınlarının sosyal ve siyasi hayatta oldukça aktif ve etkili olduğu sonucu ortaya çıkmaktadır. Dolayısıyla bu dönemde kadınların aile idaresinde ve devlet yönetiminde söz sahibi oldukları anlaşılmaktadır. İslamiyetin etkisiyle bu durum kültür açısından bazı değişikliklere uğramış olsa da devam etmiştir. Bu durumun en açıklayıcı örneği Kırgız Türkleridir. Manas Destanı incelendiğinde Kırgızların kadına vermiş olduğu önem ortaya çıkmaktadır.

Manas Destanı içerisinde kadınlar sadece çocuk doğurmak ve onlarla ilgilenmekle sınırlandırılmamıştır. Onların toplum hayatının her alanında yer aldıkları görülmektedir. Kadınların sosyal hayatın dışında ata binip ok kullandıkları, gerektiğinde yurtlarını korumak için çarpışmaya girdikleri ve bunun için lazım olan silah kullanma becerisine sahip oldukları tespit edilmiştir. Manas Destanı'ndaki kadın tiplerinden Türk kültüründe kadına verilen değerin Kırgız Türklerinde de var olduğu anlaşılmaktadır.

Anahtar Kelimeler: Manas Destanı, Kırgız Türkleri, Kadın Algısı, Manasçılar

ABSTRACT

NAS, Sefa. The Perception of Women in the Epic of Manas, Master Thesis, 2020, (XI+ 116)

Epics are very important in understanding a society due to the transference of the traditions and customs that they contain for centuries. The most important element in the formation of epics that were written down after a long verbal transmission period is the occurrence of an event that will be the subject of that epic. Turks are a rich nation in terms of epic because of the high civilization and culture they created. Turkish epics are generally classified as pre-Islamic epics and Islamic epics.

Kyrgyz Turks made great contributions to Turkish culture with the Manas Epic. Since the Kyrgyz constitute one of the oldest Turkish tribes, they have enabled us to learn about Turkish political, social and cultural life. It appears that Turkish women were very active and influential in social and political life in the pre-Islamic period. Therefore, it is understood that women had a say in the family administration and the state administration in this period. Although this situation underwent some changes in terms of culture under the influence of Islam, it continued. The most explanatory example of this situation is the Kyrgyz Turks. When the Manas Epic is examined, the importance given to women by the Kyrgyz becomes clear.

In the Manas Epic, women are not limited to just giving birth to children and taking care of them. It is seen that they take part in all areas of social life. It has been determined that, outside of social life, women ride horses and use arrows, fight to protect their homeland when necessary, and have the skills to use weapons required for this. It is understood from the female types in the Manas Epic that the value given to women in Turkish culture is also present in the Kyrgyz Turks.

Keywords: Epic of Manas, Kyrgyz Turks, Perception of Women, Manas Talers

İÇİNDEKİLER

DIŞ KAPAK

İÇ KAPAK

KABUL VE ONAY	III
BİLDİRİM	IV
ÖN SÖZ	V
ÖZET	VI
ABSTRACT	VII
İÇİNDEKİLER	VIII
KISALTMALAR LİSTESİ	XI

GİRİŞ.	1
1. KONUNUN ÖNEMİ VE SINIRLANDIRILMASI	1
2. TAKİP EDİLEN TEKNİK VE METOTLAR	2
3. KAYNAKLAR VE ARAŞTIRMALAR	3
4. DESTANLARA KISA BİR BAKIŞ	4
5. İSLAMİYET ÖNCESİ DÖNEMDEN KIRGIZLARA KADAR KADININ KONUMU	6
5.1. İslamiyet Öncesi Dönemden Karahanlılara Kadar Kadının Konumu	6
5.2. İslami Dönem Kadının Konumu ve Karahanlılar	9
5.2.1. Kırgız Türklerinde Kadının Konumu	11

BİRİNCİ BÖLÜM

1. KIRGIZ TÜRKLERİ VE MANAS DESTANI	15-48
1.1. Kırgız Türkleri	15
1.2. Manas Destanı Hakkında Genel Bilgi	29
1.3. Manas Destanında Yer Alan Kişiler ve Özellikleri	33
1.4. Manasçı Olmak İçin Gerekli Eğitimler ve Koşullar	39
1.5. Sagımbay Ozorbakov'un Hayatı ve Varyantının Özellikleri	45

İKİNCİ BÖLÜM

2. MANAS DESTANINDA KADIN ALGISI	49-104
2.1. Levirat Geleneği ve Çocuksuz Kadına Bakış Açısı	49
2.2. Kadının Toplumdaki Statüsünde Çocuğun Rolü.....	50
2.3. Rüya Motifi ile Çocuğun Müjdelenmesi	51
2.4. Çocuk Sahibi Olmak İçin Kurban Kesilmesi	53
2.5. Manas'ın Doğumu ve Müjdelenmesi	53
2.6. Toy Düzenleme ve Çocuğa Ad Verme.....	55
2.7. Manas'ın Müslüman Olması	57
2.8. Manas'ın Kalmuk Askerlerini Öldürmesi Karşısında Ebeveynlerinin Tutumu..	57
2.9. Annesinin Manas İle İlgili Endişeleri.....	59
2.10. Manas'ın Karabörk ile Mücadelesi ve Evlenmesi.....	59
2.11. Yeni Geline Bakılma Âdeti	61
2.12. Manas'ın Evlilik Kurumuna Verdiği Önem.....	61
2.13. Manas İle Akılay'ın Evlenmesi	63
2.14. Erkek Çocuğuna Duyulan Özlem.....	65
2.15. Er Kökçö'nün Eşi Akerkeç'i Kıskanması	66
2.16. Akerkeç'in, Durumu Eşine Açıklama Çabası	67
2.17. Er Kokçö ile Almambet'in Büyük Kavgası	69
2.18. Akerkeç'in Ortalığı Yatıştırması	70
2.19. Almambet'in Manas'ı Eşleri Hakkında Uyarması	70
2.20. Cakıp Han'ın Manas'a Yeni Bir Eş Araması	71
2.21. Cakıp Han'ın Kanıkey'i Görüp Beğenmesi	72
2.22. Atemir Han'ın Kızı Kanıkey'i Vermemek İçin Uyguladığı Taktik	73
2.23. Kızların Küçük Yaşta Evlendirilmesi: Kanıkey Örneği.....	75
2.24. Evliliğe Giden Yolda Manas ile Kanıkey'in Kavgası	76
2.25. Manas ile Kanıkey'in Evlenmesi	77
2.26. Esir Bokmurun'un Han Kızı Kanışay'a Aşık Olması	78
2.27. Manas'ın, Bokmurun ile Kanışay'ı Kavuşturması	79
2.28. Kanıkey'in Manas'ın Amcası Közkaman'ı Karşılması.....	80

2.29. Manas'ın Eşleri Arasında Yaşanan Kıskançlık	81
2.30. Kanıkey'in Eşini Amcasına Karşı Uyarması.....	82
2.31. Kanıkey'i Haklı Çıkaran Hain Plan.....	84
2.32. Karabörk'ün Kanıkey'e Tavsiyesi.....	85
2.33. Kökçököz'ün Hain Planını Uygulaması.....	86
2.34. Manas'ın Eşlerini Dinlemediği İçin Pişmanlığı	87
2.35. Manas'ın Kırk Çiltan'dan Yardım İstemesi	87
2.36. Közkaman'ın Han Olması ve Kanıkey'i Eş Almak İstemesi	88
2.37. Manas'ın Geri Gelmesi ve Kökçököz'den İntikam Alması	89
2.38. Sefere Çıkarken Kanıkey'in Ziyaret Edilip Duasının Alınması.....	89
2.39. Kalmuklarda Han Seçiminde Kadının Rolü	91
2.40. Sanamkül'ün Manas'tan Eman Dilemesi	92
2.41. Kadınların Savaşçı Özellikleri.....	93
2.42. Saykal'ın Erkeklere Meydan Okuması ve Manasla Düellosu.....	93
2.43. Manas ile Panus Han'ın Mücadelesinde Efsuncu Kadınların Etkisi	94
2.44. Aygan Han'ın Kızı Altınay ile Almambet'in Evlenmesi	96
2.45. Manas'ın Son Seferi ve Ölümü	97
2.46. Sagımbay'ın Manas Destanı Adlı Eserinde Kadın Algısına Toplu Bir Bakış ..	97
SONUÇ VE DEĞERLENDİRME	105
KAYNAKÇA	107
ÖZGEÇMİŞ.....	116

KISALTMALAR LİSTESİ

TÜRKÇE		İNGİLİZCE	
Age	Adı Geçen Eser		
Agm	Adı Geçen Makale		
Agt	Adı Geçen Tez		
Bk. / bk.	Bakınız		
C.	Cilt	Vol.	Volume
Çev.	Çeviren		
Haz.	Hazırlayan		
M.Ö.	Milattan Önce		
DİA	Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi		
S.	Sayfa		
SBE	Sosyal Bilimler Enstitüsü		
TDK	Türk Dil Kurumu		
TTK	Türk Tarih Kurumu		

GİRİŞ

Milletlerin medeni seviyelerini gösteren en önemli unsurlar; onların siyasi-askerî, sosyo-ekonomik ve kültürel hayatta uyguladıkları yöntemler ve gerçekleştirdikleri icraatlar olup bunları kültürel miras çerçevesinde ele almak gerekir. Bu perspektiften bakıldığında Türkler, tarih boyunca yüksek bir medeniyet inşa etmeyi başarmıştır. Türkler kurmuş olduğu medeniyet sayesinde çağdaşlarının önüne geçmeyi başarmıştır. Kurmuş oldukları bu medeniyetin günümüze yansıyan birçok özelliği bulunmaktadır.¹

1. KONUNUN ÖNEMİ VE SINIRLANDIRILMASI

Çeşitli kitap bölümleri ve makaleler bulunmasına rağmen Manas Destanı üzerine yapılan çalışmalarda kadın algısına dair müstakil bir tez çalışması bulunmamaktadır. Bu yönüyle, yapılan bu çalışma önem arz etmektedir. Ayrıca bu çalışmada, en eski Türk boylarından birisi olan Kırgızlar hakkında bilgiler bulunmakta, Türk toplumlarında kadınların rolü ve etkilerinin neler olduğu ve bunun Türk kültürüne izlerinin nasıl yansıdığı da yer almaktadır.

Manas Destanı'nı tercih etmemizin temel sebeplerinden birisi eski Türk kültürüne dair pek çok bilgiyi barındırmış olmasıdır. Yüzyıllar boyunca bazı değişikliklere uğramış olsa da Manas Destanı özelde Kırgız Türklerinin genel anlamda ise Türklerin geleneklerini, yaşayış şekillerini ve kadınların toplum içerisindeki rollerini anlamamız açısından oldukça önem arz etmesidir. Dolayısıyla Manas Destanı Türk milletinin adeta hafızası olması nedeniyle incelenmeyi hak etmektedir.

Manas Destanı'nın çeşitli varyasyonları bulunmaktadır. Bu varyasyonlar içerisinde Sagımbay Ozorbak'ın Manas Destanı'nı tercih etmemizin sebeplerinden en önemlisi Sagımbay'ın sosyal olaylara çok daha fazla yer vermiş olmasıdır. Sagımbay'ın Manas Destanı varyasyonunda düğünler, göçler ve eğlence olayları geniş bir şekilde ele alınmış ve aktarılmıştır. Bu nedenle kadın algısına dair birçok çıkarımda bulunmak mümkün olmuştur. Dolayısıyla Sagımbay Ozorbak'ın varyantı, içermiş olduğu sosyal

¹ İlhan Aksoy, "Toplumsal ve Siyasal Süreçte Türk Kadını" **Yasama Dergisi**, S. 32 (Dünya Kadınlar Günü Özel Sayısı-II), Ankara 2016, s. 8.

hayatın genişliği nedeniyle çalışmamızın temel kaynağı olmuştur.

Araştırmamız temel olarak şu sekiz soruya cevap aramıştır. Bu sorular sırasıyla şu şekilde oluşmaktadır;

- 1- Destan nedir?
- 2- Destanların önemi nelerdir?
- 3- Türk Destanları nasıl sınıflandırılmıştır?
- 4- Kırgızların Türk destanlarında rolü nedir?
- 5- Manas Destanı'nın özellikleri nelerdir?
- 6- Manas Destanı'nda kadının rolüne ilişkin yeterli derecede bilgi verilmiş midir?
- 7- Manas Destanı'nda kadınların toplum içerisinde statülerini belirleyen ölçütler nelerdir?
- 8- Manas Destanı'nda kadınların tek görevleri çocuk doğurmak veya yetiştirmek midir?

2. TAKİP EDİLEN TEKNİK VE METOTLAR

Yapılan bu araştırmada literatür taraması esas alınarak, betimsel karakterli bir çalışma oluşturmak amaçlanmıştır. Araştırmada “genel tarama modeli” kullanılmıştır. Genel tarama modellerinde mevcut şartlar ve durumların herhangi bir değişikliğe uğramadan aynen ortaya konması amaçlanmaktadır.² Genel tarama modeli, çok sayıda elemandan oluşan bir evrende, evren hakkında genel yargıya varmak amacı ile evrenin tümü ya da ondan alınacak bir grup örnek ya da örneklem üzerinden yapılan tarama düzenlemeleridir.³ Ayrıca Bu araştırma, Sagımbay Ozorbak'ın Manas Destanı adlı eserinin Türk kültüründe kadın algısına dair olguları barındırdığı, erişilen kaynakların yeterli olduğu, araştırmada kullanılan yöntemin doğru ve geçerli olduğu varsayımlarından hareket edilerek hazırlanmıştır.

Bu araştırmada Türk Dünyası'nın en uzun destanı olan Manas Destanı'nın “Sagımbay Ozorbak Uulu Varyantı” adlı üç ciltten oluşan eser temel alınarak incelenmiş, destan içerisinde kadın algısına dair kavramlar, motifler, statüleri ve etkileri tespit edilmeye çalışılmıştır. Belirlenen bu öğeler, Türklerin tarih boyunca kadınlara vermiş olduğu

² Saim Kaptan, **Bilimsel Araştırma ve İstatistik Teknikleri**, Tekışık Web Ofset Tesisleri Yayınları, Ankara 1998, s. 59.

³ Niyazi Karasar, **Bilimsel Araştırma Yöntemi**, Nobel Yayınları, Ankara 2002, s. 78.

önem ile ilişkilendirilerek; Manas Destanı'nda yer alan kadın algısına dair kavramların, simge ve imgelerin, Türk kültürüne dair yansımaları tespit edilerek ortaya konulmaya çalışılmıştır.

Bu araştırmanın evrenini “Sagımbay Ozorbak Uulu Varyantı” adlı nazım biçiminde aktarılan üç cildin tamamı; örneklemini ise üç farklı versiyondan meydana gelen nazım yapısındaki kaynaklarla birlikte nesir biçiminde bulunan temel iki kaynak oluşturmaktadır.

Araştırmada kullanılan nazım biçimindeki eserler: Tuncer Gülensoy'un “Türkiye Türkçesi ile Manas Destanı” adlı çalışması, Emine Gürsoy Naskali'nin “Manas (Wilhelm Radloff Varyantı)”, Naciye Yıldız'ın “Manas Destanı (W. Radloff) ve Kırgız Kültürü ile İlgili Tespit ve Tahliller” adlı çalışmalarıdır. Araştırmamızda nesir olarak kullanılan iki çalışma ise: Abdülkadir İnan'ın “Manas Destanı” ve Keneş Yusupov'un “Manas Destanı” adlarını taşımaktadır.

Türklerin kurmuş olduğu yüksek medeniyeti anlamak ve konumuz nedeniyle kadınların Türk devletleri içerisindeki önemlerini kavramak için şöyle bir yol izlenmiştir; Öncelikle İslamiyet öncesi Türk devletlerinde kadının konumunu açıklanmıştır. Daha sonra İslamiyet'in etkisiyle Türk devletlerinde kadının konumuna dair bilgilere yer verilmiştir. Böylelikle kadınların eski toplumlardan günümüze kadar geçen zamanda konumları ve statüleri daha iyi anlaşılacağı düşünülmüştür. Son olarak Manas Destanı'nda Kadın Algısı konumuzu tam anlatabilmek adına Kırgız Türklerinde Kadın algısına yer verilmiştir. Bu yol haritasından hareketle Manas Destanı içerisinde kadınların konumları ve etkilerinin net bir şekilde anlaşılması hedeflenmiştir.

3. KAYNAKLAR VE ARAŞTIRMALAR

Bu çalışma esnasında hem kapsam, hem de içerik bakımından temel kaynağımız Manas Destanı'nın “Sagımbay Ozorbak Uulu Varyantı”⁴ adı ile yayınlanan eseridir. Sagımbay Ozorbak'ın üç ciltlik bu eseri baştan sona taranarak içerisinde kadın algısına dair bilgiler bulunan yerler tespit edilmiştir. Manas Destanı'nda tespit edilen bu bilgiler literatür taraması ile elde ettiğimiz kaynakça ile desteklenerek hazırlanmıştır. Bunun için araştırmamızda öncelikle literatür taraması yapılarak konumuzla ilgili, faydalı olabilecek çalışmalar belirlenmiştir. Literatür taraması sonucunda faydalı bulunan

⁴ Sagımbay Ozorbak, **Manas Sagımbay Ozorbak Uulu Varyantı**, C. I-II-III, Türk Dünyası Belediyeler Birliği, İstanbul 2017

önemli eserler şunlardır:

Manas Destanı ile ilgili, başlangıç tarihi 1934 yılında Abdulkadir İnan tarafından kaleme alınan makalesi “Kırgız Dil Yadiğârlarından Manas Destanı”⁵ Türkiye’de yapılmış ilk çalışma olarak kabul edilmektedir.

1934 yılından sonraki süreçte Manas Destanı ile ilgili çeşitli kitap ve makaleler kaleme alınmış ve tez çalışmaları yapılmıştır. Bunlar hakkında ilk bibliyografya çalışması 1987 yılında Hayrettin İvgin tarafından yazılan “Manas Destanı Üzerine Türkiye’de ve Çin Halk Cumhuriyeti’nde Yapılan Çalışmalar” adlı makaledir.⁶

1987 yılından sonra Manas Destanı ile ilgili çeşitli çalışmalar yapılmıştır. Nesir halinde yazarak aktaran Keneş Yusupov’un yazmış olduğu “Manas Destanı”⁷ Emine Gürsoy Naskalı ve Wilhelm Radloff’un “Manas Destanı Kırgız Türkçesi Metin-Türkiye Türkçesi Çevirisi”⁸, “Manas Destanı ve Etkileri Uluslararası Bilgi Şöleni”⁹ ve “Manas 1000 Bişkek Bildirileri” gibi çalışmalar Manas Destanı’nın araştırılmasında önemli katkı sağlamışlardır.

4. DESTANLARA KISA BİR BAKIŞ

Destanlar bir milletin din, fazilet ve milli kahramanlık öğeleri barındıran manzum hikâyeler olarak tanımlanmaktadır.¹⁰ Destan kelimesi birçok anlama gelmektedir. Destan terimi farklı anlamlarda halk hayatını terim olarak değişik edebi gelenekleri geçmişten günümüze kadar yaygın bir şekilde aktarma aracı olarak kullanılmasını ifade etmektedir. Destan kelimesi İslamiyet’in kabulünden sonra “masal, efsane” anlamına gelen Farsça kökenli “dâstân” kelimesinin fonetik olarak bazı değişikliklere uğrayarak dilimize geçmiştir.¹¹ Destan, Türk devletlerinde oldukça yaygındır. Türkler destanlarında yaşadıkları olayları, kahramanlık öğeleri barındırarak

⁵ Abdulkadir İnan, “Kırgız Dil Yadiğârlarından Manas Destanı”, **Azerbaycan Yurt Bilgisi Dergisi**, Yıl 3, Sayı 31-32, İstanbul, Temmuz-Ağustos 1934, s. 257-260.

⁶ Hayrettin İvgin, “Manas Destanı Üzerine Türkiye’de ve Çin Halk Cumhuriyeti’nde Yapılan Çalışmalar”, **Türk Kültürü Dergisi**, Yıl 25, S. 295, Kasım 1987, s. 680-689. Bu makalenin Türkiye’de yapılan çalışmalar bölümü çok az bir değişiklikle “Türkiye’de Manasla İlgili Yapılan Çalışmalar” adıyla tekrar yayınlanmıştır. Bk. Hayrettin İvgin, “Türkiye’de Manasla İlgili Yapılan Çalışmalar”, **İçel Kültürü Dergisi**, Yıl 4, Sayı 12, İçel, 1990, s. 53-57.

⁷ Keneş Yusupov, (Nesir Halinde Yazan), **Manas Destanı**, (Türkiye Türkçesine Aktaranlar: Fikret Türkmen-Alimecin İnalet), Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Atatürk Kültür Merkezi Yayınları, Ankara 1995, s. 274.

⁸ Wilhelm Radloff, **Manas Destanı Kırgız Türkçesi Metin-Türkiye Türkçesi Çevirisi**, Türksoy Yayınları, Çev. Emine Gürsoy Naskalı, Ankara, 1995, s. 278

⁹ Manas Destanı ve Etkileri Uluslararası Bilgi Şöleni, (Ankara, 21-23 Haziran 1995 – Konya, 24-26 Haziran 1995), Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Atatürk Kültür Merkezi Yayınları, Ankara, 1995.

¹⁰ Yakup Karasoy, “Destan Kavramı”, **Milli Folklor Uluslararası Kültür Araştırmaları Dergisi**, S. 10, Ankara 1991, s.37.

¹¹ M. Öcal Oğuz, “Destan Tanımı ve Eski Türk Destanları”, **Milli Folklor Uluslararası Kültür Araştırmaları Dergisi**, S. 62, Ankara 2004, s. 5.

ve olağanüstü motiflerle aktarmışlardır. Türk destanları genel olarak İslamiyet öncesi destanlar ve İslami dönem destanlar şeklinde ikiye ayrılmıştır.¹² Bu destanlar arasında İslamiyet öncesi döneme ait olan destanlar şu şekilde sınıflandırılabilir;

İlk Türk Destanları:

- 1- Altaylara (Yakut) ait olan Yaradılış Destanı
- 2- Sakalara ait olan Alp Er Tunga ve Şu Destanı
- 3- Hun Dönemine ait olan Oğuz Kağan Destanı
- 4- Köktürklere ait olan Bozkurt ve Ergenekon Destanı
- 5- Uygur Türklerine ait olan Türeyiş ve Göç Destanı olarak sayılabilir.

İslamiyet'in kabulü ile birlikte destan geleneği devam etmiştir. İslamiyetin etkisiyle oluşturulan destanlar ise şunlardır:

- 1- Karahanlı Dönemine ait olan Satuk Buğra Han Destanı
- 2- Kırgızlara ait olan Manas Destanı
- 3- Türk-Moğol Kültür Çerçevesinde oluşturulan Cengizname
- 4- Selçuklu ve Osmanlı dönemlerinde oluşan Seyid Battal Gazi Destanı, Danişmend Gazi Destanı ve Köroğlu Destanı yer almaktadır.¹³

Türk destanları genellikle bir milletin ortak değerleri, kuralları toplum hayatını kazanan zaferleri ve hezimetleri ortak bir paydada aktarıldığı toplumun geçmişini ve geleceğini temsil eden eserler olmaları nedeniyle oldukça önem arz etmektedir. Türk destanları genellikle kahramanlık öğeleri barındırmış olsa da yaşam şeklini örf ve adetlerin aktarılmasında büyük katkıları vardır. Bir destanın var olma süreci şu şekilde ifade edilebilir;

1- Destan Devri: Bir milletin destan oluşturabilmesi için destana konu olacak bir dönemde yaşamaları gerekmektedir. Mitolojik öğelerin toplum hayatında etkilerinin fazla olduğu bir süreçte yaşamış olmaları destanlara yansıyacak önemli bir etkidir.

2- Benimsenmiş Sözlü Gelenekler: Destanın oluşmasında bir milletin takip ettiği kültürel öğeler olması icap eder. Bu kültür nesilden nesile aktarılan bir yapı içerisinde olması gerekir. Gelenekler olmadan bir destanın oluşması oldukça zordur. Türkler gelişmiş olan sözlü gelenekleri sayesinde destan oluşturma açısından sorun

¹² Mehmet Ali Şerif, "Türk Destanları", **Journal of Kirkuk University Humanity Studies**, Kirkuk 2010, C. V S.II , s.12.

¹³ Abdülkadir Emeksiz, "Türk Destanlarının Karakteristik Özellikleri", **Arts & Humanities Conference of The Silk Road**, Daegu, Güney Kore 2015, s.270-271.

yaşamamıştır.

3- Olay (Vak'a): Destanın var oluşunun en temel öğelerinden biri ise olaydır. Destanın oluşması için toplumu derinden etkileyen ana bir konu olması gerekmektedir. Olay olmadan destanın oluşması mümkün değildir. Bu olay zafer, hezimet doğal felaketler gibi unsurları barındırabilmektedir.

4- Ozan: Oluşan bu durum nesilden nesile aktarılabilmesi için bir icracıya gerek duymaktadır. Böylece olay bir edebi esere dönüşerek aktarılması kolaylaşmış olmaktadır.

5- Tespit ve yazıya geçirilme: Bu evrede destanlar yazıya geçirilir ve toplumun bulunduğu kültürel öğeler savaşlar yayılarak nesilden nesile aktarılır.¹⁴

Bir destanın oluşum süreci kısaca bu şekilde tanımlanmıştır. Kırgızlara ait olan Manas Destanı, içerisinde yüzyılları barındırarak günümüze kadar ulaşmış önemli İslami dönem Türk destanlarından biri olarak sınıflandırılmıştır.

5. İSLAMİYET ÖNCESİ DÖNEMDEN KIRGIZLARA KADAR KADININ KONUMU

5.1. İslamiyet Öncesi Dönemden Karahanlılara Kadar Kadının Konumu

İslamiyet öncesi Türk toplumlarında kadının statüsü her zaman önemli bir düzeyde olmuştur. Kadınların erkekler karşısında olan konumları örnek oluşturacak cinstendir. Eski Türk toplumlarında kadınların durumu, sosyal, yönetsel ve hukuki hakları çerçevesinde incelendiğinde bu durum ispatlanmaktadır. Cinsiyet ayrımcılığı insanoğlunun varlığından bu yana devam eden büyük bir sosyal sorun olarak karşımıza çıkmaktadır. Eski Türk devletlerinin çağdaşları incelendiğinde kadınların değersiz bir meta olarak görüldüğü anlaşılmaktadır. Kadınlara karşı yapılan olumsuz cinsiyet ayrımlarının açıklanması için eski Türk devletlerinin çağdaşlarının incelenmesi gereklidir. Bu nedenle ilk olarak Çin İmparatorluğu'nda kadınların konumuna dair şu bilgilere yer verilmiştir;

Çinliler ile eski Türklerin komşuluk ilişkileri dolayısıyla birbirleriyle yakın ilişkiler içerisinde olduğu söylenebilir. Buna rağmen aralarında uçurum kadar fark

¹⁴ Öcal Oğuz, a.g.m, s.7.

bulunmaktadır. Çinlilerin, doğan kız çocuklarına isim vermeye dahi gerek duymadıkları kadına vermiş oldukları değeri bizlere göstermektedir.

Eski Türklere yakın olan bir diğer toplum ise Hintlilerdir. Hintlilerin, kadın algısı incelendiğinde Çin ile benzerlik göstermektedir. Hintlilerin kızları, evlenene kadar babasına bağlı olarak yaşamak durumundadır. Eğer babası ölürse erkek kardeşine bağlı olarak yaşayacaklardır. Buradan anlaşılacağı üzere Hintliler de kadınların kendi başlarına yaşamalarına müsaade etmemektedir. Bir şekilde kadınların erkeklerin himayesi altında yaşamaya mecbur bırakıldığı ifade edilebilir. Yani, kadınların zayıf yapılarında oldukları, tek başlarına yaşamlarını sürdüremeyecekleri sebebi ile mutlaka bir erkeğe bağlı olarak yaşamaları gerekmektedir.¹⁵

Görüldüğü üzere eski Türklerin çağdaşlarının kadına bakış açısı oldukça dardır. Bu konuda vereceğimiz örneklerden birisi de Araplardır. Araplar, kız çocuğu dünyaya geldiğinde bunu bir utanç unsuru olarak kabul edip, bu utanç veren durumu ortadan kaldırmak için kızlarını canlı canlı toprağa gömmek gibi aşırı bir duruma kaçmışlardır.¹⁶ İslamiyet öncesinde Arapların kadınlara bakış açısı bu şekildeyken İngilizlerin kadınlarını bir ticari meta olarak kullanmakta serbest oldukları 5. yüzyıldan 10. yüzyıla kadar bunun normal bir şeymiş gibi karşılandığı ifade edilmektedir. İran'da ise Sasaniler döneminde kadınlara saygı duyulmamıştır. Hatta erkek kardeş kız kardeşleriyle evlenebilmekteydi.¹⁷ Bahsedildiği üzere eski Türklerin çağdaşları incelendiğinde kadınlara karşı olan cinsiyet ayrımcılığının çeşitli boyutlarda olsa da ön safhada tutulduğu anlaşılmaktadır. Bu durum Türklerde tamamıyla farklıdır. Türkler, evlatları arasında cinsiyet faktörünü ön planda tutmamışlardır. Eski ve Orta çağlarda Türk kadınlarının, oldukça geniş haklara sahip oldukları söylenebilir. Bu dönemlerde Türk kadınları köle statüsünde değildir, devletin belli mecralarında görev alabilecek kadar saygı görmektedir.¹⁸

Eski Türk yazıtlarında kadınların isimlerinin yazılması da değerlerini gösteren bir unsurdur. Bu duruma en güzel örneklerden birisi Orhun Abideleri içerisinde yer alan Kül Tigin yazıtında, Tanrı'nın, Türk devletlerinin ve Türk milletinin yok olmasını

¹⁵ İbrahim Tellioglu, "İslam Öncesi Türk Toplumunda Kadının Konumu Üzerine", **Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi**, S.55, Erzurum 2016, s. 212

¹⁶ Ayfer Yılmaz, "Türk Kültüründe Kadın", **Milli Folklor Uluslararası Kültür Araştırmaları Dergisi**, S. 61, Ankara 2004, s. 113.

¹⁷ Okan Açıl, "İlk Türk Devletlerinde Kadın Algısı ve Kadın Hakları", **Recep Tayyip Erdoğan Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi**, C. II, S. 3, Rize 2016, s. 64.

¹⁸ Hasan Acar, "Türk Kültür ve Devlet Geleneğinde Kadın", **İnsan&İnsan Bilim Kültür Sanat ve Düşünce Dergisi**, S. 21, İstanbul 2019, s. 396.

istememediği için yarattığı kişiler içerisinde, II. Göktürk Devletinin kurucusu olan Kutlug Kağan'ın eşi İlbilge Hatun'unda ismi zikredilmiştir. Yazıtta tam olarak şu şekilde geçmektedir: “Yukarıda Türk Tanrısı, Türk mukaddes yeri, suyu öyle tanzim etmiş. Türk Milleti yok olmasın diye, millet olsun diye babam İltiriş Kağanı, annem İlbilge Hatunu göğün tepesinden tutup yukarı kaldırmış olacak.”¹⁹

Orhun Abidelerinde geçen bu ifadelerle bakıldığında Türk toplumları içerisinde kadınların siyasi ve sosyal etkileri anlaşılmaktadır. Türklerde kadınların bu kadar önemli bir etken olarak görülmesi aile anlayışıyla bağlantılıdır. Aile bir toplumun oluşturmuş olduğu en küçük sosyal yapıdır. Aslında ailenin tüm toplumlar tarafından önemli bir sosyal kurum olarak görüldüğü bilinmektedir. Aile bireyleri içerisinde olan sosyal ve siyasal denge düzeyi toplum içerisindeki denge ile doğru orantılıdır.²⁰ Eski Türklerde aileye “Oğuş” denilmekteydi. Kan bağına dayalı akrabalık tesis edilirdi. Aile ise “pederî” tipte bir yapıya sahiptir. Pederi sistem farklı toplumlarda zorla baskıyla yönetilen anlamına gelse de Türk toplumlarında durum farklıdır. Türklerdeki bu sistemde, babanın yol gösterici konumunda olduğunu ifade etmek gerekir. Aileye önderlik eden kişilere “bey” unvanı verilmiştir. Türklerde evlilik yoluyla en küçük çocuk hariç yeni bir ev açarak baba evinden ayrılmışlardır. Türkler, genellikle dışarıdan evlenmeyi ve tek eşlilik sistemini benimsemişlerdir.²¹ Bir ailede bey öldükten sonra o ailenin idaresi eşlerine kalırdı. Bu durumdan anlaşılabileceği üzere kadınlar hem devlet yönetiminde hem de devletin küçük bir temsilini oluşturan aile kurumunda söz sahibiydiler. Kadınlar, eski Türk toplumlarında oldukça serbest bir şekilde hareket edebilmekteydiler. Kadınlar ata binmek, avlanmak, dövüş kabiliyetlerini geliştirmek gibi etkinliklerde yer alıp kendilerini geliştirebilmişlerdir. Buradan anlaşılabileceği üzere eski Türk devletlerinde kadınlar bir nesne olarak görülmemiş aksine sosyal ve siyasi hayatın içerisine saygı gören ve değer verilen bir konumda yer edinmişlerdir.²²

Eski Türk Devletlerinde kağanın eşine “katun” unvanı verilmiştir. Bu unvan Hunlar zamanından itibaren kullanılmakla birlikte, günümüze kadar ulaşmayı başarmıştır. Katun unvanı ile Kağan'ın eşleri devlet yönetiminde ciddi söz sahibi olduğunu resmi olarak ilan etmiş bulunuyorlardı. Katunlar devlet yönetiminde kağandan

¹⁹ Ali Oğuzhan Cengiz, *Eski Türklerde Kadın*, Bilge Oğuz Yayınları, İstanbul 2020, s. 80.

²⁰ Abdülkadir Donuk, “Çeşitli Topluluklarda ve Eski Türkler’de Aile” *İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Tarih Dergisi*, S. 33, İstanbul 1982, s. 147.

²¹ İbrahim Kafesoğlu, *Türk Milli Kültürü*, İstanbul 1993, s. 297.

²² Okan Açıl, a.g.m., s. 65.

sonra gelmekteydi. Katunlara, kağanların tahta çıkma törenlerine benzer bir şekilde merasim düzenlenmekteydi. Bu törenler, törelerin belirlemiş olduğu çerçeveler neticesinde gerçekleştirilirdi. Bu durum dahi Türklerde kadına verilen değeri bize kanıtlamaktadır.²³ Bir kadının katun olarak seçilmesi devlet içerisinde kadınlar arasında statüsünün yükselmesi demektir. Bir kişinin katun unvanını alması için belli şartları sağlaması gerekiyordu. Bu şartlar içerisinde en önemlilerinden birisi katun unvanını alacak olan kişinin Türk olmasına dikkat edilir, ayrıca soylu bir aileye mensup olması beklenirdi. Türk olmak teriminden asıl kastedilen olay ise sadece annesinin veya babasının Türk olması değil her ikisinin de Türk olması gerektiği ifade edilmektedir.²⁴

Böylece Türk devletinin soyu ve kökeni hakkında oluşabilecek olumsuzluklar önlenmiş ve devletin devamlılığı garanti altına alınmaya çalışılmıştır. Böylelikle Kağan'ın ölümünden sonra devleti yönetecek olan çocuklarının soyları hakkında bir endişeye mahal vermemek amaçları arasında yer almıştır.²⁵ Katunlar, Kağanla birlikte devleti yönetmekteydiler. Kağan bir sefere gittiği zaman Katun, devleti naib unvanını alarak yönetmekteydi. Aynı zamanda elçileri kabul etme gibi siyasi hakları da bulunmaktaydı. Katunlar harp meclisinde de hazır bulunurdu, fikirlerini ifade etmekte ve oy kullanma hakları da bulunmaktaydı. Kağan öldüğünde çocukları tahta geçecek yaşta olmadığında devleti yönetme yetkisi, Kağan'ın annesine verilirdi. Siyasi yetkileri bakımından eski Türk devletlerinde kadının oldukça etkili bir konumda bulunduğu sonucuna rahatlıkla varılabilmiştir. Eski Türkler, çağdaşları ile karşılaştırıldığında oluşturmuş oldukları yüksek medeniyetle toplum içerisinde siyasi, sosyal ve kültürel anlamda cinsiyet ayrımcılığı yapmadan toplum yapısını korumuş ve varlığını önemli ölçüde buna bağlı olarak sürdürmüşlerdir. Eski Türk devletleri, çağdaşlarına nazaran kadınlarını önemli görmüş ve gerekli yetkileri paylaşarak cinsiyet ayrımı yapmadan toplumu yönetmişlerdir.

5.2. İslami Dönem Kadının Konumu ve Karahanlılar

Türkler İslamiyetle çeşitli siyasi ve sosyal olaylar vasıtasıyla tanışma fırsatı bulmuşlardır. Bu fırsatlar içerisinde siyasi olarak Talas Savaşı da yer almaktadır. Talas Savaşı İslam ordusu ile Çin ordusu arasında gerçekleşmiştir. Çin İmparatorluğunun

²³ Saadettin Gömeç, Kagan ve... s. 89.

²⁴ Raziye Peker, "Türk Devlet Geleneğinde Kadının Konumu" *Bilge- Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, C. I, S. 2, Ankara 2017, s. 159.

²⁵ Raziye Peker, a.g.m., s. 159.

başında bulunan Tang hanedanlığının temel hedefi, çeşitli sosyal, siyasal ve askeri ilişkiler ile Asya içlerine kadar uzanmak olmuştur. Tang hanedanlığı bu plan doğrultusunda 659 yılında Batı Göktürk Devletini yıkmayı başarmıştır. Batı Göktürk Devleti yıkılmış olsa da kendilerinden sonra gelen Türgişler uzun süre bu topraklarda hüküm sürmüşlerdir. II. Göktürk Devleti'nin 682 yılında güçlü bir şekilde var olması, Türgişlerin güçlenerek batı bölgesindeki komşularıyla mücadele etmesi gibi sebeplerle Çinlilerin Batı Türkistan üzerinde egemenlik kurma planları önlenmiştir. Türgişler daha sonra 720 -721 yılları arasında Semerkant üzerine sefer düzenlemişlerdir. Bu seferi başlangıçta Türgişler kazanmış olsalarda Araplar karşısında fazla tutunamayarak yenilmişlerdir. Bu hezimet sonrası zor durumda kalan Semerkant, Fergana, Buhara hükümdarları Araplara karşı Çin'den yardım istemeye mecbur kalmışlardır. Batı Türkistan bölgesine Türk-Arap mücadelesi devam ederken Tang hanedanı bu yardım isteği karşısında cesur komutanlarından Kao Sien-Chih'yi göndermiştir.²⁶ Kao Sien-Chih, 748 yılında Batı Türkistana giden önemli bir mevki olan Tokmak'ı ele geçirmiş ve bu süreçte Göktürk Devletini tamamen yıkmıştır. Göktürk Devleti yıkılmış olsa da Taşkent'te bulunan şahzahelerin kendilerine zarar vereceklerini düşünmüş ve bu nedenle Taşkent hakanını idam ettirmiştir. Taşkent hakanının oğlu bu durum sonucunda intikam almak istemiş ve Ebu Müslim Horosani ve Karluklar'dan yardım istemiştir. Bu durum sonucunda Ebu Müslim Horosani birlikleri ile Çin ordusu Talas şehri yakınlarında karşılaşmıştır. Türk tarihine Talas Savaşı olarak geçen bu hadise Çin ordusunun hezimetıyla sonuçlanmıştır. Çinliler bu savaşla birlikte Batı Türkistan bölgesine hâkim olma amaçlarından vazgeçmek zorunda kalmışlardır. Talas Savaşı'nın siyasi ve sosyal etkilerinin yanısıra İpek yolu ticareti de Türklerin İslamiyetle tanışmasına etki etmiştir. Bu ticaret yolu üzerinde sadece maddi alışverişler yapılmamış kurulan bu ilişkiler sosyal hayatı da etkilemiştir.²⁷ Türklerin İslamiyetle tanışma süreci oldukça uzun bir süreci kapsamaktadır. Türkler, İslamiyetle tanışmış olsalar da kendi köklü geleneklerini İslamiyet'e uygun olarak sürdürmüşlerdir. Bu durumun en iyi örneği, Orta Asya Türk devletlerinde var olan, cinsiyet ayrımı yapılmadan toplum hayatında kadınların yer almaları. Kadınların özellikle aile içerisindeki yönlendirmeleri İslam'la birlikte de devam etmiştir. İslamiyet'in kabulü ile birlikte Türk-İslam

²⁶ Ahmet Taşağıl, "Talas Savaşı", **DİA**, C.10 İstanbul 2010, s.501.

²⁷ Okay Berber, "Türklerin İslamlaşma Sürecine Dair Türk Tarih Yazımında Bazı İfadeler Üzerine", **Türk Tarihi Araştırmaları Dergisi**, C. II, S. 1, Ordu 2017, s. 12.

Devletlerinde kadının rolünün İslamiyet öncesi dönem ile benzerlik gösterildiği söylenebilir.²⁸

Kadınlar, Türk-İslam devletleri içerisinde etkinliklerini sürdürmeye devam etmişlerdir. Bu durum ilk Türk-İslam devleti olan Karahanlılar'da görülmüştür. Karahanlılar, kendi kızlarına “Terken”²⁹ unvanı vererek devlet kademelerinde etkilerini resmileştirmiştir. Terken unvanını alan kadınlar, kendi maiyetlerini, ordusunu ve divanını oluşturmuşlardır.³⁰ Karahanlıların geliştirmiş olduğu bu mirası kendinden sonraki devletler devam ettirmişlerdir. Bu devletler içerisinde Büyük Selçuklu Devleti, Harzemşahlar, Anadolu Selçuklu Devleti ve Osmanlı Devleti sayılabilir.

Karahanlı Devleti'nden itibaren kadınların “Terken” unvanıyla yönetimde etkili oldukları hatta kendilerine ait ordu, divan ve hazinelerinin bulunduğu anlaşılmaktadır. İfade edilen bilgilerden yola çıkarak Türk-İslam devletlerinin de, İslamiyet öncesi dönemde olduğu gibi kadına oldukça önem verdikleri anlaşılmıştır. Kadınlar, ailenin temel yapı taşı olmalarıyla birlikte devlet içinde önemli bir konumda olduklarını söylemek yanlış olmayacaktır. Kadınlar, hem devlet için hem de özelde aile içerisinde önemlidir. Türk kadını, cesareti, dürüstlüğü, aile terbiyesi ve yönlendirme özelliklerini bünyesinde barındıran ve bu özelliklerini devletin en küçük birimi olan aileye yansıtan en önemli kişilerdir. Kadınlar kültürümüz boyunca sanılanın aksine hiçbir zaman kapalı kapılar ardında kalmamış erkekleriyle birlikte avcılık, kayak sporları ve ata binerek ok kullandıkları gibi birçok bilgi tarihi kaynaklarımızda yer almaktadır.³¹ Bu bilgilerden hareketle kadınların Türk-İslam devletleri içerisinde kapalı kapılar ardında tutulmadığı açık bir şekilde anlaşılmaktadır. Türkler, İslamiyet öncesi ve İslamiyet'in etkisiyle kurulan Türk-İslam devletleri içerisinde de Türk kültür geleneği olan cinsiyet ayrımı yapmadan devlet yönetiminde ve toplumda söz sahibi olmuşlardır.

5.2.1. Kırgız Türklerinde Kadının Konumu

Kırgız Türklerinde Kadın, Türk toplumlarında olduğu gibi önemli görülmüştür. Türk mitolojisinde, Türk sözlü gelenekleri arasında özellikle destanlarda önemli

²⁸ Acar, a.g.m., s. 400.

²⁹ Terken Unvanının tam olarak kökünün nereden geldiği tespit edilememiş olsa da Kâşgarlı Mahmud'un Dîvânü Lugati't Türk Tercümesi adlı eserinde “İtaat edilen kişi” şeklinde geçmektedir. Ayrıntılı bilgi için Bk. **Dîvânü Lugati't Türk Tercümesi**, Türk Dil Kurumu Yayınları, Çev. Besim Atalay, C. I, Ankara 2013, s. 441-443.

³⁰ Arzu Terzi, “Türk Siyaset Kültüründe Kadınların Rolü”, **21. Yüzyılda Eğitim ve Toplum**, C. I, S. 1, Ankara 2012, s. 19.

³¹ Merve Karaçay Türkal, “Kafkasya'da Aile Yapısı ve Kadının Yeri: Karaçay-Malkar Türkleri Örneği” **Geçmişten Günümüze Şehir ve Kadın V. Uluslararası Canik Sempozyumu**, C. II, Samsun 2016, s. 769.

oldukları hissettirilmiştir. Kırgızlar, eski Türk geleneğini barındırmaları nedeniyle kadına değer vermişlerdir. Kadınların, sosyal hayat içerisindeki önemleri oldukça fazladır. Kırgızlar 20. yüzyıla kadar konar-göçer yaşam tarzını benimsemişlerdir.³² Konar-göçer yaşam tarzını benimseyen toplumlarda genellikle iş bölümü ortak bir şekilde yapılmaktadır. Kırgızlar bu nedenle her alanda kadınlarla birlikte iş bölümü yapmışlardır. Kırgızlar için kadınlar ev kadını olarak görülmemiş hayatın her alanına dâhil edilmiştir. Kadınlar genellikle beyleri savaşmak için ayrıldığında her türlü yükümlülükleri üstlenmişlerdir. Kadınlar hayvanları otlatmak, çocuklarla ilgilenmek ve gerekli görüldüğü takdirde savaş meydanında ülkesini korumak adına savaşmışlardır. Kadınlar, eski Türk sistemi çerçevesinde hayatın her önemli alanında rol almışlardır. İslamiyet öncesi ve İslami dönemde Türkler aile kavramına oldukça önem vermişlerdir. Türkler ailenin, bir milletin varlığının ve geleneklerinin aktarılmasında önemli bir yere sahip olduklarını bilmektedir. Bu nedenle Kırgızlar İslamiyet'ten önce de İslamiyet'in etkisi neticesinde de aile kavramına önem vermişlerdir. Kırgızlarda kadınların toplum içerisinde çeşitli roller üstlendiği söylenebilir. Kadının bu rollerini eş, anne ve aileye öncülük edecek büyüklük görevleri gibi birçok açıdan ele alınabilir.³³ Kırgızlar, kadının en önemli görevinin çocuk bakmak ve yetiştirmek olduğunu düşünmektedirler. Buradan hareketle eski Türklerde olduğu gibi Kırgızlar kadınların, çocukların gelişimi ve yetişmesi için önemli etken olduğunu kabul etmektedirler.³⁴ Kırgızlar, geçmiş kültürlerine sıkı sıkıya bağlanmış ve ailelerini bu çerçevede tutmaya çalışmışlardır.

Kırgızlar ataerkil bir toplumdur. Ataerkil bir toplum olmasına rağmen aile içerisinde belli bir hiyerarşi olduğu dikkat çekmektedir. Aile hakkında bir karar alınacaksa ilk olarak baba söz sahibi olmaktadır. Babanın öldüğü yerde ise söz hakkı kadınlara geçmektedir. Kadınların en yaşlısı, aile üzerinde söz sahibi olmuştur. Bu nedenle genellikle aile üzerinde ilk söz sahibi olan kaynanadır. Kırgızlarda erkekler bazı durumlarda çok evliliği tercih etmişlerdir. Bu evlilik nedeni ile ilk nikâhlı eşe “Baybiçe” unvanı verilmektedir. Böylelikle aile üzerinde Baybiçe'nin yani ilk eşin büyük etkisi görülmektedir. Baybiçeler, toplum açısından oldukça saygı duyulan kişiler olarak görülmektedir. Baybiçeler, hayat tecrübeleri nedeniyle akıl danışılan bir konu hakkında,

³² Abdrasul İsakov ve Güldana Murzakulova, “Kırgızistan'daki Yer, Boy Adlarında Kadın”, **Turan Stratejik Araştırmalar Merkezi Dergisi**, C. 4 S. 13, Kafkas Üniversitesi Yayınları, Kars 2012 s. 55.

³³ İlknur Bayrak İşcanoğlu, “Kırgız Aile ve Sosyal- Kültürel Hayatında Kadın”, **Uluslararası Türk Lehçe Araştırmaları Dergisi** (Türklad), C. II S. 1, Elazığ 2018, s. 361.

³⁴ İlknur Bayrak İşcanoğlu, a.g.m., s. 362.

yorumları alınan kişiler olarak toplum tarafından kabul görmektedirler. Baybiçeler önemli merasimlerde yer almaktadırlar. Kız isteme veya birisi doğurduğunda göbek bağını kesmek gibi ritüelleri erkek yok ise baybiçeler gerçekleştirmektedir. Baybiçeler statüleri nedeniyle sadece evlerde saygı duyulan kişiler değil aynı zamanda toplum tarafından da saygı gören kişiler olmuşlardır.³⁵

Bahsedildiği üzere Kırgızlar aile büyükleri olarak kadınlara oldukça saygılı davranmış ve önem vermişlerdir. Kırgızlar, eş seçiminde örf ve adetlere bağlı kalmışlardır. Kırgızlar eş seçerken oldukça fazla ölçüt kullanmışlardır. Kırgızların eş seçim ölçütleri incelendiğinde eşin; soyluluk durumu, sosyo-ekonomik durumları, akrabalık durumları, eşin hangi milletten olduğu, eşin fiziksel özellikleri gibi birçok faktör göz önünde bulundurulmaktadır.³⁶ Kırgızlar eş seçimine vermiş oldukları önemi evlilik merasimlerine de göstermiştir. Kırgızların evlilik gelenekleri ise günümüz Türkiye'siyle oldukça benzerlik göstermektedir. Bu gelenekler incelendiğinde kız isteme ve nişanlanma, giyit giydirme, düğün sırasında kızların ağlatılması gibi birçok benzer gelenek olduğu söylenebilir. Günümüz Türkiye'sinde düğünler incelendiğinde birçok benzerlik ortaya çıkmaktadır. Türkiye'de giyit giydirme geleneği daha çok söz kesildikten sonra damat tarafının gelinin babası, annesi ve kardeşlerine elbiseler alması olarak yorumlanabilir. Türkiye'de kına gecesinde kadınların ağıtlar şeklindeki hüznü sözleri eşliğinde gelinin ağlatılması Kırgızlarda ve günümüz Türk toplumlarında da görülmektedir. Buradan çıkarılacak sonuç ise Kırgızların geleneklerine bağlı kaldıkları, kadınlara önem verecek şekilde evlilik merasimlerini gerçekleştirdikleridir.³⁷ Kırgızlar, çocuklara da oldukça önem vermektedir. Kırgızlar için evlat, neslinin devamlılığını sağlaması nedeniyle oldukça kıymetlidir. Kırgız ailesinde çocuk sahibi olmamak boşanma sebepleri arasında en üst sıralarda yer almaktadır. Hatta Kırgızlar, çocuksuz kadınları meyvesiz ağaca benzetmişlerdir.³⁸

Görüldüğü üzere Kırgızlar aileye ve çocuklara oldukça önem vermişlerdir. Dolayısıyla kadınlara verdikleri değerde oldukça fazladır. Kırgızlar çocuklara önem vermelerine rağmen erkek çocuklara daha fazla önem vermişlerdir. Buna; erkeklerin

³⁵ İlknur Bayrak İşcanoğlu, a.g.m., s. 363.

³⁶ Ali Ünal, "Kırgızistan'da Düünden Bugüne Eş Seçimi Prensipleri" **Türk Kültürü ve Hacı Bektaşî Veli Araştırma Dergisi**, S. 89, Ankara 2019, s. 187-214.

³⁷ Mehmet Yüce, "Kırgız Türklerinde Evlenme Geleneği", **Modern Türklük Araştırmaları Dergisi**, C. IV, S. 1, Ankara 2007, s. 8-15.

³⁸ Mayramgül Dıykanbayeva, "Kırgız Türklerinde Erkek Çocuğun Önemi ve Edebi Eserlere Yansıması" **Atatürk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi**(TAED), S. 46, Erzurum 2011, s. 182.

atalarının soylarını devam ettirdikleri, atasının miraslarına sahip çıkmaları, bunları korumaları, askere gidip vatani savunmaları gibi nedenler gösterilebilir.³⁹ Bu nedenle erkek evlatlara evlilik merasimlerinde daha fazla para harcanmış, miras paylaşımında kızlara yer verilmemiştir. Kırgızlar erkek çocuğun olmayışını ata adının unutulması ve yok olmaları gibi değerlendirmişlerdir.⁴⁰ Kırgızlar için, her ne kadar kız veya erkek her iki evladın da önemli bir yeri olsa bile erkek çocuğa bir adım daha ayrıcalıklı davranmış oldukları görülmektedir. Kırgızların bu tutumları sözlü edebi ürünlerine de yansımıştır. Kırgız destanlarında özellikle bu durum karşımıza oldukça sık çıkmaktadır. Özellikle Manas Destanı'nda Cakıp Han'ın çocuğu olmamasından duyduğu üzüntü bize bu durumu açıklamaktadır.

Kadınların çocuklar üzerinde ve toplum üzerindeki etkileri değerlendirildiğinde Kırgızların kadınlara vermiş oldukları değer anlaşılmaktadır. Tüm bu incelemeler sonucunda Türklerin kadınlara vermiş olduğu değer açık bir şekilde ortaya çıkmaktadır.

Kırgızlar, Türk kültürüne bağlı kalarak bu durumu sürdürmüşlerdir. Bu durumu bizlere aktaran en önemli eserler sözlü edebi eserleridir. Kırgızlar, sözlü edebi eserler bakımından oldukça gelişmiştir. Kırgızlar, birçok destan oluşturmalarına rağmen Manas Destanı ile tanınmaktadır. Manas Destanı, sadece Türk dünyası açısından değil, içeriği ve kapsamı neticesinde tüm dünya tarafından bilinmektedir. Manas Destanı'nın olay örgüsü incelendiğinde, destana ismini veren Manas kahramanının etrafında gerçekleşen olaylar anlatılmıştır. Bu olaylar içerisinde Türk Dünyası'nın savaşlarını, sosyal hayatlarını, din ve inançlarını, kadınların toplum içindeki yeri ve önemi gibi birçok olay ve değerleri içinde barındırmaktadır. Manas Destanı İslami unsurların etkisi ile bazı değişikliklere uğramış olsa da günümüze kadar ulaşmayı başarmıştır. Bu nedenle Manas Destanı Türk Dünyası için oldukça önemli bir başyapıttır.

³⁹ Mayramgül Dıykanbayeva, a.g.m., s. 184.

⁴⁰ Mayramgül Dıykanbayeva, a.g.m., s. 185-186.

BİRİNCİ BÖLÜM

1. KIRGIZ TÜRKLERİ VE MANAS DESTANI

1.1. Kırgız Türkleri

Kırgız Türklerinin tarihi açıdan oldukça önem arz eden kültürleri, siyasi çerçeve içerisinde incelendiğinde tarihimizde önemli bir yer tuttuğu görülmektedir. Kırgızların tarihi oldukça eskiye dayanmaktadır. Kırgız tarihi ile ilgili bilim insanları birçok teori ve görüş ortaya çıkarmıştır. Bu görüşlerin bazıları ise şunlardır; Borthold'un Kırgızların ana yurtları hakkındaki görüşleri incelendiğinde, Kırgızların ana yurtlarının Tanrı Dağları olduğu ortaya çıkmaktadır. Ayrıca A. N. Bernştan E. Manaev ise bu görüşe destek vermiştir. Lakin V. V. Radloff'un ise tam olarak bu görüşe katılmadığı anlaşılmaktadır. Radloff'a göre Kırgızlar erken dönemlerde Tanrı Dağlarına göç etmiş olsalardı, beraberinde sosyal ve kültürel miraslarını da bu bölgede yaşatmaları ve burada kalıntılarının bulunması gerekirdi görüşünü ileri sürmüştür. Tanrı Dağlarını anayurt olarak gösteren araştırmacılar ise, Hunlar zamanındaki büyük göç dalgası döneminde Kırgızların bu bölgeye geldiklerini ve bu durumun Moğol Devleti'ne kadar ilerleyip son bulduğu tezini ileri sürmüşlerdir.⁴¹ Bahsedildiği üzere Kırgızların ilk yurtları hakkında, çeşitli teoriler ve fikirler bulunmakla birlikte, iki temel görüş bulunduğu söylenebilir. Kısaca bahsetmek gerekirse, bu görüşler iki kolda toplanabilir. Bu görüşlerden ilki, Kırgızların ana yurtlarının Yenisey kıyıları olduğunu ileri sürerken diğeri, Kuzey-Batı Moğolstanda bulunan "Hırgıs-Nur" (Kırgız-Köl) gölü civarında yaşamlarını sürdürdüklerinden dolayı buranın asıl yurtları olduğuna dair olan görüştür.⁴²

Kırgızların en eski ve en zengin kültüre sahip Türk boylarından biri olması nedeniyle, tarihi serüveni MÖ. 3. yüzyıla kadar uzanmaktadır. Kırgızlar bu dönemlerde çeşitli topluluklar altında yaşamış olmalarına rağmen yine de devlet kurabilmişlerdir. İlk kurulan bu devletin adının "Kie-ku" olarak adlandırıldığı ve devletlerini kurdukları dönemde Kırgızların bugünkü Kırgızistan bölgesinin doğusuna ve kuzey bölgelerine kadar uzanan bu yerlerde yaşadıkları bilinmektedir.⁴³ Kurdukları bu ilk devlet uzun

⁴¹ İsmail Türkoğlu, "Kırgızlar", *DİA*, C. 2 İstanbul 2016 s. 62-64.

⁴² Gülzura Cumakunova "Kırgız Devletinin Oluşumu: Eski ve Ortaçağ", *I. Uluslararası Geçmişten Günümüze Kırgız- Türk İlişkileri Sempozyumu*, Bursa 2017 s. 62.

⁴³ R. Rahmeti Arat, "Kırgızistan", *DİA*, C. VI, İstanbul 2016, s. 735-741.

müddet varlığını koruyamamıştır ve bu devlet yıkıldıktan sonra Hun İmparatorluğunun idaresi altında yaşamaya başlamışlardır. Hun İmparatorluğunun içerisinde diğer Töles Boylarıyla birlikte “Usun Birliği” adı verilen bir yöntemle bir arada yaşadıkları bilinmektedir.⁴⁴ Hun hükümdarı Çi-çi ile yapılan savaş sonrasında yenilen Kırgızlar, Altay Dağlarının Kuzeydoğusuna çekilmiş ve Hunlara itaat etmek zorunda kalmışlardır.⁴⁵ Hun İmparatorluğu ise Kırgızları yönetmek için kendilerine sığınan Çinli generalleri Kırgızlara idareci olarak atamış ve böylece Kırgızları yönetmiştir.

Daha sonra ise Hunlar tekrar kendi aralarında ikiye (MS.48) bölünmüşlerdir. Bu bölünme ise Kuzey Hunlar ve Güney Hunlar olarak adlandırılmaktadır. Kuzey Hun ile Güney Hun arasında sürekli bir fikir çatışması bulunuyordu. Bu çatışmalara Çinlilerin Güney Hunları destekleyip Kuzey Hunları görmezden gelmiş olması, Çinlilerin açık bir şekilde Güney Hunları desteklediklerinin kanıtıdır. Kuzey Hun İmparatorluğu’nun zayıflamasını müteakiben Güney Hunları ile Çin İmparatorluğu, Kuzey Hun İmparatorluğu’nun egemenliği altında bulunan birkaç boyun da isyan etmesi ile büyük bir savaş başlatmışlardır (MÖ. 65). Bu isyan eden boylar içerisinde Kırgızlarda bulunmaktadır. Bu savaş sonucunda ise Kuzey Hunlar yıkılarak egemenlikleri altında bulunan Kırgızlarda dâhil olmak üzere birçok boy tekrar bağımsızlıklarına kavuşmuş oldular. Çin sülalesi ile birleşen Kırgızlar, Kuzey Hunlarına üst üste darbeler vurarak Talas bölgesine gelmişler ve burada bulunan “Wu-Sunları”⁴⁶ topraklarından sürerek burayı zapt etmişlerdir. Bu saydıklarımız haricinde Kırgız adı herhangi bir tarihi kayıta görülmemektedir.⁴⁷

I. Göktürk Devleti kurulduktan bu yana, yani 6. yüzyıldan itibaren Kırgızların Göktürk idaresinde yaşadığı görülmektedir. Böylece Kırgızların tekrar tarih sahnesinde ve kayıtlarda adını duyurmaya başlamış oldukları sonucuna varıyoruz.⁴⁸ Göktürk Devleti kurulduktan sonra Mo-kan Kağan’ın Kırgızlar üzerine başarılı seferler düzenlemesi neticesinde Kırgızlar, Göktürk egemenliğinde yaşamaya başlamışlardır (MÖ. 560). Aynı zamanda Göktürklerin idaresi altına girmiş olan Kırgızlar, Göktürk

⁴⁴ Bahaeddin Ögel “İlk Töles Boyları”, **Belleten Dergisi**, Sayı.48 1948 s. 795-811.

⁴⁵ Ali Ahmet Beyoğlu, a.g.e., s. 402-403.

⁴⁶ Wu-Sunlar Yüecilerin Doğusunda bulunan küçük çaplı bir devlet olarak geçmektedir. Ayrıntılı bilgi için Bk. Bahaeddin Ögel, “Çin Kaynaklarına Göre Wu-Su’nlar Ve Siyasi Sınırları Hakkında Bazı Problemler”, **Ankara Üniversitesi Dil Ve Tarih – Coğrafya Fakültesi Dergisi**, C. VI S. 4, Ankara 1948, s. 259.

⁴⁷ Ali Ahmet Beyoğlu, a.g.e., s. 403.

⁴⁸ Mehmet Saray, **Yeni Türk Cumhuriyetleri Tarihi**, TTK Yayınları, Ankara 2014, s. 228.

Devletine vergi ödemek ve isyan çıkarmamak kaydıyla serbest bırakılmışlardır.⁴⁹ Kırgızlar bu dönemde çok iyi savaşçılar olarak bilinmekte ve çeşitli silah yapımındaki maharetleri ile de Göktürk Devletinin savaş ihtiyaçlarını karşılamaktaydılar. Bu becerilerin yanı sıra zamanla ziraatla meşgul olmaya başlamışlar ve Minusinsk (Mengüsu)⁵⁰ Bozkırlarında tarım yapmayı öğrenerek varlıklarını devam ettirmişlerdir. Böylece Göktürk idaresi altında bulunan Kırgızların 6. yüzyılın sonlarına kadar merkezi idareyle çatışmayarak, onların egemenliği altında sorunsuz bir şekilde varlıklarını sürdürdükleri sonucu çıkmaktadır.⁵¹ Takip eden dönemlerde Kırgızlar, Göktürk Devleti'nin iç karışıklıklarından yararlanarak daha bağımsız ve müstakil olarak hareket etmeye başlamışlardır. Kara Kağan'ın oğlu İşbara tahta çıktığı sırada (581-587) Kırgızların, Mo-kan Kağan'ın oğlu Apa'nın idaresi altına geçtiklerini bilmekteyiz. Ancak İşbara Kağan'ın, amcasıyla olan savaşları, birçok Kırgız'ın kanının dökülmesine sebep olmuştur. Aynı sülaleden gelen bu kişilerin mücadelesi önü alınmaz bir hâl almasına rağmen Çinlilerin de bu olayın büyümesindeki rolleri azımsanmayacak kadar fazladır. Çinliler, ayrı ayrı hem İşbara Kağan'a hem de amcası Apa'ya elçiler yollayarak ikisini de desteklediklerini ve yanlarında olduklarını belirtiyorlardı. I. Göktürk Devleti'nin içerisindeki bu taht savaşları ve mücadeleleri devletin zayıflamasına ve idaresinin zayıflamasına sebebiyet vermiştir.⁵² Bu taht mücadeleleri, Kırgızların ilerleyen zamanlarda bu ayaklanmalara taraf olmalarına yol açacak ve başkaldırmalarına zemin hazırlayacaktır. Nihayetinde 582'de I. Göktürk Devleti, Doğu ve Batı Göktürk Devleti olarak ikiye ayrılmıştır.⁵³

Batı Göktürk Devleti'nin son kağanı 704 yılında öldürüldükten sonra Tanrı Dağları Türkiş'lerin egemenliği altında kalmıştır. Kırgızlar artık bu bölgelerde varlıklarını devam ettirmişlerdir.⁵⁴

Kırgızlar, bu tarihten sonra bağımsız ve müstakil olarak hareket etmeye başlamışlardır. Hatta Kırgızların 713-755 yılları arasında Çinlilerle birebir temas kurmak amacıyla Çin'e dört defa elçiler göndermiş oldukları da bilinmektedir. Bu

⁴⁹Saadettin Gömeç, "Kök Türkler ve Uygurlar Çağında Kırgızlar", **I. Uluslararası Geçmişten Günümüze Kırgız-Türk İlişkileri Sempozyumu Bildirileri**, Bursa 2017 s. 78-79.

⁵⁰ Minusinsk Bozkırı bugün ki Altay- Sayan Dağlarının Kuzeydoğusunda yer alan ve Türk tarihi açısından büyük bir öneme sahip olan bozkırlardır. Ayrıntılı bilgi için Bk. Abdullah Mehmet Çay, "Türk Tarihi ve Kültürü Tarihte Türk Devlet ve Beylikleri (Türkiye Dışı)", **T.C Kültür ve Turizm Bakanlığı Türkiye Kültür Portalı Projesi**, Ankara 2009, s. 2-3.

⁵¹ Saadettin Gömeç, **Kırgız Türkleri Tarihi**, Berikan Yayınevi, Ankara 2014, s. 77-78.

⁵² Saadettin Gömeç, a.g.e., s. 79.

⁵³ Ahmet Taşağıl, **Göktürkler**, C. I, TTK Yayınları, Ankara 2004 s. 8.

⁵⁴ Aydın İdil, **Yerel Kaynaklara Göre Kırgızistan Tarihi**, Bışkek 2012 s. 19.

durum Kırgızların Çinliler ile iyi ilişkiler kurmak istediklerini kanıtlamaktadır.⁵⁵

Bu süre zarfında Çinlilerin egemenliği altında yaşamlarını sürdüren Göktürkler tarafından Çinlilere karşı birkaç ayaklanma tertiplenmesine rağmen, bu ayaklanmalar yiyecek ve teçhizat yokluğundan dolayı başarısızlıkla sonuçlanmıştır.⁵⁶ Yapılan tüm bu bağımsızlık mücadelelerinin başarısızlıkla sonuçlanması neticesinde liderleri Çinliler tarafından idam edilmiştir. Bu bağımsızlık ateşini başarıya ulaştıracak olan Kutlug Kağan, bir şekilde Çinlilerin elinden kurtulmayı başararak ve Çoray-kuzı (Ts'ung-Ts'ai) dağına sığınarak, kendisini Çin baskılarından ve kontrollerinden kurtarmayı başarmıştır. Çoray-kuzı dağında bulunduğu sırada yiyecek ve asker temin edebilmek için Oğuz boylarını yağmalayarak güçlenmeye çalışmıştır.⁵⁷

İzlediği başarılı politikası sayesinde güçlenen Kutlug Kağan, Çinliler ile savaşımaya başlamış ve neticesinde 682 yılında bağımsızlığını ilan ederek resmen II. Göktürk Devletini kurmuştur. II. Göktürk Devleti kurulduktan sonra Tonyukuk'un Çin esaretinden bir şekilde kaçıp, Kutlug Kağan'ın yanına gelmesiyle birlikte Kutlug Kağan askeri işlerin başına Tonyukuk'u atamış ve birlikte Göktürk Devleti'ni geliştirmeye çalışmışlardır. Bunlar, Ötüken'i merkez olarak ele geçirmiş ve buradaki Türk boylarını egemenlik altına almak için mücadelelerde bulunmuşlardır. Çin'e sürekli akınlar düzenleyip esir kalan Türk boylarını kurtarmaya çalışırken aynı zamanda Türk birliği oluşturmak içinde mücadelelerini sürdürmüşlerdir. Kutlug Kağan'ın ölümüne kadar II. Göktürk Devleti teşkilatlanmış ve güçlenmiştir. Kutlug Kağan'ın ölümünden sonra ise devletin başına Kapgan Kağan geçmiştir (692).⁵⁸

Kapgan Kağan devletin başına geçtikten sonra devleti her yönden geliştirme politikası izlemiştir. Bunun neticesinde ise doğu kanadında Çinli general olan Li To-tsu'yla mücadele ederken batı kanadında ise Çin'e karşı savaşıyordu. Kapgan Kağan Li To-tsu ile yapmış olduğu savaşı kazanarak birçok esir ele geçirmiştir. Kapgan Kağan, Çinlilere karşı almış olduğu bu başarı sonrasında Ling eyaleti üzerine yürüyerek burayı ele geçirmiştir. Kapgan Kağan, Ling eyaletini ele geçirdikten sonra burayı yağmalamaya başladığı sırada Çin İmparatorluğu'nun başında Tang Hanedanı imparatoriçesi ve Çin'in tek kadın hükümdarı olan Wu Zetain bulunmaktaydı.⁵⁹ Kapgan

⁵⁵ V.V. Bartold, a.g.e., s. 194

⁵⁶ Ahmet Taşağıl, **Göktürkler**, C. III, TTK Yayınları, Ankara 2004 s. 7.

⁵⁷ Ahmet Taşağıl, a.g.e., s. 8.

⁵⁸ Saadettin Gömeç, "Kagan ve Katun" **Tarih Araştırmaları Dergisi**, C.XVIII S. 29, Ankara 1996, s. 84.

⁵⁹ Gökçen Kapusuzoğlu, "Göktürklerin 'Güney Kağanı': Yan Zhiwei", **Gazi Türkiyat Türkoloji Araştırmaları**

Kağan, II. Göktürk devletinin kudretli çağını yaşatmasının yanı sıra Çin üzerine yapmış olduğu bu seferler sonucunda ise (695) yılında Çini kendisine bağlamayı başarmıştır. Kapgan Kağan'ın bu kadar hızlı bir şekilde güçlenip gelişmesindeki en önemli ve etkili sebeplerden birisi Tonyukuk gibi bilge bir danışmanın olmasıdır. Bir diğer neden olarak ise, nifakları ve fitneleri önceden görüp tedbir alması gösterilebilir.

Kapgan Kağan'ın izlemiş olduğu devlet politikaları neticesinde itibarı giderek artmaya başlamış ve kendisine olan inanç giderek yükselmiştir. Kapgan Kağan, bu dönemde Çinliler ile anlaşarak Yenisey bölgesini istila etmekte olan Kırgızlar üzerine bir sefer düzenlemiştir. Bu sefer sonrasında Kırgızların hükümdarı öldürülmüş ve Kırgızlar Kapgan Kağan'ın idaresi altına girmiştir.⁶⁰ Ayrıca Kapgan Kağan'ın Çinlilerle yapmış olduğu savaşlar, Türk boylarını bir araya getirmesi ve devlet teşkilatını yeniden oluşturması, kısa bir zamanda en saygın kağan unvanına ulaşmasını sağlamıştır. Yine Kırgızlar üzerine düzenlediği seferlerle Kırgızları hâkimiyeti altına alması ve izlediği doğru politikalar kısa zamanda çok büyük başarılar elde etmesine olanak sağlamıştır. Kapgan Kağan, 716 yılında Bayırkuların⁶¹ isyan etmeleri sebebiyle bunların üzerine bir sefere çıkmış lakin bu sefer sonucunda dönerken gerekli tedbirler alınmadığı için yolda Bayırkulu bir asker tarafından öldürülmüştür.⁶² Kapgan Kağan'ın ölümünden sonra, yerine oğlu İnel tahta geçmiştir. Taht değişikliğini fırsata çevirmek isteyen Kutlug Kağan'ın oğlu Kül Tigin bir ihtilal yaparak İnel'i tahttan indirip, ailesini de yok etmiştir. Yerine Bilge Kağan'ı tahta geçirmiştir.⁶³ Böylece II. Göktürk Devleti'nde Bilge Kağan devri başlamıştır.⁶⁴

Kül Tigin'in desteğiyle Bilge Kağan tahta çıktıktan sonra Kül Tigin, Tonyukuk haricinde Kapgan Kağan dönemindeki tüm devlet görevlilerini ortadan kaldırtmıştır. Tonyukuk'un sağ bırakılmasının sebeplerinden en önemlisinin Bilge Kağan'ın kayın pederi olmasından kaynaklandığı düşünülmektedir. Ayrıca halk tarafından tanınan sevilen ve saygı duyulan bir kişiliği olmasından da kaynaklandığı sonucu çıkarılmıştır.⁶⁵

Dergisi, C. 2019/24 Ankara, 2019 s. 185

⁶⁰ Ahmet Taşağıl, a.g.e., s. 22.

⁶¹ Ayrıntılı bilgi için Bk. Gülnar Kara, "Tang Hanedanı'nın Türk Topraklarını Hâkimiyet Altına Alma Çabaları", **Bilig-Türk Dünyası Sosyal Bilimler Dergisi**, S. 84, Ankara 2018, s. 45-67.

⁶² Saadettin Gömeç, "Kök Türkçe Kayıtlarda Geçen Bayırkular", **Tarih Araştırma Dergisi**, C. 16 S. 27, Ankara 1992 s. 1-3.

⁶³ Ahmet Taşağıl, "Göktürk Devletlerinin Kuruluşları ve Çöküşleri", **Kuruluş ve Çöküş Süreçlerinde Türk Devletleri Sempozyumu Bildirileri**, Sakarya 2008, s. 28.

⁶⁴ İlhami Durmuş "Bilge Tonyukuk", **Asya Araştırmaları Uluslararası Sosyal Bilimler Dergisi**, C. III S. 1, Ankara, 2017, s. 32.

⁶⁵ Ahmet Taşağıl a.g.e., s. 42.

Bilge Kağan, kağan olduktan sonra devletin eski kudretini geri getirmeye çalışmış ve bu durumu büyük ölçüde başarmıştır. Diğer yandan Bilge Kağan döneminde taht değişiklikleri olması sebebiyle boyların isyanları da devam etmiştir.

Bilge Kağan II. Göktürk Devleti'ne isyan bayrağı çekmiş olan Oğuz boyları üzerlerine seferler düzenlemeye başlamıştır.⁶⁶ Bu seferlerden sonra Oğuz boylarından bazıları bulundukları yeri terk ederek Çinlilere sığınmaya başlamışlardır. Bilge Kağan Uyğurlara da ağır bir darbe vurarak birçok ganimet ele geçirmiştir. Bütün bu başarılar neticesinde Oğuz boylarının II. Göktürk Devleti'nden ayrılıp, boyların devlete olan inancı ve güvenini sarsmasına da sebep olmuştur. Böylece çoğu boy çareyi Çinlilere sığınmakta bulmuştur. Bu durumdan rahatsız olan Bilge Kağan ise çözümü, devlet tecrübesinin çok fazla olduğu ve yönetim ve planlama konusunda kendisine güvendiği Tonyukuk'u planlama görevine getirmekte bulmuştur. Yapılan bu hamleler neticesinde Bilge Kağan, Türk Boyları üzerine seferler düzenlemiş ve yapılan bu seferler neticesinde ülkesindeki birlik ve bütünlüğü sağlamayı başarmıştır.⁶⁷

Ülkesindeki birliği ve huzuru sağlayan Bilge Kağan artık hedef tahtasına Tang Hanedanı'nı almıştır. Çinlilerin üzerine yağmalar ve akınlar düzenlemek için planlar oluşturmaya başladığı bilinmektedir. Bilge Kağan Çinlilerin üzerine saldırmak istese de, tecrübeli devlet adamı Tonyukuk, Bilge Kağan'a uyarılarda bulunmuştur. Ona, henüz hareket için hazır olmadıkları, askeri birliklerinin henüz tam olarak istediği seviyede olmadığı gibi telkinlerde bulunmaktaydı. Ayrıca, askerlerin iyi bir şekilde beslendikten sonra savaşa hazır olacaklarını söyleyince, Bilge Kağan bu seferden vazgeçmiştir.⁶⁸ Bu dönemde Çin İmparatoru Hsüan-Tsung, Göktürklerin eski kudretine ulaştığını görünce büyük bir savaş planı hazırlamaya başlamıştır. Yaptığı bu plan özetle şu şekilde ifade edilebilir. Shuo-fang bölgesinin kumandanı olan Wang Chün büyük bir savaşa hazırlanacak ve tüm orduların yönetimini üstlenecekti. Batı bölgesinden Basmiller doğudan Tatabılar ve Kitanlar ile hücum edeceklerdi. Böylece güney bölgesinden ise Çin'in kendi ordusu harekete geçerek Göktürk ordusu tamamıyla kısıpaca alınacak ve yok edilecekti.⁶⁹ Çinliler bu plan dâhilinde sadece Basmiller ve Tatabılar ile anlaşmamış ayrıca Göktürk Devleti'ne karşı muhalefet olan herkesle anlaşma yoluna gitmişlerdir.

⁶⁶ Yaşar Bedirhan, **İslam Öncesi Türk Tarihi ve Kültürü**, Eğitim Yayınevi, Konya 2019. s. 109

⁶⁷ Ahmet Taşağıl, **Göktürkler**, C. III, s. 43

⁶⁸ İbrahim Kafesoğlu, **Türk Milli Kültürü**, Ötüken Yayınevi, İstanbul 1997, s. 124

⁶⁹ Saadetin Gömeç ve Melis Çeliktas, "Basmillerin Türk Tarihindeki Önemi", **Türk Dünyası Araştırmaları Dergisi**, S. 220, İstanbul 2016, s. 4.

Bu muhalefet eden boylar arasında konumuz itibariyle Kırgızların bulunduğunu söylememiz gerekmektedir. Kırgızların haricinde Kapgan Kağan'ın oğlu Mo Tigin ve birçok kişi ile Çinliler gizli bir şekilde ittifak etmişlerdir.⁷⁰

Yapılan bu ittifak neticesinde harekete geçildi. Tatabılar ve Kıtınlar doğudan, Basmiller ise batıdan farklı yollardan Göktürk merkezini ele geçirmek için harekete geçmişlerdir. Olanlar karşısında Bilge Kağan çekinse de Tonyukuk Basmiller'in gücünün zayıf olduğunu, ilk önce onlar gelip saldırmak isterlerse savaşmaları gerektiğini, böylece diğerlerinin korkup kaçacağını söylemiş ve gerçekten tahmin ettiği gibi de olmuştur. Böylece Çin İmparatoru'nun planı bozulmuştur (720-721). Daha sonra Çinliler ile dostluk temin edilmiş ve belli bir müddet böyle devam etmiştir. Bu dostluk devam ederken 731 yılında Bilge Kağan'ın kardeşi Kül Tigin vefat etmiştir. Bilge Kağan, Kül Tigin adına bir kitabe diktirmiştir. Kül Tigin' in cenaze törenine Tatabılar, Kıtaylar ve Kırgızlar gibi pek çok boydan önemli devlet temsilcileri katılmıştır.⁷¹ Kırgız Devleti'ni ise Tarduş İnançu Çor temsil etmiştir. Bilge Kağan üzüntüsünden dolayı ve Kül Tigin anısına yazdırtmış olduğu bu kitabeyi kolay ulaşılabilir bir yere diktirmiştir. Öncesinde 726 yılında Tonyukuk'un da vefatıyla birlikte artık Bilge Kağan devlet idaresinde yalnız kalmıştır. Çinlilerle kurmuş olduğu uzun soluklu barış nedeniyle de mücadele edeceği pek kimse kalmamıştı. Daha sonra Bilge Kağan umulmadık şekilde Buyruk Çor tarafından zehirlenmiştir. Bilge Kağan Buyruk Çor tarafından zehirlendikten sonra hemen ölmediği için Buyruk Çor ve tüm sülalesini öldürdükten sonra 734 yılında vefat etmiştir.⁷² Daha sonra ise tahta oğlu İ-jan Kağan geçti. Babasına büyük bir cenaze merasimi düzenleyen İ-jan Kağan'ın, tahta oturduktan sonra çok fazla kalamayarak hastalanıp öldüğünü kaynaklarda öğrenmekteyiz. İ-jan Kağan'dan sonra devletin başına kardeşi Bilge Kutlug Kağan geçmiştir. Çinliler hemen harekete geçip Bilge Kutlug Kağan'a (Tengri) unvanını verdiler. Bilge Kutlug Kağan'ın yaşı küçük olduğu için Tonyukuk'un kızı, Bilge Kutlug Kağan'ın annesi olan Po-fu devlet işlerine müdahale edecek bir zemin bulmuştur. Devlet işlerinde etkili olan Po-fu daha sonra devlet işlerinde etkisini artırmak için vezir olan Yüs-sü Tarkan ile anlaşmıştır. İkisnin devleti yönetme hırsları nedeniyle devlet büyük bir sıkıntıya sürüklenmiştir. Yaşanan taht mücadeleleri ve devleti yönetme istekleri nedeniyle yönetim oldukça

⁷⁰ Ahmet Taşağıl, a.g.e., C. III. s. 46.

⁷¹Tuba Yalınkılıç, "Bir Dönemin İki Farklı Anlamı- Kül Tigin Yazıtının Çince ve Türkçe Metinlerinin Karşılaştırılması" *Uluslararası Türkçe Edebiyat Kültür Eğitim Dergisi*, S. 2/4, Erzurum 2013 s. 31.

⁷²Ahmet Taşağıl, *Bilge Kağanın Vasiyeti*, Turan Kültür Vakfı, İstanbul 1996, s. 23.

zayıflamıştır.⁷³ Daha sonra 744 yılında Karluk, Uygur, Basmil gibi boylar ayaklanarak Göktürk Devletini yıkmışlardır. Böylece Göktürk Devleti'nin tarih sahnesinden silinmesinden sonra Uygur Devleti kendini göstermiştir.⁷⁴

Göktürk Devleti'nin en güçlü zamanlarında Uygurlar, Göktürk Devletine bağlı olarak varlıklarını sürdürmüşlerdir. Daha sonra Göktürk Devleti'nin zayıflamaya başladığı dönemde ise Basmil Kağanlığı önderliğinde bir kağanlık kurulduğunu ve bu kağanlığın doğu bölümünü Uygurların batı kısmını ise Karlukların idare ettiğini bilmekteyiz. Böylece Göktürkler Basmler'in idaresi altında varlıklarını sürdürmeye devam etmişlerdir. Bu düzen Uygurların, Basmleri 744 yılında yenilgiye uğratarak kendi krallığını ilan edene kadar devam etmiştir.⁷⁵ Kırgızlar, Göktürk Devletinin yıkılışından sonra Uygurların yeni bir güç olarak kurulmasını da istememişlerdir. Ayrıca Uygurların idareleri altında yaşamayı istemedikleri için Uygur Devleti'nin kuruluş döneminde de Uygur Devleti'ne karşı muhalif bir tutum sergilemişlerdir.

752 yılında Kırgızların da arasında bulunduğu bazı boylar Uygur Devleti'ne karşı bir ittifak oluşturmuşlardır.⁷⁶ Bu ittifak arasına daha sonra Çikler, Karluklar, Oğuzlar gibi boylar da dâhil olmuştur. Uygurlar, bu durumu önceden haber alarak ilk önce Karlukların üzerine yürüyerek itaatleri altına almışlardır. Sonra, Çikler üzerine hareket düzenlemişler ve kendi egemenlikleri altına aldıktan sonra onların üzerlerine kendi yöneticilerini tayin etmişlerdir. Bu durum, Şine-Usu yazıtlarında şu şekilde anlatılmaktadır:

Tokuz-Oğuzlar begleriyle gelmişlerdi. Uygurlara itaat etmeyerek düşman oldular. Ürüng Beg'de ve Kara- Bulak'da oturuyorlardı. Tokuz- Oğuzlar, Kırgızlara doğru adam gönderip: "Siz çıkın, Çikleri çıkarın, ormanda birleşelim" diyorlar. Bunun üzerine Moyen-Çor yürüyerek bir Tutuk'un başkanlığında Çiklere doğru bin adam göndermiştir. İsi ülkesine de Azlardan birini gönderir. Bir keşif kolu düzenleyerek hem Kırgızları hem de İsileri kontrol etmiş, Oğuzlar tarafından Kırgızlara gönderilen casus yakalanarak durum hakkında bilgi alınmış ve Bolçu Nehri kıyısında Üç-Karlukları yenmiş, orada otağını kurdurmuştur. Çik halkını da göndermiş olduğu bin kişi sürüp getirmiştir.⁷⁷

Şine-Usu kitabelerinde bahsedildiği gibi tüm bu boyların birleşmesine rağmen

⁷³ Ahmet Taşağıl, a.g.e., C. III. s. 56.

⁷⁴ Gülçin Çandarlıoğlu, "Uygurlar" *DİA*, C. 42, İstanbul 2012, s. 242.

⁷⁵ Gülçin Çandarlıoğlu, *İslam Öncesi Türk Tarihi ve Kültürü*, İstanbul 2003, s. 61.

⁷⁶ Saadettin Gömeç, "Kök Türkçe Yazıtlarda Geçen Göller ve Nehirler", *Tarih Araştırmaları Dergisi*, C. XXVII S. 44, 2008, s. 9.

⁷⁷ S. E. Malov, *Pamyatniki Drevnetyurkskoy Pis'mennosti Mongolii Kirgizii*, Moskova Leningrad, 1959 s. 41.

Moyen-Çor'un siyasi ve askeri stratejileri sonucunda hiçbir başarıya ulaşmadan bastırılmıştır.⁷⁸ Bu sefer sonrasında Uygur Devleti giderek güçlenmeye başlamış ve siyasi idaresini geliştirmeyi sürdürmüştür. Moyen-Çor'un bu ittifakın arasındaki iletişim ağının zayıf olmasından faydalanarak bölüp parçalamış ve tehditleri yok etmiştir. 752 yılından sonra ise Kırgızlar üzerine herhangi bir sefer düzenlenmemiştir. 759 yılında Moyen-Çor'un ölümünden sonra Uygur Devleti'nin başına oğlu Böğü Kağan geçmiştir.

Böğü Kağan döneminde Uygurlar, Kırgızlar üzerine 758-759 tarihinde bir sefer düzenlemişlerdir. Bu seferin düzenlenme sebepleri arasında, hem bölgedeki ticaret yollarına sahip olmak istemeleri, hem de bu yoldaki en büyük rakipleri olan Çinlilerle iyi bir ticari ilişki kurmuş olan Kırgızların sahip oldukları gücü ele geçirmek istemeleri gösterilmektedir. Böylece Uygurlar tarafından, 758 yılında Minusinsk bölgesine düzenlenen saldırı sonucunda Kırgızların 50.000 askerine ağır bir darbe indirerek büyük kayıplar yaşamalarına sebep olmuş ve bu saldırı sonucunda Kırgızların yaşamış oldukları bu toprakları yönetimleri altına almışlardır. Neticesinde Uygur Devleti bölgede önemli bir üstünlük elde etmiştir.⁷⁹ Kırgızlar artık Çinlilerle iyi ilişkiler kuramamış ve Uygurların egemenliği altında kalmışlardır. Bu duruma rağmen Kırgızlar Karluk, Tibet gibi boy ve İran gibi devletlerle ilişkilerini devam ettirmeyi başarmışlardır. Ayrıca Uygurlar tarafından, Kırgızların Ajolarına belirli unvanlar verildiğini de bilmekteyiz.⁸⁰ 795 yılında ise Uygur Kağanı'nın ölümünden sonra yerine geçecek varisi olmadığı için Ediz boyundan bir kumandan olan Kutlug tahta geçmek için seçilmiştir. Bu dönemde Kırgızlar tekrar isyan etmişlerdir. Yeni kağan ise şiddetli bir şekilde bu isyanı bastırmıştır.⁸¹ 830 yıllarında ise Uygur Devleti'nin hüküm sürdüğü bölgelerde doğal felaketler ve hastalıklar yaşanmaya başlamıştır ve bu nedenden dolayı Uygur Devleti yönetsel ve ekonomik olarak bir bunalım durumuna girmiştir. Özellikle devletin içine düşmüş olduğu bu boşluğun devletin zayıflamasında büyük bir etkisi olmuştur.

II. Kasar Kağan 839 yılında tahta çıkmıştır. Hemen bakanlarından bazılarının kendisini tahttan indirmek istediklerini öğrenmiş ve bu durumu bertaraf etmek için

⁷⁸ Saadettin Gömeç **Tarihte ve Günümüzde Kırgız Türkleri**, Akçay Yayınları, Ankara 2002, s. 24.

⁷⁹ Ömürkul Karayev, **Türkler ve Kağanlıkları**, Bilge Kültür Sanat Yayınları, İstanbul 2008, s. 88.

⁸⁰ Yenisey Kırgızlarında Bey anlamında kullanılan askeri ve siyasi unvana Ajo denilmektedir. Ace, Oco veya Oja olarak da kaynaklarda geçen Ajo'nun Yenisey Kırgızlarında Kanunları uygulayan ve aynı zamanda ülkenin baş hâkimi hükümdar kağanın unvanı olarak da kullanılmıştır. Bk. Erhan Yoska, **Yenisey Kırgızları Başlangıçtan Orta Zamanlara Kadar**, Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Kayseri 2011, s. 25.

⁸¹ Ömürkul Karayev, a.g.e., s. 89.

bunları öldürmüştür. Bu esnada ordusunun başında bulunan komutan Kürebir Urungu Sangun bu olayı hazmedemeyip II. Kasar Kağan'ı aynı yıl öldürmüştür. Şimdi de bu duruma kızan Külüg Baga Sangun adında başka bir güçlü komutan, Kırgızların yanına giderek onlardan 100.000 süvari desteği alıp, Uygur Devleti'nin merkezi olan "Karabalgasun"a yürümüştür. Neticesinde ise Uygur Devleti'nin yeni Kağanı ve devlet adamlarını ortadan kaldırmıştır. Bu olayın sonucunda Uygur Devleti'nin yönetimi, siyaseti Kırgızların eline geçmiştir. Kırgız Devleti'nin Uygur Devleti'ni istila ettiği 840 yılından sonra bu topraklarda kendi hükmünü yıkılışına kadar sürdürmüştür.⁸²

Uygur Devletinin halkı ise genellikle ya Çin bölgelerine göç etmiş ya da bugünkü Doğu Türkistan sınırında bulunan Turfan bölgelerine gelip yerleşerek Karahanlı Devletine tabi olmuşlardır.⁸³ Kırgızlar, Uygurlar yıkıldıktan sonra, önceki yıllarda Uygurlar tarafından yönetici olarak atanan ve kendilerini yöneten Uygurlulardan ciddi ölçüde intikamlarını almışlardır. Uygurları yıktıktan sonra Kırgız yöneticisi hemen kağan unvanını alarak hükümdarlığını ilan etmiştir.⁸⁴ Kırgız Devleti, bölgeyi ele geçirdikten sonra yaklaşık 84 yıl sürecek olan bağımsızlığını ilan etmiş oldu. Bu süre içerisinde Kırgızlar, ele geçirdikleri Uygur Devleti toprakları içerisinde yaşayan çeşitli milletleri (Uygurlar da dâhil olmak üzere) değişik bölgelere göç etmeye zorlamışlardır.

Bu dönemde Kırgızlar daha çok batıya değil de doğuya doğru hareket ettiklerinden dolayı Çin yıllıklarında bahsedilecek kadar önemli gelişmelerin yaşanmadığı da bilinmektedir.⁸⁵ Bu konuda, Çin kaynaklarında bulunan kısıtlı bilgiye göre Moğolistan'da bulunan diğer Türk kabilelerinin birbirleriyle girişmiş oldukları mücadele sonucunda Uygurların dağılarak bölgeyi terk ettikleri söylenmektedir. Ardından bunların Doğu Türkistan'a gelip yerleştikleri, burada ticari ve şehir hayatına alıştıkları yönünde bilgiler bulunmaktadır.⁸⁶

Kırgızlar, devletlerini kurduklarında, devletin başında A-je adlı bir komutan bulunmaktaydı ve 840 yılından sonra Uygur Kağanı Ho-sa'yı öldürdükten sonra merkezini Uygur Devleti'nin merkezine 15 günlük bir mesafede bulunan Lao Dağı'nın

⁸² Saadettin Gömeç, a.g.e., s. 26-28.

⁸³ Ahmet Taşağıl, "Oğuzların Tarih Sahnesine Çıkışı Hakkında", **5. Uluslararası Türkiyat Araştırmaları Sempozyum Bildirileri Oğuzlar: Dilleri, Tarihleri ve Kültürleri**, Ankara 2015, s. 21

⁸⁴ Rysbek Alimov "On The Yenisei Kirghiz Title Are", *Acta Orientalia Academiae Scientiarum Hungaricae*, 3/69 (2016) s. 275-278.

⁸⁵ Mustafa Kalkan "Türk ve Moğol Kavimleri Arasında Kırgızların Demografik – Etnik Erime Seyirleri", **Bilig-Dergisi** S. 57, Ankara Bahar 2011, s. 105.

⁸⁶ V.V. Barthold, **Orta Asya Türk Tarihi Dersleri**, Çağlar Yayınları, Ankara 2004, s. 45.

güneyine taşıyarak buradan yönetmeye başlamıştır. 841 yılında ise Uygur Devleti'nde Üge kağanlığını ilan etmiş bulunmaktadır. Devletin merkezi karargâhını Ts'o-Tzu-Shan bölgesinde kurmuştur.⁸⁷ Üge Kağan Kırgızların tüm bu zorlamalarına rağmen Uygur Devleti'ni tekrar canlandırmak ve Çin bölgesine doğru sürülen halkını toplamak amacıyla büyük mücadele vererek bu bölgeye baskınlar yapmıştır. Lakin yapmış olduğu bu mücadele başarısızlıkla sonuçlanmıştır.⁸⁸

Bu dönemde Kırgızlar Çin ile iyi münasebetler kurmak adına, Çinli prenses olan Tanhe'yi bularak tekrar Çine göndermek istemişlerdir. Lakin Üge, bu durumu engellemiş ve Kırgızların Çin ile iyi ilişkiler kurmasına fırsat vermemiştir. 847 yılında ise Uygur Kağanı'nın öldüğü bilinmektedir. Bu olay haricinde bu tarihlerde, Kırgız Devleti hakkında herhangi bir bilgiye rastlanmamaktadır.⁸⁹

Büyük Kırgız Devleti'nin sınırları doğuda Selenge Nehrinden Kuzey'de Angara Nehrine⁹⁰ kadar, Güney'de Gobi Çölü'ne, batıda ise Doğu Türkistan'ı kapsayan bölgeye kadar uzanmaktaydı. Bu kadar geniş topraklara hükmeden Kırgızlar bu topraklarda fazla kalamamış. 920 yılında, Moğolistan bölgesini ele geçiren Kıtınlar tarafından Türklerin kutsal saymış oldukları Ötüken topraklarından çıkarılarak eski yaşadıkları bölgelerine doğru (tamamen olmasa da çoğunluğu Minusinsk bölgesine) tekrar geri dönmüşlerdir.⁹¹ Bu tarihten sonra ise Kıtınlar sürekli Kırgızlar üzerinde olan baskılarını artırmışlardır. Bu duruma dayanamayan Kırgızlar 931 yılında bir elçi yollayarak Kıtınlar'a bağlanma isteklerini bildirmişlerdir. Çin kaynaklarında Tunguz olarak geçen hanlar, 1124 yılında Kıtınlara büyük bir darbe vurduktan sonra farklı bir bölgeye taşınarak tekrar burada toplanıp Kırgızlar üzerine seferler düzenleyince Kırgızlar bu bölgeden ayrılmak zorunda kalmışlardır.⁹²

Cengiz Han döneminde Moğolların, Merkit ve Naymanlar üzerine yapmış oldukları sefer sırasında, Kırgızlar Moğolların idaresi altına girmişlerdir (1207).⁹³ Ayrıca Kırgızların bu dönemde Cengiz Han hâkimiyeti altına giren ilk Türk Topluluğu olduğunu da belirtmemiz gerekmektedir. İtaat altına girdikten sonra Moğolların yiyeceklerini ve ihtiyaçlarını karşılamak ile görevlendirilmişlerdir. Ayrıca Kırgızların

⁸⁷ Ahmet Taşağıl, **Kök Tengri'nin Çocukları**, Bilge Kültür Sanat Yayınları, İstanbul 2018, s. 224.

⁸⁸ Saadetin Gömeç, **Kırgız Türkleri...** s. 27.

⁸⁹ V.V. Barthold, **Türkistan Halklarının Tarihi**, Astana Yayınları, Çev. Gülnisa Aynakulova, Ankara 2008, s. 35.

⁹⁰ Daniel Karthe, Sergey Chalov, Nikolay Kasimov ve Martin Kappas, **Water and Environment in the Selenga-Baikal Basin**, İbidem Press, Stuttgart 2016, s. 1.

⁹¹ Ömürkul Karayev, a.g.e., s. 108.

⁹² Saadetin Gömeç, **Kırgız Türkleri...** s. 29.

⁹³ Reşat Genç "Karahanlılar Döneminde Kırgızistan", **Türk Yurdu Dergisi**, S. 256, Ankara 1997, s. 39.

vergi verme yükümlülükleri de bulunmaktaydı.

Zaman içerisinde Kırgızların, Moğolların yönetim anlayışından memnun olmadıkları için isyan ettikleri bilinmekle beraber genellikle isyan girişimleri hep başarısızlıkla sonuçlanmıştır.⁹⁴ Tam bu sırada 1217 yılında Kırgızların komşusu olan Tumatlar'dan Moğollar asker talep etmişlerdir. Üstüne üstlük kızlarını da kendilerine göndermelerini istemişlerdir. Böyle bir teklifi kabul edilemez bulan Tumatlar büyük bir isyan başlatmışlardır. Bu isyan sırasında zaten Moğol yönetiminden memnun olmayan Kırgızlardan pasif rol almaları beklenemezdi. Diğer yandan, Tumatların bu isyanını bastırmaya çalışan Moğollar aynı zamanda Kırgızlardan da asker talebinde bulunmuşlardır. Bu istek karşısında Kırgızlar, komşuları olan Tumatların isyanlarını bastırması için asker vermeyeceklerini belirterek, Moğollara karşı Tumatların yanında yer alarak isyan bayrağını çekmişlerdir. Buradan şu sonuca varılmıştır; Moğollar Kırgızlar üzerinde kesin ve otoriter bir yapı oluşturmuş olsaydı Kırgızlar bu isyan girişiminde bulunamazlardı.⁹⁵

Cengiz Han 1217 yılında bazı boyları itaat altına almak için ordu komutanlarını harekete geçirmiştir. Bu ordu komutanları ve gönderildikleri boyların isimleri şunlardır; Merkitler üzerine gönderilen Sobitay Noyan ve Togaçar Noyan, yukarıda bahsettiğimiz Tumatlar üzerine gönderilen komutanlar ise Boragul Noyan ve Dörmen Bahadır'dır. Boragul Noyan'ın bu savaşlarda öldüğü bilinmektedir. Konumuz gereği özellikle belirtmek gerekirse, Cengiz Han, Kırgızlar üzerine, oğlu Cuci'yi göndermiştir. Bu sefer sonucunda ise Kırgızları itaat altına almışlardır.⁹⁶ Kırgızları itaat altına aldıktan sonra çoğu Kırgız halkı, bulundukları bölgeden daha da iç bölgelere hareket ederek dağlık bölgelere göç etmeye başlamışlardır. Böylece Minusin bölgesi tamamıyla itaat altına alınmış ve sessizleştirilmiştir.

Kırgızlar Altay-Sayan dağları bölgesinde Moğolların hâkimiyetlerine gölge düşüren tek güçlü topluluktur. Bu nedenle Kırgızları itaat altına almak için Moğollar en güçlü ordularını bu bölgeye göndermişlerdir.⁹⁷ Bu sırada 1226 yılında Cuci ölünce, kendisine bağlı olan topraklar Toluy Han'ın idaresine geçmiştir. 1229 yılında ise Ögeday tahta çıkmıştır. Ögeday kendisinin emri altında bulunan halkları iyi bir şekilde

⁹⁴ Saadetin Gömeç, Kırgız Türkleri... s. 31.

⁹⁵ Abdrasul İsakov, "Kırgız-Moğol İlişkileri (IX.-XV. Yüzyıl)", Ankara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Ankara 2014 s. 206-207.

⁹⁶ Mustafa Kafalı, "Cengiz Han", *DİA*, C. VII, İstanbul 1993 s. 368.

⁹⁷ Viktor Butanayev ve İrina Butanayeva, *Yenisey Kırgızları*, Ötüken Yayınları, İstanbul 2007, s. 134.

yönetmeye çalışmıştır. İsyan çıkarmalarını önlemek ve itaat ilişkilerini geliştirmek amacıyla Merkat ve Kırgızların soylu kızlarıyla da evlenmiştir.⁹⁸

1242 yılında Çağatay Han ve Ögeday'ın ölümünden sonra devletin içerisinde beyler arasında kıyasıya bir yarış başlamış, bu durum özellikle idareleri altında bulunan halkları etkilemiştir. Kara-Hülagü'nün Kırgızlara şiddetle saldırması neticesinde Kırgızların Moğol idaresine karşı olan öfkesi daha da şiddetlenmiş ve sonuç itibarıyla Kırgızlar ile Moğollar savaşmaya başlamışlardır. Bu savaş uzun bir süre devam etmiştir. Bu tarihten itibaren Orta Asya ve Türkistan bölgesindeki dengeler alt üst olmuştur. Bu dönemde Kırgızlar hakkındaki bilgilerin oldukça az olduğu görülmektedir.⁹⁹ Ögeday öldükten sonra tahta çıkan Güyük Han'ın ölümü hanedan üyeleri arasında ciddi bir mücadeleye sebep olmuş ve bu mücadeleyi Mengü Kağan kazanmıştır. Cengiz Han'dan sonra Moğol devleti içerisinde önemli bir yeri olan Mengü, atasının kanunlarını ve düzenlerini tekrar oluşturmaya çalışmıştır. 1259 yılında Arık-Buka zamanında Kırgızlar, Moğollara yiyecek temin etmeleri için baskı altında tutulmuşlardır.¹⁰⁰ Arık-Buka'dan sonra ise Kırgız ülkesi Yuan İmparatorluğu topraklarına dâhil olmuştur. 1368 yılında Kırgızların dâhil olduğu Yuan İmparatorluğu yıkıldıktan sonra Altay-Sayan bölgesi önceden tâbi oldukları Moğol Devleti'nden ayrılmıştır. Daha sonra Kırgızlar bu durumu kendi lehine kullanarak devlet sistemlerini oluşturmaya çalışmışlardır.

16. ve 17. yüzyıllarda Kırgızların, Kalmuklarla yapmış olduğu mücadeleler bulunmaktadır. Bu mücadeleler neticesinde 1683 tarihinde Kalmuklar, Kırgız topraklarını istila etmişler ve ele geçirmişlerdir. Bu durum karşısında çoğu Kırgız Türkü'nün Doğu Türkistan'a doğru göç ettikleri bilinmektedir.¹⁰¹ 17. yüzyılda Hakas-Kırgız hanlıkları kurulmuştur. Bu hanlıkları ise şu şekilde sıralayabiliriz; Tuba Hanlığı, Ezer Hanlığı, Altısar Hanlığı ve Altır Hanlığı¹⁰². Kırgızlar 18. yüzyılın sonlarına gelindiğinde ise Hokand Hanlığının hâkimiyetini kabul etmişlerdir.¹⁰³

19. yüzyılın ikinci yarısında Ruslar, izledikleri yayılmacı politikaları sebebiyle diğer Türk boylarıyla birlikte Kırgızları da hâkimiyet altına almışlardır. Rusların Sibirya bölgesine girmesi, orada bulunan Türk toplumları açısından çok ciddi bir sorun teşkil

⁹⁸ Butanayeva ve Butanayeva, a.g.e., s. 135.

⁹⁹ Saadettin Gömeç, Kırgız Türkleri..., s. 32.

¹⁰⁰ Saadettin Gömeç, Kırgız Türkleri..., s. 33.

¹⁰¹ Seyfettin Erşahin, "Kırgızların İslamlaşması Üzerine Bazı Mülâhazalar", **Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi**, C. 39, S. 1, Ankara 1999, s. 40.

¹⁰² Saadettin Gömeç, Kırgız Türkleri... s. 38.

¹⁰³ Ayrıntılı bilgi için Bk. Dinçer Koç, **Rus Elçilik Raporlarına Göre Hokand Hanlığı**, İdeal Kültür Yayıncılık, İstanbul, 2015.

etmiştir.¹⁰⁴

Ruslar, tam olarak 1876 yılında Altay Kırgızlarına boyun eğdirerek işgal sürecini tamamlamıştır. Bu işgal süreci boyunca Kırgızlar, direnmeye çalışsalar da başarılı olamamışlar ve Rusların egemenliği altına girmişlerdir.¹⁰⁵ Kırgızlar Sovyetler Dönemi'ndeki uğradıkları işgalin ardından hiçbir zaman boyun eğmemiş ve sürekli olarak başarısızlıkla sonuçlansa da kendi bağımsızlıkları için mücadele vermişlerdir. Bu dönemde Ruslar, Kırgızlar üzerinde asimile politikası gütmüşler ve kendi kimliklerini unutmaları için Ruslar tarafından birçok konuda baskı altında tutulmuşlardır. Ruslar Kırgızlara, milli benliklerini unutmaları için kültür ve ananelerinden yazılarına kadar birçok alanda baskı uygulamışlardır. Bunlardan birkaçından bahsetmek gerekirse özellikle Kırgızların milli duygularını canlı tutabilecek olan kahramanlık destanlarından bazı unsurlar çıkarılmış hatta Manas Destanı belirli bir süre boyunca yasaklanmıştır. Bu durumdan yola çıkarak Sovyetlerin Kırgızların milli destanlarından ve bu destanların oluşturabileceği etkiden çekindikleri sonucu çıkmaktadır.¹⁰⁶

Özellikle 1917 yılında gerçekleşen ekim devriminden sonra Sovyetler Birliği'nin dağılmasının ardından Sovyetlerin idaresi altında bulunan Türkî topluluklar Türkistan-Muhtar Sovyet Sosyalist Cumhuriyeti adı altında toplanmıştır. Kırgızlar da bu cumhuriyete dâhil olmuşlardır. BARDından bu birliğin parçalanmasıyla da Kırgız Muhtar Sovyet Sosyalist Cumhuriyeti şeklinde isimlendirilerek Rusya Federasyonu'na bağlanmışlardır. Kırgızlar daha sonra ise 5 Aralık 1936 yılında SSCB'ye bağlı 15 cumhuriyetten biri haline gelmişlerdir. Sovyetlerin 1990 yılında dağılmasından sonra ise Kırgızistan Cumhuriyeti kurulmuş bulunmaktadır. Kırgızlar bu tarihten itibaren Milli birlik ve beraberliklerini güçlendirmek ve bağımsız bir şekilde varlıklarını sürdürebilmek amacıyla birçok alanda yenilikler yapmışlardır. Bu yenilikler içerisinde Kırgız dili ve tarihine oldukça önem vermiş, kendilerinin artık bir kimliği haline gelen ve geleneklerini, savaşlarını ve mücadelelerini konu alan Manas Destanı'nı birçok alanda kullanmaya karar vermişlerdir. Bu doğrultuda kendi kimliklerini ve tarihi verilerini korumak amacıyla bu değerli eserin üzerinde çeşitli çalışmalar yapmaya özen

¹⁰⁴ Kemal Beydilli, "Rusya/2.bölüm", *DİA*, C. 35, İstanbul, 2008, s. 266-270.

¹⁰⁵ Hasan Geyikoğlu, "Tarih Açısından Manas Destanı ve Sovyetler Birliğindeki Türklerin Milli Duygularına Etkisi", *Atatürk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi*, Erzurum 2001, S. 16 s. 202.

¹⁰⁶ Mar Bayciyev, "Manas Destanı Kalbimin Ağrısıdır (Manas Destanı'nın Üç Ciltlik Yayınının Son Sözü)", *Kırgızistan-Manas Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, C. 6, S. 12, Çev. Doğan Gürpınar Kırgızistan 2004, s. 57-83.

göstermişlerdir.

Bahsettiğimiz üzere Kırgızların tarihi oldukça derin ve incelenmesi gereken bir alandır. Kırgızların tarih boyunca hemen hemen her devletlerinin kuruluş ve yükseliş dönemlerinde özgürlükleri için mücadele ettikleri ve bu sebeple birçok savaş içerisinde yer aldıkları sonucuna varılmıştır.

1.2. Manas Destanı Hakkında Genel Bilgi

Destanlar içermiş olduğu özellikleri sayesinde birçok disiplin için hazine görevini üstlenmişlerdir. Manas Destanı, içerisinde barındırmış olduğu yüzyıllar boyunca süren kültürel birikimler nedeniyle Türk Tarihi açısından önemli bir eserdir.¹⁰⁷ Manas Destanı, içinde barındırmış olduğu tarih, edebiyat, dil özellikleri ve milli duyguları kendi deyiş tarzı ile yoğurarak günümüze aktarmıştır. Manas Destanı'nın çeşitli varyasyonları bulunmaktadır. Manas Destanı'nı anlatanlara ise "Manasçı" adı verilmektedir. Manas Destanını anlatmaya başlayan Manasçıların destanı tamamlamaları aylarca sürebilmektedir. Manas Destanı çeşitli varyasyonları olmasına rağmen genel olarak üç temel bölümden oluşmaktadır. Bu bölümler Manas, Semetey ve Seytek'tir. Manas Destanı'nı anlatan her sanatçı kendi tarzına dair eklemelerde bulunmaktadır. Manas Destanı'nın ana konusu ise destanın kahramanı olan Manas'ın savaşları anlatılmaktadır. Kapsamı bakımından dünyada eşi bulunmayan Manas Destanı, Kırgızların sözlü geleneklerinin ne kadar geliştiğini ortaya koyan en önemli belgelerden biridir. Manas Destanı, dünyanın en uzun destanı olma özelliğine sahiptir. Destanın mısra sayısı hakkında çeşitli görüşler bulunmaktadır. Genellikle mısra sayısı ortalaması 500.000'dir.¹⁰⁸

Manas Destanı'nın mısra sayısının farklı yorumlanmasının en temel etkilerinden birisi Manas Destanı'nın içinde farklı varyasyonların bulunması olarak gösterilebilir. Manas Destanı varyasyonları arasında önemli bir yere sahip olan W. Rodloff'un derlemiş olduğu ve yedi bölümden oluşan Manas Destanı'nın 11 bin 454 mısradan oluştuğu bilinmektedir. Fakat bu sadece Manas Bölümünü kapsamaktadır. Bir diğer önemli varyasyon olarak kabul gören ve bizim de araştırmamızda esas aldığımız Sagımbay Ozorbakov'un Uulu varyantı incelendiğinde ise, bunun üç ana bölümden

¹⁰⁷ Doğan Kaya, Kırgız Destanları, Salkımsöğüt Yayınları, Ankara 2015 s. 11

¹⁰⁸ Bu iddialar için bk. Tuncer Gülensoy, Manas Destanı (Türkiye Türkçesi ile), Akçağ Yayınları, Ankara 2011, s. 20; Neclâ Yalçın, Kırgız Destanları, Türk Dünyası Dil ve Edebiyat Dergisi, S. 26, Ankara 2008, s. 118.

oluştugu görülmektedir. Bu bölümler ise sırasıyla şu şekildedir; Destana ismini veren Manas bölümü, Manas'ın oğlu Semetey bölümü ve Manas'ın torunu Seytek bölümü şeklindedir. Manas bölümünün (180.000 bin mısra) civarında olduğu, Semetey bölümünün (316.157) mısra olduğu, Seytek bölümünün ise (84.514) mısradan olduğu ifade edilmektedir.¹⁰⁹

Kırgızlar destan açısından zengin bir millettir. Günümüzde her ne kadar Kırgız destanı dendiğinde Manas Destanı aklımıza geliyor olsa da Kırgızların bu destan haricinde yaklaşık 50 destanlarının daha bulunduğu tespit edilmiştir. Bu destanlara örnek vermek gerekirse şunlar sıralanabilir; Askazan, Balbay Cantay, Toltoy gibi destanlar örnek gösterilebilir.¹¹⁰ Manas Destanı, Kırgız destanları arasında kahramanlık destanları içerisinde sınıflandırılabilir. Manas Destanı'nın ana teması ise Manas kahramanı etrafında gerçekleşen olaylar anlatılmaktadır. Bu olaylar ise Manas'ın Müslüman olmayan Türk Devletlerinin çekindiği Kalmuklar, Moğollar ve Çinliler üzerine yapmış olduğu savaşlar konu yer alırken aynı zamanda kendi içlerindeki mücadeleler ve karışıklıklar da konu olarak işlenmiştir.¹¹¹

Manas Destanı hakkında bilgi veren en eski kaynak ise Seyfeddin Molla'nın kaleme almış olduğu "Mecmû'atü't-Tevârîh" adlı eseridir. 16. yüzyılda kaleme alınmış olan bu eserde, Manas gerçek bir tarihi kahraman ve yiğit bir alp olarak ifade edilmektedir.¹¹² Manas Destanı hakkında ilk bilgilere 16. yüzyılda rastlanmış olsa da destanın yazıya geçirilme çalışmaları 19. yüzyıla denk gelmiştir. Manas Destanı üzerine ilk derleme çalışması 1856 yılında gerçekleştirilmiştir. Destanı derlemek için çabalayan isim ise Kazak bilgini Çokan Velihanov¹¹³ olmuştur. Çokan Velihanov Kırgız diyarına yapmış olduğu seyahat sonucunda Manas Destanı'nı keşfetmiştir. Çokan Manas Destanı'nı keşfettikten sonra Rus Coğrafya Derneğinin "İzvistiya" adlı dergisinde "Congorya Eskisi" adı altında 1861 yılında Manas Destanından bahseden ilk makalesini yayımlamıştır.¹¹⁴

Bilim dünyası Çokan Velihanov sayesinde Manas Destanı'nı tanıdıktan sonra,

¹⁰⁹ Mesut Şen, "Manas Destanı Kırgız Türkçesi Metin-Türkiye Türkçesi Çevirisi", **Türk Dünyası Dil ve Edebiyat Dergisi**, S. 2, Ankara 1996, s. 483.

¹¹⁰ Doğan Kaya, **Kırgız Destanları**, Salkımsöğüt Yayınları, Ankara 2015, s. 12-14.

¹¹¹ Hasan Geyikoğlu, a.g.m., s. 203

¹¹² Tuncer Gülensoy, "Manas Destanı", **DİA**, C. 27, Ankara 2003, s. 558.

¹¹³ Kazak Halkının Avrupa Kültürünü Yakalaması İçin Büyük Çaba Göstermiş Kırgız Bilginidir. Ayrıntılı bilgi için Bk. Leyla Derviş ve Khalida Devrisheva, "XIX. YY. Kazak Türklerinin Aydını Çokan Velihanov Hayatı ve Eserleri" **Selçuk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Dergisi**, S. 40, Konya 2016, s. 127- 133.

¹¹⁴ Mehmet Emin Bars, "Manas Destanı'nda Kahraman Tasvirleri", **International Journal of Language Academy**, Volume 2/1, 2014, s. 32

destan üzerinde birçok çalışma yapılmaya başlanmıştır. Destan üzerinde çalışanların en önemlilerinden biri meşhur Türkolog Radloff¹¹⁵ olmuştur. Radloff 1862, 1864, 1869 yıllarında Kırgızistan gezileri sırasında Manas'tan parçalar derleyerek bu notlarının 1885 yılında ilk tam metnini yayınlamıştır. Radloff Manas Destanı'ndan derlemiş olduğu bu varyantına “Kuzey Türk Boylarının Halk Edebiyatından Örnekler” adlı eserinin beşinci cildinde yer vermiştir.¹¹⁶ Rus idaresi altında bulunan Kırgızlar ise bu tarihten sonra Manas Destanı üzerine yapmış oldukları çalışmaları artırmışlardır. Özellikle 1930-1940 yılları arasında kültürel, antropolojik, etimolojik, dil fonetiği üzerinde birçok çalışma yapılmaya başlanmıştır. Ayrıca Manas Destanı bu dönemde Rus diline tercüme ettirilmiştir. Böylece Rus idaresi altında bulunan diğer Türk topluluklarının da Manas Destanı hakkında bilgi sahibi oldukları söylenebilir.¹¹⁷

Rusların bu dönemde uygulamış oldukları asimile politikalarına rağmen Kırgızlar, milli kültürlerine ve milli duygularına bağlı kalmaya çalışmış ve bu nedenle tüm baskılara ve yasaklara rağmen Manas Destanı üzerine çalışmalar yapmış ve günümüze ulaşmasında büyük çaba sarf etmişlerdir. Sovyet döneminde 1952 yılında Kırgızistan'ın başkenti olan Frunze'de¹¹⁸ Manas Destanı üzerine bilimsel bir konferans düzenlenmiştir. Bu konferansa birçok bilim insanı katılmıştır. Konferansta destanın edebi bir eser olup olmadığı tartışılmıştır. Hatta destanın Kırgız halkının değerlerini yansıtıp yansıtmadığı da tartışılmıştır. Bu tartışma sonucunda ise Manas Destanı resmi ve edebi bir eser olarak kabul edilmiştir.¹¹⁹

Lâkin konferans sırasında alınan kararlardan bir diğeri ise Manas Destanı'nın çeşitli varyasyonlarından oluşan bir “Kurama Varyantının” hazırlanması konusudur. Ruslar kendi ideolojilerine, yönetimlerine ters düşen herhangi bir unsuru bu varyasyon içerisine almayarak yasaklamışlardır. Bu yasak özellikle Sagımbay Ozorbakov'un varyantı için geçerli olmuştur. Sagımbay'ın varyantı içerisinde barındırmış olduğu Milliyetçilik, İslami unsurlar ve Türk ifadelerinin çok fazla geçmesinden dolayı Ruslar

¹¹⁵ Alman asıllı Rus Türkolog'dur. Türk Lehçeleri ve Türk Boyları üzerine birçok çalışma yapmış Değerli bir bilim insanıdır. Ayrıntılı bilgi için Bk. Naciye Yıldız, “Radloff, Friedrich Wilhelm”, **DİA**, C. 34, İstanbul 2007, s. 388-390.

¹¹⁶ İsmail Turan Kallımcı, “Modern Kırgız Şiirinde Manas ve Manas Destanı” **Muğla Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi**, S. 27, Muğla 2011, s. 2.

¹¹⁷ Aizaada Nuranova, “**Geleneksel Performans Sanatı Olarak Manasçılık ve Bir Sahne Uygulaması**”, Hacettepe Üniversitesi Güzel Sanatlar Enstitüsü Tiyatro Anasanat Dalı, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Sanat Çalışma Raporu, Ankara 2018, s. 43.

¹¹⁸ Sovyetler döneminde Kırgızistan'ın başkenti olan “Bişkek” daha sonra Sovyet komutanı olan “Mihail Frunze'yi” onurlandırmak için “Frunze” olarak değiştirmişlerdir. Ayrıntılı bilgi için Bk. Walter Darnell Jacobs, “**Frunze: The Soviet Clausewitz 1885-1825**”, Germany 1969; İsmail Türkoğlu “Bişkek” **DİA**, C. Ek-1, İstanbul 2016, s. 202-204.

¹¹⁹ Aizaada Nuranova, a.g.t., s. 43-45.

rahatsızlık duymuşlardır. Bu rahatsızlıklarını ise Sagımbay'ın varyantını 1962 yılına kadar yasaklayarak göstermişlerdir.¹²⁰ Konferansta alınan kararlar gereğince 1958 yılında iki ciltten oluşan Kurama Varyantı yayımlanmıştır. Kurama Varyantı sayesinde Ruslar Manas Destanı içerisinde geçen İslami unsurları ve Türk Milliyetçilik unsurlarını kaldırmışlardır. Böylelikle Ruslar, Türk topluluklarının kolay bir şekilde kendi milli benliklerinden vazgeçeceğini düşünmüşlerdir. Ayrıca rejim karşıtı hareketlerin olmasını önlemeyi amaçlamışlardır. Kırgızlar, 1947 yılında Manas Destanı'nın 1100. yıl dönümünü kutlamak istemişlerse de Rus rejimi bu durumu engellemiştir.¹²¹ Buradan anlaşılacağı üzere Manas Destanı üzerinde Rus rejimi baskı uygulamaya çalışmıştır. Bahsedildiği üzere Kırgızlar kendi kültürlerini yaşamak istemelerine rağmen birçok zorlukla karşılaşmış ve hala karşılaşmaktadırlar.

Manas Destanı, içerisinde birçok motif bulundurmaktadır. Bu motifler sadece Kırgızların değil aynı zamanda diğer Türk destanlarında da görülebilen ortak motiflerdir.¹²² Bu motifler içerisinde ise şunlar örnek olarak gösterilebilir; ışık motifi, ağaç motifi, alp motifi, at motifi, rüya motifi, kırklar motifi, Hızır motifi, kadın motifi. Bu motifleri daha iyi kavramamız adına bir örnek vermemiz gerekirse, rüya motifini ele aldığımızda birçok Türk destanlarında ortak bir motif olarak kullanıldığı görülmüştür. Özellikle Battal Gazi Destanı, Manas Destanı ve Dede Korkut gibi destanlarda rüya motifinin ortak olarak kullanıldığı anlaşılmıştır. Dede Korkut Destanında Salur Kazan bir rüya görmüştür. Bu rüyada Salur Kazan evinin üzerine bir yıldırım düştüğünü ve kurtların evine saldırdığını görmüştür. Bu rüyadan sonra ise Salur Kazan avdan döndüğü sırada topraklarının yağmalandığına şahit olmuştur. Manas Destanında ise Manas'ın düşmanı olan han kızı "Akılay" rüyasında sele kapıldığını, sürüklenirken altın kaplı bir çınar ağacına tutunduğunu babasına anlatmıştır. Babasına anlatmış olduğu bu rüya üzerinden kısa bir zaman geçmiştir. Şoruh Han ile Manas savaşa tutuşmuşlardır. Yapılan bu savaş neticesinde ise Şoruh Han Manas'a yenilmiş ve kızı "Akılay" Manas'a hediye olarak verilmiştir. Battal Gazi Destanı'nda ise rüya motifi şu şekilde işlenmiştir; Battal Gazi'nin karısı olan Gülendām, Battal Gazi'yi rüyasında görmüş ve Müslüman olmak istemiştir. Daha sonra kısa bir zaman zarfında Battal Gazi ile evlenmiştir.

¹²⁰Nezir Temür, "Bir Sovyet Ürünü: Manas'ın Kurama Varyantı", *Türkbilg Türkoloji Araştırmaları Dergisi*, S. 17, Ankara 2009, s. 136-138.

¹²¹Naciye Yıldız, "Manas Destanı'nda Dinî Şahsiyetin Efsanevi Şahsiyete Dönüşmesi: Ebu Nasır Samânî'den Aykoco'ya" *Millî Folklor Uluslararası Kültür Araştırma Dergisi*, S. 115, Ankara 2017, s. 125.

¹²² Abdülkadir İnan, "Manas Destanı Üzerine Notlar" C. 7, *Türk Dili Araştırma Yıllığı-Belleten Dergisi*, Ankara 1959, s. 158.

Yukarıda bahsettiğimiz üzere sadece rüya motifi üç destan üzerinde de ortak olarak kullanılmıştır. Türk destanlarında rüya gibi birçok motifin aynı şekilde ortak olarak kullanıldığını söyleyebiliriz. Türk destanları barındırmış oldukları bu yapıları sebebiyle Türk Kültürü açısından önemli bir yer edinmektedirler. Destanlar bir milletin hafızası konumundadır. Destanlar geçmiş yaşantımızın gümümüze yansımış halleridir. Bir milletin geçmişi ile bu günü arasında bağlantı kurmasını sağlayan, fikir sahibi olmasına olanak sağlayan bir milletin ortak hafızasıdır. Bu bağlamda incelemiş olduğumuz Manas Destanı, içerisinde Türk dünyasının İslamiyet öncesi dönemdeki kültür, inanç, savaşlar, fetihler, hakkında fazlasıyla bilgi barındıran kadim bir yapıttır. Günümüzde dahi bu canlılığını sürdürerek araştırmacıların dikkatini çekmeyi başarmış durumdadır.

1.3. Manas Destanında Yer Alan Kişiler ve Özellikleri

Manas Destanı, dünyanın en uzun destanı olması sebebiyle anlaşılması oldukça zordur. Bu nedenle Manas Destanı'nı daha iyi anlamak ve kavrayabilmek adına içerisinde yer alan kişilerin kısa özelliklerine değinilerek açıklanmaya çalışılmıştır. Manas Destanında kişi sayısı varyasyon çeşitliliğine göre artıp azalmaktadır. Manas Destanı, içerisinde yüzlerce kişi barındırmaktadır. Manas Destanı'nda Manas'ın soyundan bahsedilirken ilk olarak şu şekilde ifade edilmiştir; Hz. Mukambet (Hz. Muhammed)'den 475 yıl sonra Türkistan bölgesinde Karahan ve Oğuz Han'dan sonra Alança Han'dan Baygur ve Uygur soyu oluşmuştur. Uygur'dan Kaşkar, Carkent, Koton, Köönö Turpan, Üç Turpan, Aksı, Küçör yörelerinde yaşayan kişiler türemiştir. Baygur'un soyundan gelenlerin ise Ancıyan, Narın, Işık Köl, Çüy, Lepsi, Kara Kurum, Ertiş, Sarı Arka, Bulgar, Cöngör Keçe ve Orol dağlarına kadar uzanan bölgelere yayıldığı ifade edilmektedir. Baygur'un çocukları olan Babırkan'dan Tüböy, Tüböy'den Kögöy ondan ise Nogoy, Şıgay ve Çıyır adında üç oğlu olmuştur. Bu bahsedilen üç çocuğun ise varlıklı olmaları dikkat çekmektedir.

Nogoy'un ise Ozordu, Üsön, Bay ve Cakıp adında dört oğlu bulunmaktadır. Kıtay Devleti¹²³ zaman içerisinde Nogoy'un dört oğlunu birbirinden ayırmıştır. Cakıp'ın Çıyır adındaki ağabeyi öldürülmüştür. Daha sonra ise Cakıp ağabeyinin karısı olan Şakan adındaki yengesini kendine eş olarak almıştır. Şakan ismi daha sonra

¹²³ Kıtay kelimesi Manas Destanında çok geçen bir ifadedir. Kıtay kelimesi ise Çin Devleti anlamına gelmektedir.

unutulmuş ve eski kocasının ismiyle yani “Çıyırdı” olarak anılmaya başlanmıştır.¹²⁴ Bu gelenek eski Türk Devletlerinde uygulanmaktadır. Bu uygulamanın adına ise “Levirat” denilmektedir.¹²⁵ Ayrıca Moğol halkından olan Böyön’ün oğlu olduğu söylenen Çayan adındaki adamdan ise Bakdöölöt adındaki kızı kendine eş olarak almıştır. Cakıp ise Manas’ın babasıdır. Manas Destanı’nın giriş bölümünde Manas’ın soyu bu şekilde ifade edilmektedir.¹²⁶

Manas Destanı’nda yer alan temel kişileri ve özelliklerini şu şekilde açıklayabiliriz:

Cakıp Han(Yakup Han): Cakıp Han (Yakup Han) Baygur’un çocuklarından biri olan Nogoy’un dört oğlundan biridir ve Manas Destanı’nın başkahramanı Manas’ın babasıdır. Cakıp Han Manas Destanı’nda oldukça varlıklı biri olarak görülmektedir. Cakıp Han’ın iki eşi bulunmaktadır. Bunlardan ilki ağabeyinin vefatından sonra Levirat uygulaması sebebiyle kendisine eş olarak kabul ettiği Şakan’dır. İkinci eşi ise Moğol halkından Böyön’ün oğlu Çayan’ın kızı olan Bakdöölöt’ tür.¹²⁷

Şakan (Çıyırdı, Baybiçe): Çıyırdı Cakıp Han’ın ilk eşidir. Bu nedenle Sagımbay’ın varyantında “Baybiçe” şeklinde de geçmektedir. Baybiçe Sagımbay’ın varyantının son sayfalarında yer alan sözlük kısmında ilk eş veya başkadın şeklinde açıklanmıştır. Çıyırdı yukarıda ifade ettiğimiz gibi Cakıp Han’ın ağabeyi Çıyır’ın eşidir. Ağabeyi öldükten sonra Cakıp Han’ın eşi olmuştur.¹²⁸

Bakdöölöt: Moğol Halkından olan Böyön’ün oğlu Çayan’ın kızı olarak geçmektedir. Cakıp Han’ın ikinci eşidir.

Manas: Manas, destanına ismini veren Kıtaylar, Kalmuklarla halkı için ölümüne kadar mücadele eden vatani ve İslamiyet’in yayılmasında çok büyük etkisi olan destanın

¹²⁴ Sagımbay Ozorbak, a.g.e., s. 26.

¹²⁵ Levirat uygulaması TDK Sözlüğünde “Kayınla Evlenme” olarak geçmektedir. Burada ki asıl sebep ise dul kalmış olan eşleri ve yetimlerini korumak sahip çıkmak ve düzenin devam ettirilmesi amaçlanmıştır. Ayrıntılı bilgi için Bk. Gökçen Kapusuzoğlu, “Çin Kaynaklarına Göre Türk Kültür Çevresinde Evlenme ve Cenaze Gelenekleri”, Tarih Araştırmaları **Dergisi**, C. 34 S. 58, 2015, s. 515

¹²⁶ Sagımbay Ozorbak, a.g.e., s. 25.

¹²⁷ Sagımbay, a.g.e., s. 25.

¹²⁸ Sagımbay, a.g.e., s. 25-26.

en önemli kişisidir.¹²⁹ Destanın başkahramanı olan Manas, doğumuyla, adının verilme biçimiyle ve yapmış olduğu kahramanca mücadeleler ile önemli bir kişilik olduğunu bize göstermektedir.

Kanıkey (Sanirabiyga): Kanıkey, Manas'ın karısıdır. Manas güzelliği sayesinde etkilenmiş ve kendisine eş olarak almıştır. Kanıkey Manas Destanı'nda hem güzelliği hem de marifetleri sebebiyle oldukça hamarat bir kadın olarak gösterilmektedir. Kanıkey'in Manas ile evlenmeden önceki ismi Sanirabiygadır. Bukar Han'ı olan Atemir'in kızıdır. Daha sonra ise Manas ile evlendikten sonra Kanıkey adını almıştır.¹³⁰

Akbalta: Noygutlar'ın Han'ı ve Çubak'ın babasıdır. Manas Destanı'nda ise Cakıp Han'ın yakın arkadaşı ve sırdaşı olarak anlatılmaktadır.

Bakay: Cakıp Han'ın kardeşinin oğludur. Manas Destanı'nda genellikle bilge bir kişi olarak tasvir edilir. Akıl danışılan, yol gösteren, akıllı, adaletli ve iyi niyetli bir kişi olarak ifade edilmiştir.

Koşoy: Er Koşoy olarak Manas Destanı'nda geçmektedir. Katagandın Han'ı olduğu destanda geçmektedir. Kırgızların sürgün edilmesine karşı hanlığının başında durarak Kıtaylar'a karşı vatanını savunmuştur. Er Koşoy, bir güreş sırasında Kalmuk pehlivanı olan Coloy'un karşısına çıkarak yenmeyi başarmıştır. Issık Gölü çevresinde yaşayan ve Manas kehanetine inanıp Manas'ın ilk olarak Kırgız yurduna gelmesinden çok büyük sevinç duyan kişi olarak Manas Destanı'nda yer verilmiştir.¹³¹

Almambet: Almambet aslen Çin hanlarından birinin çocuğu olarak geçmektedir. Manas Destanı'nın varyasyonlarında kimin oğlu olduğu hakkında çeşitli görüşler ortaya atılmıştır. Bu görüşler ise şu şekildedir; Sagımbay Ozorbak ve Yusuf Mamay varyantlarında Almambet'in tüm Çin ordusunun kumandanı olan Soroondük'ün oğlu olduğu ifade edilirken, Sayakbay Karalayev'in varyantında ise Çin Han'ı olan

¹²⁹ Sagımbay, a.g.e., s. 63.

¹³⁰ Nienke Van Der Heide, "Spirited Performance: The Manas Epic and Society in Kyrgyzstan"

Rozenberg Series, Vol. 3, Amsterdam 2008, s. 90.

¹³¹ Sagımbay, a.g.e., s. 285.

Azizkan'ın çocuğu olduğu görüşüne rastlanmaktadır.¹³² Her iki durumda da Çin Hanlığı ile bağlantısı olduğu görülmektedir. Almambet ülkesinin halkına karşı uygulamış olduğu adaletsiz, kötü yönetimi nedeniyle ülkesinden ayrılarak Talas bölgesine gelmiş ve Müslümanlığı kabul etmiştir. Almambet Manas ile çok iyi ilişkiler kurmuş ve yakın arkadaşı konumuna yükselmiştir.¹³³

Akılay: Manas'ın eşlerinden birisidir. Babası Şooruk Han'dır. Manas ile Şooruk Han arasında bir savaş meydana gelmektedir. Bu savaş sonucunda ise Şooruk Han, Manas'a yenilmiştir. Şooruk Han ülkesinin Manas tarafından işgal edileceğinden çekinmiş, bu nedenle Kızını Manas'a eş olarak vererek akrabalık bağı kurmak istemiştir. Ancak Akılay'dan bahsedilirken “Kuru Dilinde Siyili var” şeklinde bir ifade geçmektedir. Bu şekilde ifade edilmiş olması nedeniyle karakter olarak olumsuz davrandığı ortaya çıkmaktadır. Akılay ile Kanıkey arasında sürekli bir kıskançlık söz konusu olmuştur. Kanıkey'in, Manas'a destek olduğu durumlarda Akılay tam tersi bir yön izlemiştir. Manas öldükten sonra ise Kanıkey, kimse ile evlenmezken Akılay ise geleceğinden endişe duyması sebebi ile kayını ile evlenmiştir. Akılay, Kanıkey'i evlendikten sonra da rahat bırakmamıştır. Akılay, Kanıkey'in çocuğunu öldürme planı hazırlamıştır. Buradan anlaşılacağı üzere Kanıkey'i kıskanan, acımasız bir karakter yapısına sahip olduğu anlaşılmaktadır.¹³⁴

Atemir Han: Buhara Han'ı olan Temir Han, aynı zamanda Kanıkey'in de babasıdır. Temir Han halkını düşünen ve onlar için çabalayan bir karakterdir. Kızı Kanıkey'i, Manas'a vermek istemez lâkin halkının refahını ve geleceğini düşünmesi nedeniyle Kızı Kanıkeyi, Manas'a eş olarak vermiştir.

Alevke: Manas'ın mücadele ettiğı Kalmuk Hanlarından birisidir. Alevke Manas doğmadan önce Kırgızları yağmalayan, onların geri çekilmesine sebep olan handır. Lâkin Manas doğduktan sonra onunla mücadele edemeyeceğini anlamıştır. Bu durum sebebiyle Manas'ı hile ile yenmenin peşine düşmüştür.

¹³² Nurdin Useev, “Manas Destanı'nda Yer Alan Almambet Ve Kül Çoro İsimli Kahramanlar ile Tarihte Yaşamış Tunyukuk Ve Küli Çor Arasındaki Benzerlikler”, Türk Dünyası Dil ve Edebiyat Dergisi, S. 48, Ankara 2019, s. 122

¹³³ Nienke Van Der Heide, a.g.e., s. 98.

¹³⁴ Wilhelm Radloff, **Manas Destanı ve Kırgız Kültürü ile ilgili Tespit ve Tahliller** Haz. Naciye Yıldız, Türk Dil Kurumu, Ankara 1995, s. 168.

Akbörke: Manas'ın ikinci eşidir. Manas'ın Akbörke'nin babası olan Kayıp ile yapılan savaş sonucunda babasının yenilmesi üzerine Manas'a eş olarak verilmiştir.

Niskara: Manas'ın destanda bulunan düşmanlarından biridir.

Konurbay: Manas'ın düşmanlarından biridir. Manas'a yakın görünüp daha sonra Manas'ı yaralayarak düşmanlığını belli etmiştir.

Közkaman: Cakıp Han'ın kardeşlerinden biridir. Küçük yaşta düşmanla girilen savaş sonucunda esir düşmüştür. Yıllar sonra ise çocuklarıyla birlikte çıkıp geldiği Manas Destanı'ndan anlaşılmaktadır.¹³⁵ Közkaman ve çocuklarının Manas'a büyük zararları olmuştur.

Şooruk: Manas'ın karısı Akılay'ın babasıdır.

Oşpur: Cakıp Han, Manas'ı hayatı öğrenmesi için Oşpur'un yanına göndermiştir. Oşpur ise çobandır. Böylelikle Manas'a hem hayatı hem de yiğit bir alp olmanın yolunu gösteren önemli bir kişi olarak karşımıza çıkmaktadır.¹³⁶

Semetey: Manas'ın Kanıkey'den olan çocuğudur. Manas Destanı'nın ikinci bölümünü oluşturan kısımdır. Manas'ın mirasçısı konumundadır. Manas'ın büyük gazaya çıkıp ölmesinden sonra Kanıkey ile oğlu Semetey çok büyük eziyetler çekerek, hakarete uğramışlardır. Semetey 12 yaşına kadar Buhara'da dayılarının yanında büyümüştür. Daha sonra ise annesi Kanıkey'in Manas'ın vasiyetini söylemesi üzerine Talas bölgesine geri gelir ve tüm düşman olan akrabalarını ortadan kaldırarak babasının mirasına sahip çıkmıştır.

Esenkan: Manas'ın düşmanlarından biridir. Kırgızları sürgün etmiştir. Manas onları alt ederek bu durumu düzeltmiştir.¹³⁷

¹³⁵ Sagımbay, a.g.e., C. II, s. 1269.

¹³⁶ Sagımbay, a.g.e., C.I, s. 99.

¹³⁷ Sagımbay, a.g.e., C.I, s. 158.

Kökötöy: Manas ve babası Cakıp Han ile iyi ilişkiler kurmuştur. Taşkent'in Hanıdır. Ayrıca Bokmurun'un da babasıdır.

Kökçököz: Manas'ın Kıtay'dan gelen amcası Közkaman'ın en büyük oğludur. Manas'ı öldürerek hanlığı ve Kanıkey'i kendine eş olarak almak isteyen Manas'ın düşmanlarından biridir.

Bokmurun: Babası Kökötöy'dür. Babasının cenaze törenine birçok millet katılmıştır. Bu tören nedeni ile Kırgız ülkesi işgal edilecekken Manas sayesinde bu Kırgızlar bu tehlikeyi atlattımlardır.

Kayıp: Akbörke'nin babasıdır. Manas ile savaşmış ve sonucunda kızını Manas'a eş olarak vermiştir.

Baymırza: Kırgızların yiğit alplerinden biridir. Birçok görev ve vazife üstlenmiştir.

Acıbay: Manas'ın yanında bulunan yiğit alplerinden birisidir.

Akayar: Manas'ın kıymetli atının adıdır. Akayar hızı sayesinde birçok haberleşme ağında da kullanılmıştır.

Erkökçö: Kazak Hanlığının başında bulunmaktadır. Manas ile Kanıkey sayesinde bir akrabalık bağı oluşmuştur. Manas'ın güvendiği güçlü bir müttefiktir.¹³⁸

Korkut: Manas'ın düşmanlarından biridir. Kırgızlar ile sürekli problemler çıkararak onlarla uğraşmaktadır. Esenkan ile birlikte hareket etmektedirler.

Aruke: Kanıkey'in kardeşlerinden biridir. Daha sonra ise Almambet'in eşi olmuştur.

¹³⁸ Sagımbay, a.g.e., C.I, s. 198.

Akerkeç: Kanıkey'in kardeşlerinden biridir. Aynı zamanda Er Gökçe'nin de karısıdır.

Manas Destanı'nda bu şekilde çok fazla kişi yer almaktadır. Hepsini açıklamak çok uzun olacağından dolayı destan içerisindeki önemli görülen kişiler açıklanmıştır.

1.4. Manasçı Olmak İçin Gerekli Eğitimler ve Koşullar

Türk dünyasında “destan” kavramının birçok karşılığı bulunmaktadır. Bu durumun en büyük sebebi ise Türk toplumlarının fazla olmasıdır. Hepsinin dil ve fonetik açıdan farklı okunuşları, ifadeleri ve geleneklerinin olmasından kaynaklanmaktadır. Karl Reichl'in “Türk Boylarının Destanları” adlı çalışmasında “destan” kavramının Türk boylarında değişik şekillerde ifade edildiği üzerine tespitlerde bulunmuştur. Türk boylarında destan kavramı üzerine yapmış olduğu tespitler incelendiğinde ise şu şekilde farklılıklar görülmektedir; Saha (Yakut) Türklerinde destan anlatan kişilere “olonghosut” denildiği, ayrıca bu kelimenin “olongo” kelimesinden türetildiği ifade edilmiştir. Bu kelimenin, Kazak ve Türkmen boylarında “öleng” şeklinde kullanıldığı anlaşılmaktadır. Destanları anlatan kişilere Azerbaycan ve Anadolu Türklerinde “Ozan, Aşık”, Türkmenlerde “Bağşı, bahşı, Kırgızlarda “Comokçu, Manasçı, Kazaklarda “Akın, Cırav”, Uygurlarda, “Meddah, Dastançı” Altay Türklerinde “Kayçı” şeklinde geçtiği ifade edilmektedir.¹³⁹ Destan kavramının Türk boylarında farklı şekillerde adlandırılmasına karşın ifade ettikleri anlam birbirine yakındır. Kırgızlar destan anlatıcılarına “Comokçu, Manasçı” kelimeleri ile ifade etmiş olsalar da Sovyetler döneminden önce Kırgızlar, Comok¹⁴⁰ veya Comok kelimesinden türettikleri Comokçu kelimelerini kullanmışlardır.

Comok kelimesi ise “Kahramanlık Destanı” anlamına gelmektedir.¹⁴¹ Kırgızlar Sovyetlerin egemenliğinde bulundukları süreçte ise destan anlatıcılarını “Manasçı” kelimesi ile ifade etmeye başlamışlardır. Bu tabir günümüzde dahi kullanılmaya devam etmektedir. Manasçı kelimesinin bir diğer özelliği ise destanı anlatanlara destanın ismi olan Manasçılar denmesidir. Türk destanları incelendiğinde hiçbir destan anlatıcısına

¹³⁹ Karl Reichl, **Türk Boylarının Destanları**, Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara 2002 s. 63-65.

¹⁴⁰ Comok kavramı, Türkiye Türkçesinde “Yumak” anlamına gelmektedir. Ayrıntılı bilgi için Bk. Mehmet Çeribaş, **Kırgız Türklerinde Manasçılık Geleneği ve Manasçılar**, Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü Yayınları, Ankara 2012.

¹⁴¹ Çiğdem Akyüz, “Dünden Bugüne Türk Dünyası Destan Anlatıcıları”, **Turkish Studies**, Vol.6/4, Ankara 2011, s. 19.

destanın ismi verilmemiştir.¹⁴² Bahsedildiği üzere “Manasçı” kavramının Kırgızlarda eski Comok kelimesine dayandığı anlaşılmaktadır. Comokçular, Manas Destanı’nı anlatmanın yanı sıra aynı zamanda öğüt verici unsurlar, sevgi şiirleri gibi kendi yaratıcılıklarını kullanarak destanı yeniden şekillendirmeleri de göz önünde bulundurulmalıdır.¹⁴³ Bu özellikleri kullanan Manasçılar arasında; Dıykanbay, Tınıbek, Akılbek, Sayakbay, gibi isimler olmakla birlikte varyasyonunu temel alarak bu çalışmamızı yaptığımız büyük Manasçı Sagımbay Ozorbakov da bu gruba dâhil edilebilir.¹⁴⁴ Bu isimler haricinde birçok Manasçı daha bulunmaktadır. Manasçıların bu denli kabiliyetli ve destanları anlatmalarındaki en büyük etken şüphesiz Manasçıların çocukluğundan itibaren başlayıp, ölümlerine kadar bu meslekle uğraşmaları ve eğitim almalarından kaynaklanmaktadır. Yukarıda bahsettiğimiz bu isimler bu nedenle büyük Manasçılar olarak anılmaktadır. Manas Destanı’nın varyasyonlarının bu kadar fazla ve farklı olmasının nedeni ise her Manasçı’nın kendi yorumunu, ahengini, şiirlerini, coğrafi bölgelerin isimlerini farklı yorumlaması ve okumasından kaynaklanmaktadır. Özetlemek gerekirse Manasçı, Kırgızların eskiden kahramanlık destanlarını anlatan kişilere vermiş oldukları Comokçu kelimesinin yakın zamanda yerini almış halidir. Manasçı, Manas Destanı’nın üç bölümünü (Manas-Semetey-Seytek) bölümlerini yeniden yorumlayan, anlatan kişilere verilen unvandır. Manasçılar kendi gelenek ve göreneklerini, savaşlarını ve barışlarını kendi yorumları ve ifadelerini ekleyerek anlatan bir sanatçı, bir şair olarak görülebilir.

Manasçılığ, anlatma sanatını ustasından öğrenerek yetişen Manas Destanı’nı yorumlayıp kendi anlatış tarzı ile harmanlayan bir meslek kolu olarak görülmüştür. Ayrıca Manasçıların, destan anlatma kültürlerini nesilden nesile aktarmak gibi görevleri de bulunmaktadır. Manas Destanı’nı anlatmak isteyenlere verilen bazı çeşitli unvanlar bulunmaktadır. Bu unvanlar anlatan kişinin destana ne kadar hâkim olduğu, kendisinden destana neler kattığı ile alakalıdır. Unvanlar şu şekildedir; Çon Manasçı, Çınığı Manasçı, Çala ve Üyrönçük olmak üzere dört farklı şekilde adlandırılmaktadır. Bu terimleri açıklamak gerekirse;

¹⁴² Metin Ergun, “Manasçılık Mektepleri” **Manas Destanı ve Etkileri Uluslararası Bilgi Şöleni** (Ankara, 21-23 Haziran 1995 – Konya, 24-26 Haziran 1995), Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu, Ankara, 1995, s. 100.

¹⁴³ Cemile Kınacı, “Manasçılık ve Kadın Manasçılar”, **Milli Folklor Uluslararası Kültür Araştırmaları Dergisi**, S. 70, Ankara 2006, s. 74.

¹⁴⁴ Mehmet Çeribaş, a.g.e., **Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü Yayınları**, Ankara 2012, s. 41.

Çon Manasçı: Çon Manasçılar, destan içerisinde yer alan bilgilerin tamamına vakıf olup yanlış olmadan anlatabilenlere verilen unvandır. Bu unvanı alabilmek için Manas-Semetey-Seytek üçlemesini bilmek şarttır. Manas Destanı gibi kapsamlı destanları ezbere bilip söylemek kolay bir durum değildir. Bu unvanı alabilmek, çok küçük yaştan itibaren sıkı bir eğitim, iyi bir hafıza gerekmektedir. Bu nedenle Manasçılar arasında bu unvana sahip olanların sayısı oldukça azdır.¹⁴⁵

Çınığı Manasçı: Çınığı Manasçılar, Manas Destanı içerisindeki üçleme bölümlerinin (Manas-Semetey-Seytek) bölümlerinden bir tanesini aktarabilen Manasçılara verilen isimdir. Manas Destanı'nın bir bölümünü aktarabildikleri için bu ismi almışlardır. Çınığı ifadesi Kırgız Türkçesinde “Hakikat, Doğruluk” anlamına gelmektedir. Çınığı Manasçıları, “Gerçek Manasçı” ifadesini karşılamaktadır. Çınığı Manasçılar, Çon Manasçılar gibi destanın tümüne hâkim olmadıklarından dolayı Çon Manasçılar gibi varyant oluşturamazlar. Çınığı Manasçılar genel olarak karakterlerin fiziki özelliklerini, destanda geçen temel olayları kahramanların savaş alanına nasıl çıktıkları gibi tasvirlerde bulunabilmektedirler.¹⁴⁶

Çala Manasçı: Çala Manasçıları, Çınığı Manasçılarının bir alt basamağını teşkil etmektedir. Çala Manasçıları genellikle halkın dilinde olan yaygın bölümlerini halka aktaran kişilere verilen isimdir. Çala Manasçılar, Manas Destanı'nın yayılmasında önemli rol oynarlar. En güzel bölümlerini halka aktararak geleneğin devam etmesini sağlarlar. Çala Manasçılar sayıca çok olduklarından dolayı anlatım güçleri nedeniyle dinleyicileri kendilerine bağlayabilmişlerdir.¹⁴⁷

Üyrönçük Manasçılar: Manas Destanı öğretilerinde temel, giriş bölümü olarak ifade edilmektedir. Çıraklık dönemi olarak ifade edilen bu basamakta Çon Manasçılar, usta-çırak ilişkisine dayanarak istekli olan gençlere destanı anlatıp öğretmektedirler. Bu sınıfın başında ise genellikle tanınmış bir Manasçı bulunur ve eğitimini Üyrönçükler bu kişiden ders alarak tamamlar. Örnek vermek gerekirse tezimizin ana kaynağı görevini üstlenen Uulu varyantın yazarı Sagımbay Ozorbak ilk eğitimini büyük ninesi olan

¹⁴⁵Mehmet Çeribaş, a.g.e., s. 44.

¹⁴⁶Mehmet Çeribaş, “Kırgız Türklerinin Destancılık Geleneğinde Efsanevi Manasçılar ve Akınlar”, 21. Yüzyılda Eğitim ve Toplum Dergisi, Ankara 2012, s. 68.

¹⁴⁷Çeribaş, a.g.m., s. 69.

“Dakiş’ten almıştır. Bu ilk eğitimin süresi kişinin yeteneklerine bağlı olarak değişkenlik göstermektedir. Genellikle bir yıldan başlayıp beş yıla kadar değişken bir sürede eğitim sona ermektedir. Bu eğitimin sona ereceği vakit ise eğitimi alan kişi “Halkın önünde Manası anlatabilirim” dediği zaman ilk eğitimi tamamlamış olur.¹⁴⁸

Manas Destanı anlatıcılarına genel olarak bu dört unvanın verildiği kabul görülüyor olsa da, bu tasnif haricinde farklı birçok adlandırılmanın olduğunu da hatırlatmamız gerekmektedir. Bu adlandırmalara örnek vermek gerekirse: “Cıldız Ozorbekov Manasçıları, Legandardık Manasçılar (efsanevi Manasçılar), Manas eposunun klasiklik ülgüsün caratuuçu aytuuçular (Manas Destanı’nın klasik örneğini yaratıcı söyleyiciler), oozeki ülgünü da kiteptik ülgünü da ortok özdöştürgön aytuuçular (şifahi örneği de kitabi örnekleri de ortak olarak telif hale getiren söyleyiciler), Cazgıç Manasçılar (yazıcı/anlatıcı Manasçılar), Atkaruuçu Manasçılar (icracı Manasçılar)” şeklindedir.¹⁴⁹

Buradan anlaşılacağı üzere Manasçılar özelliklerine, becerilerine ve almış oldukları eğitimlere göre çeşitli sınıflandırma içerisine dâhil olmuş oluyorlardı. Manasçılık eğitimde en yüksek unvan Çon Manasçılık, giriş seviyesindeki ilk basamak ise Üyrönçük Manasçıları oluşturmuştur. Yetenekler ve kazanılan beceriler sayesinde usta-çırak ilişkisi göz önüne alınarak eğitim alıyor ve kademe yükselmiş oluyorlardı. Manasçılık çok ciddi eğitim ve emek isteyen bir meslektir. Çocuk yaştan başlayıp sıkı bir eğitime tabi olmak herkesin yapabileceği bir durum değildir. Manasçılar, bu sebeple halk arasında itibar gören saygın bir konumda olmuşlardır. Manas Destanı dünyanın en uzun destanı olması nedeniyle ezberlemek, olaylara kendi yorumunu eklemek ve akılda tutmak, oldukça büyük bir çaba gerektirmektedir¹⁵⁰

Manasçılık eğitime başlayabilmek için belli şartların sağlanması gerekiyordu. Manasçı olmak isteyen bireyin sağlaması gereken şartları beş ana maddede toplanmıştır. İlk olarak Manasçı olmak isteyen bireyin öncelikle ustaları tarafından hangi Manasçılık tabasında bulunduğu tespit edilmesi gerekiyordu. Daha sonra ise beş ana şartı sağlayıp sağlamadığı kontrol edilmektedir. Bu beş temel şart ise şunlardır;

1. Manas Destanı’nın temel vakalarını iyi bilmesi,
2. Destanın diline hâkim olması,

¹⁴⁸ Çeribaş, a.g.m., s. 70.

¹⁴⁹ Çeribaş, a.g.e., s. 43.

¹⁵⁰ Çeribaş, a.g.e., s. 48.

3. Doğuştan eser yaratma kabiliyetinin olması,
4. Manas Destanı'nın bölümlere ve konulara göre hangi melodi ile icra edildiğini öğrenmesi,
5. Kırgız sözlü edebiyatına, Kırgız tarihine, şecerelik geleneğine, örf ve âdetlerine vakıf olması gerekmektedir.¹⁵¹

Bu belirlenen şartlar neticesinde Manasçılık eğitimi bahsettiğimiz üzere dört ana grupta toplanmıştır. Bu gruplar; Çon Manasçılar, Çınıgı Manasçılar, Çala Manasçılar ve Üyrönçük Manasçılardır. Manasçılar yeteneklerine ve eğitim aldıkları mekteplere göre, kendinden bir şeyler ekleyip ekleyemedikleri de göz önünde tutularak çeşitli kategorilere ayrılmaktadır. Manasçılığın bir meslek olduğundan bahsetmiştik. Her mesleğin bir eğitim süreci olduğu gibi Manasçıların da bu mesleği icra edebilmeleri için eğitim almaları kaçınılmazdır. Manasçılar eğitimlerini mekteplerde almaktaydılar. Bu mekteplerden ulaşabildiğimiz kaynaklara göre ilk bahseden kişi Avezov'dur.¹⁵² Avezov Manasçılık mekteplerinde birçok ekol olduğunu düşünmüş olsa da temel olarak Manasçılık mekteplerini ikiye ayırmıştır. Bu mektepler ise şunlardır:

1. Narın Mektebi
2. Karagöl Mektebi'dir¹⁵³

Avezov, bu mekteplerin işleyişleri hakkında bilgi vermemiştir. Sadece bu mekteplerin temsilcileri hakkında bizleri bilgilendirmiştir. Bu mekteplerin en büyük temsilcileri şu şekildedir: Narın Mektebinin en büyük temsilcisi Sagımbay Ozorbakov, Karagöl Mektebinin en büyük temsilcisi Sayakbay Karalaev'dir¹⁵⁴ Muhtar Avezov'dan sonra Manasçılık mektepleri hakkında Kalim Rahmatullin¹⁵⁵ "Manasçılar" adlı eserinde mekteplerden bahsetmiştir. Kalim Rahmatullin ise eserinde Manasçılık mekteplerini üç başlık altında açıklamıştır.¹⁵⁶ Bu mektepler şu şekildedir:

1. Isık- Göl Mektebi
2. Tiyan Şan(Tanrı Dağı) Mektebi

¹⁵¹ Çeribaş, a.g.m., s. 68.

¹⁵² Muhtar Avezov Kazak Türklerinin bilim adamı ve yazarıdır. Edebi eserler hakkında çalışmalar yapmış, Ayrıca Kırgız folkloru ile ilgili birçok problemle ilgilenmiştir. Ayrıntılı bilgi için Bk. Paltore Yktyyar, "Avezov, Muhtar" **DİA**, C. Ek-1, İstanbul 2016, s. 141-143.

¹⁵³ Metin Ergun, a.g.m., s. 102.

¹⁵⁴ Naciye Yıldız, "Manas Destanı ve Muhtar Avezov" **Gazi Türkiyat Türkoloji Araştırmaları Dergisi**, S. 5, Ankara 2009, s. 262.

¹⁵⁵ Asıl isminin Kalim Ahmedoviç Rahmatullin'dir. Kırgızistan'ın kuzeyinde bulunan Tokmok şehrinde dünyaya gelmiştir. 1946 yılında ise Bişkek'e şehrinde ölmüştür. Manas üzerine çeşitli çalışmalar yapmıştır. Ayrıntılı bilgi için Bk: S. Aliyev ve T. Kulmatov, (1995), Manasçılar cana İzildöçölör, Bişkek. 1995.

¹⁵⁶ Doğan Kaya, a.g.e., s. 17.

3. Tüştük Mektebi'dir

Rahmatullin ve Avezov'dan sonra Manasçılık mektepleri hakkında Rasia Kızırbayeva da ¹⁵⁷ bilgi vermektedir. Kızırbayeva ise Manasçılık mekteplerini dört başlık altında toplamıştır. Bu mektepler şunlardır:

1. Çuy Mektebi
2. Isık-Göl Mektebi
3. Tiyanşan(Tanrı Dağları) Mektebi
4. Tüştük Mektebi

Raisa Kızırbayeva'nın yapmış olduğu son çalışmada Manasçılık Mektepleri ve bu mekteplerin temsilcileri ise şu şekilde sıralanmaktadır: ¹⁵⁸

1. Çuy mektebi: Keldibek, Balık, Naymanbay ve Akmat'tır.
2. Isık-Göl mektebi: Nazar, Çoyuke, Sayakbay, Şabay Acizov, Mambet Cokmorov'dur.
3. Tiyan Şan mektebi: Sagımbay, Şapak, Irismendiyev, Bayımbet, Abdır Rahmanov, Togolok Moldo, Bağış, Tınıbek, Aktan Tınıbekov gibi temsilciler yer bulunmaktadır.
4. Tüştük mektebi: Canıbay Kocoke, Dosu Taşmetov, Kalbek Cumagulov, Tagaybek Muratov ve Çal Kadıkov'dur ¹⁵⁹

Manasçılık Mektepleri ile ilgili, çeşitli yazarların çalışmaları incelendiğinde bölgesel bir gruplandırma yapıldığını anlaşılmıştır. Bu gruplandırmanın büyük oranda doğru olduğunu düşünmemize sebep olacak birçok unsur bulunmaktadır. Manasçılık mekteplerinin birbirinden farklı olmasının sebeplerinden en önemlisi mektepten mektebe değişiklik gösteren anlatış şekillerinin olmasıdır. Bazı mekteplerde destanların tamamı anlatılırken bazı mekteplerde ise belli bölümler anlatılmaktadır. Diğer bir fark ise söyleniş biçimi ve üslupları ile ilgilidir. Her Manasçının destana, kendinden bir şeyler kattığını belirtmiştik. Bu nedenle Manasçılar kendilerine ait olan yorumsal özellikleri eklediğinde farklılık hâsıl olmaktadır.

Bahsedeceğimiz diğer bir unsur ise motif farklılıkları olarak gösterilebilir. Motif kavramı mektepten mektebe farklılık göstermektedir. Örnek vermek gerekirse bazı mekteplerde dini motiflere yer verilmezken, diğer mekteplerde yer verilmesidir.

¹⁵⁷ Rasia Kızırbayeva Manas Destanı üzerine çalışmalar yapmıştır. Yapmış olduğu bu çalışmaları ise şu eserinde bizlere aktarmıştır; Rasia Kızırbayeva, **Skazitelnoe Masterstvo Manasçı**, Frunze 1984.

¹⁵⁸ Metin Ergun, a.g.m., s. 103.

¹⁵⁹ Raisa Kızırbayeva, **Skazitelnoe Masterstvo Manasçı**, Frunze, 1984

Olayların anlatılış sırası, savaşların anlatılma şekli gibi birçok farklılıklar da bulunmaktadır.¹⁶⁰ Çeşitli ekollerin oluşması ve bundan dolayı da Manas Destanı'nın farklı şekillerde yorumlanması bir yana, tüm bu emek ve çabalar sonucunda destanın canlı kalması ve nesilden nesile aktarılması mümkün olmuştur. Manasçılar bunu, kurmuş oldukları mektepler ve usta-çırak ilişkisi dâhilinde başarmışlardır.

1.5. Sagımbay Ozorbakov'un Hayatı ve Varyantının Özellikleri

Sagımbay Ozorbakov Kırgız halkı içerisinde Manasçılık mesleği nedeniyle önemli bir yer edinmiştir. Sagımbay bu itibarı sayesinde en bilinen Manasçılık ustaları içerisinde yerini almıştır. Sagımbay 1867 yılında Issık-Gölü'nün güneyinde bulunan Kabırğa (Toru Aygır) köyünde dünyaya gelmiştir. 1930 yılında ise Koçkar'da ölmüştür. Sagımbay bahsettiğimiz üzere Çon-Manasçıların en büyük ustalarından biri olarak kabul görmektedir. Çon-Manasçı olma özelliğini taşıyan Sagımbay'ın babasına “Asan” denildiği bilinse de gerçek adının “Akeşe” olduğu ileri sürülmektedir. Sagımbay'ın soyu ise “Cumgallı Sayak boyunun Koco aşiretinden Moymok oymağına bağlı Manas” bölüğüne dayanmaktadır.¹⁶¹

Sagımbay Ozorbakov'un küçük yaştan itibaren şiir söyleme konusunda yetenekli olduğu bilinmektedir. Çocuk yaştan itibaren ölenlerin arkasından yuğ (ağıtlar) yaktığı, lirik şiirler söyleyerek bu yeteneğini gösterdiği ifade edilmektedir. Bütün bunlara ek olarak şöenlerde çığırtkanlık yaptığı da bilinmektedir. Bu yeteneklerini zaman içerisinde geliştiren Sagımbay Ozorbakov destanı halk içerisinde anlatmaya başlamıştır. Sagımbay'ın Manas Destanı'nı anlatmaya başladığında henüz çocuk sayılabilecek on beş, on altı yaşları civarında olduğu ifade edilmektedir.¹⁶² Çocuk yaşta Manas Destanı'nı anlatmaya başlamış olsa da, ömür boyu bu mesleği profesyonel bir şekilde icra etmiştir. Sagımbay ilk eğitimini ninesinden (Dakiş)'den sonra abisi olan Alişer'den almaya başlamıştır.¹⁶³

Sagımbay daha sonra birçok Manasçı ustasından eğitim alarak sanatını geliştirmiş ve üstüne koyarak ilerletmiştir. Ders aldığı usta Manasçılar ise şu şekildedir; Sagımbay destanın icra sanatını Keldibek'den, destanın içerisinde yer alan temel olaylarını ve vakalarını ise Tımbek'den aldığı dersler sayesinde öğrenmiştir. Sagımbay

¹⁶⁰ Metin Ergun, a.g.m., s. 104-105.

¹⁶¹ Mehmet Çeribaş, a.g.e., s. 113.

¹⁶² Keith Howard- Saparbek Kasmambetov, Singing The Kyrgyz Manas, Global Oriental press, England 2010, s. 97

¹⁶³ Mehmet Çeribaş, a.g.e., s. 114.

birçok kişiden ders alıp etkilenmesinin yanı sıra birçok öğrenci de yetiştirmiştir. Hatta ilerleyen yıllarda Narın (Tanrı Dağı) mektebindeki öğrencilerin hocası konumuna yükselmiştir. Sagımbay, 1916 yılında Ruslar tarafından gerçekleştirilen Ürkün¹⁶⁴ olayı neticesinde ailesi ile birlikte Doğu Türkistan'a sığınmak zorunda kalmıştır. 1917 yılında dönmüş olsa da abisi Alişer'in ölümünden sonra altı kız ve bir erkek çocukla birlikte yoksulluk içerisinde ve büyük sıkıntılar içerisinde yaşamaya çalışmışlardır.¹⁶⁵ Sagımbay daha sonra ailesi ile birlikte Koşkor'a gelerek buraya yerleşmiştir. Bu tarihten sonra ise Sagımbay, Manasçılık geleneğinde tanınmaya başlamıştır. 1922 yılından itibaren Sagımbay'ın anlatmış olduğu Manas Destanı yazıya geçirilmeye başlanmıştır. Destanın yazıya geçirilmesinde ise Başkurt Türklerinden olan Kayum Miftakov'un¹⁶⁶ büyük bir çabası vardır. Miftakov'un haricinde destanın yazıya aktarılmasında başka isimler de bulunmaktadır. Bu isimler arasında kendisi de Manasçı olan İbrayım Abdrahmanov' un da emeği vardır. Bu çalışmalar sonucunda 1922 ile 1926 yılları arasında 180.378 mısradan oluşan destan, yazı ile buluşmuştur.

Bu oluşturulan eser Kırgız İlimler Akademiyası Kol Cazmalar Fondu'nda yer almaktadır. El yazması olan bu eser Arap harflerinden oluşmaktadır. Sagımbay'ın ifadeleriyle yazıya geçirilen bu eserde, Manas'ın babası olan Cakıp (Yakup) Han'ın çocuğunun olmayışı nedeni ile çekmiş olduğu sıkıntılar, Manas'ın doğumu, çocukluk yılları gibi bölümler ilk bölümde ifade edilmiş ve yazılmıştır. Destanın ikinci bölümünde, Manas'ın yapmış olduğu savaşlar ifade edilmiştir. Üçüncü bölümünde, Manas'ın doğup büyüdüğü topraklar olan Ala-Too'yu düşmanlardan kurtarması gibi konular işlenmiştir. Daha sonra dördüncü bölüm olarak adlandırılan bölümde ise Almambet'in ülkesini terk ederek Manas'ın yanına gelmesi gibi konular yer almaktadır. Bu bölümden sonra ise Manas'ın Kanıkey ile evlenmesi, Közkamanlar Hikâyesi gibi

¹⁶⁴ Ürkün olayı: Rusların Birinci Dünya Savaşı'na itilaf devletleri safında yer tutmuştu. Batı cephesinde büyük kayıplar veren çarlık yönetimi 1916 yılında bir genelge yayımlayarak Türkistan bölgesinde yer alan ve askerlik hizmetlerine alınmayan Kırgız, Özbek, Kazak ve Türkmenlerden oluşan 500.000 kişilik asker talep etmişlerdir. Bu durumu reddeden Türkler 4 Temmuz 1916 yılında ayaklanma başlatmıştır. Başlatılan bu isyan neticesinde ise Rus askerleri tarafından isyan kanlı şekilde bastırılmak istenmiştir. Bu olay sonrasında çoğu Kırgız ana yurtlarını terk ederek Çin'e sığınmaya çalışmıştır. Sagımbay Ozorbak ise bu olaydan dolayı Doğu Türkistan'a sığınmıştır. Ayrıntılı bilgi için Bk. Murat Köylü, "Ürkün: Bir Katliam Öyküsü", **Akademik İncelemeler Dergisi**, C. 11 S. 2, Sakarya 2016, s. 117-141; Mayramgül Dıykanbayeva, "1916 Yılındaki Kırgız Milli Mücadelesi: Ürkün", **Uluslararası Türkçe Edebiyat Kültür Eğitim Dergisi**, S. 3, Bursa 2014, s. 112-126.

¹⁶⁵ Mehmet Çeribaş, a.g.e., s. 115

¹⁶⁶ Kayum Miftakov, 1892 yılında Başkurdistan'ın başkenti olan Ufa şehrinin bir ilçesi olan Elatavust'a bağlı Nisibaş köyünde dünyaya gelmiştir. Kırgız folkloru üzerine yapmış olduğu kıymetli çalışmalarla tanınmaktadır. Kırgız kültürüne ait birçok derleme çalışması bulunmaktadır. Yukarıda bahsettiğimiz üzere Sagımbay'ın Manas Destanını yazıya geçirilmesinde öncülük etmiştir. Ayrıntılı Bilgi için Bk. Serdar Şimşek, "Kayum Miftakov'un "Kırgız Halk Edebiyatını Derleme Yöntemleri" Adlı Eseri Üzerine Bir İnceleme", **Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi**, TAED 62, Erzurum 2018, s. 147-162.

konuların bulunduğu bölümler vardır.¹⁶⁷ Sagımbay'ın Uulu varyantı incelendiğinde destanın başlangıç kısmında kahramanın şeceresinin sayıldığı görülmektedir. Cakıp Han'ın çok zengin olmasına rağmen iki eşinden de çocuğunun olmayışından duyduğu üzüntü aktarılmıştır.¹⁶⁸ Cakıp Han'ın üzüntüsünü ise destanın kahramanı olan Manas'ın doğumu izlemektedir.

Manas'ın doğumu da oldukça farklıdır. Manas'a hamile olan Çıyırda'nın kaplan yüreği aşermesi, sekiz gün boyunca sancı çekmesi ve Manas'ın doğduktan sonra bir yetişkin gibi hareket etmesi gibi ifadeler Manas'ın doğumunu farklı kılmaktadır.¹⁶⁹ Sagımbay varyantında, Manas'ın doğumundan sonra Manas'ın büyümesi, daha sonra Cakıp Han'ın toy düzenleyip Manas'ın ad verilmesi gibi konular işlenmektedir. Manas'ın adı bir divane tarafından konulduktan sonra Manas'ın kahramanlık tasvirleri karşımıza çıkmaktadır.¹⁷⁰ Manas'ın Atalarının yurdu olan Ala-Too'yu düşmanlarının elinden kurtarışı destanda anlatılmaktadır.

Almambet'in Manas'a katılışı ve ülkesini terk etmesi gibi konularla devam etmektedir. Manas'ın Kanıkey'i kendisine eş olarak alması, Manas'ın Kuzey bölgelere olan akınları gibi konular işlendikten sonra Manas'ın evlenmesi ise Manas Destanı'nda diğer bölüme geçiş olarak görülmektedir. Manas Kanıkey ile evlenmeden önce iki eş bulunuyordu. Lâkin Manas'ın en yakın sırdaşı olarak destanda gösterilen Almambet Manas'a iki eşinin de kendisine uygun olmadığı, bir kahramana uygun eş özelliklerinin eşlerinde bulunmadığı yönünde telkinlerde bulunmuştur. Manas, sırdaşı olan Almambet'in söylediklerine kulak verir ve babası Cakıp Han'a kendisine yaraşır akıllı bir kız bulmasını söyler. Cakıp Han, Kanıkey'i bulur ve Manas ile evlendirir. Manas ve Kanıkey'in evliliklerinden bir erkek çocuk dünyaya gelir. Bu erkek çocuğun adı ise Semetey'dir. Manas, Kara Kalmak Kıyankuu Toktuk'un yayı ile alnından vurularak ölür. Burada ise destanın ilk bölümü sona ermektedir. İkinci kısmında ise Manas'ın oğlu Semetey'in yaptıkları ve babasının intikamını alması konu edilirken, üçüncü bölümde ise Manas'ın torunu olan Seytek'in yaptıkları konu olarak işlenmektedir.

Sagımbay'ın Manas Destanı varyantı genel olarak bu konular ustaca işlenmiş ve oluşturulmuştur. Sagımbay, sözlü kültür gelenekleri yüzyıllar boyunca süren bir toplulukta doğmuş olması nedeniyle söz söyleme sanatında oldukça ustalaşmıştır.

¹⁶⁷ Mehmet Çeribaş, a.g.e., s. 116-117.

¹⁶⁸ Sagımbay Ozorbak, a.g.e., s. 26.

¹⁶⁹ Sagımbay Ozorbak, a.g.e., s. 67

¹⁷⁰ Sagımbay Ozorbak, a.g.e., s. 95-96.

Doğuştan kendisine verilen üstün yetenekleri neticesinde, hem bulunmuş olduğu toprakların kültürünü hem de yeteneğini iyi bir şekilde harmanlayarak usta bir Manasçı olmasına olanak sağlamıştır. Sagımbay sadece doğmuş olduğu kültür çerçevesinde Manas Destanı'nı anlatmamış ülkesinde ki ağızları bilerek destanında bize bunları aktarmıştır.¹⁷¹

Kırgızistan'ın her bölgesindeki söyleyiş tarzlarına da hâkim olmuştur. Ülkesinin kuzey ve güney bölgelerinde Manas Destanı'nın söylemlerini ve anlatış özelliklerini kendisinde barındırmıştır. Sagımbay bu özelliği sayesinde Manas Destanı'nı oluştururken dili oldukça usta bir şekilde kullanmış ve zenginleştirmiştir. Sagımbay'ın doğduğu dönemde medrese eğitimlerinin devam etmesi onun için büyük bir önem arz etmektedir. Medrese de Çağatayca dilinin ve edebi eserlerinden yararlanan Sagımbay zenginleşen kelime dağarcığını, varyasyonu sayesinde bize aktarabilmiştir.¹⁷² Sagımbay'ın varyantı incelendiğinde, diğer Manasçıların varyasyonlarından farklı olarak İslâmi ve milli ifadelerin çokça kullanıldığı görülmektedir. Bunun en önemli sebeplerinden birisi Sagımbay'ın klasik Türk- Kırgız ailesinin bir mensubu olmasıdır. Kırgızlar 19. yüzyılda eski inançlarından giderek uzaklaşmış ve neticesinde İslamiyet'in etkisi giderek artmıştır. Sagımbay'ın bu kültür çerçevesinde yetişmesi, medrese eğitimi alması ve ülkesinin geleneklerini kendi yetenekleri çerçevesinde geliştirip en üst perdeye taşımış olmasından kaynaklanmaktadır.

¹⁷¹ Mehmet Çeribaş, a.g.e., s. 118.

¹⁷² Mehmet Çeribaş, a.g.e., s. 119

İKİNCİ BÖLÜM

2. MANAS DESTANINDA KADIN ALGISI

2.1. Levirat Geleneği ve Çocuksuz Kadına Bakış Açısı

Manas Destanı'nın ilk sayfasında Manas'ın soyu anlatılmıştır. Genel olarak bu durum Türk Kahramanlık destanlarında gelenek halini almıştır. Manas'ın soyu ilk sayfada sayılmış ve babası Cakıp Han'a da yer verilmiştir. "Cakıp'ın Çıyır adındaki ağabeyi ölmüş. Ondan sonra Cakıp, Çıyır'ın Şakan adındaki karısını ve Moğol halkından Böyön'ün oğlu Çayan adındaki adamın Bakdöölöt adındaki kızını almıştır."¹⁷³ Cakıp Han'ın iki eşinin olduğu yukarıdaki cümleden anlaşılmaktadır. Bu bilgiden hareketle, Kırgızların genellikle tek eşliliği seçmiş olsalar da bazen çok eşliliği tercih ettikleri anlaşılmaktadır. Cakıp'ın, Çıyır ismindeki ağabeyi öldükten sonra Şakanı¹⁷⁴ Cakıp Han'ın kendisine Şakan'ı eş olarak alması eski Türk geleneğinde yer alan Levirat uygulamasının Kırgızlarda var olduğunu göstermektedir. Levirat uygulaması genellikle ağabeyi öldükten sonra geride kalan eşinin yardıma muhtaç olmasını engellemek ve aile içerisinde varlıklarını sürdürmeleri nedeniyle uygulanmıştır.¹⁷⁵

Cakıp Han'ın çocuğu olmaması nedeniyle yaşadığı üzüntü destanda yaklaşık 100-150 sayfa civarında işlenmiştir. "Neslim olmadan ölürüm,-demiş Züriyetsiz nasıl giderim,-demiş, Yapayalnız kuru başım var, Derdimi kime derim,-demiş. Gece Gündüz Rahatım yok, Mal mülk edindim at sırtında, Ecel gelse bir gün Ahrete giderim,-diye, Arkamda neslim kalmasa, Bunca Malı mülkü neylerim"¹⁷⁶ ifadeleri Cakıp Han'ın iki eşinden de çocuğu olmadığından dolayı duymuş olduğu üzüntüyü dile getirmesine bir örnek teşkil eden dizelerdir.

Cakıp Han bu sözleri söyleyerek atın üzerinde evine doğru gelirken babasının adı Akınbek, kendisinin adı ise Mendibay olan bir çocukla karşılaşmaktadır. Destana

¹⁷³ Sagımbay, a.g.e., s. 25.

¹⁷⁴ İlerleyen zamanlarda kocasının ismi ile anılmaya başlayacak olan Çıyır'ın ilk ismidir.

¹⁷⁵ Mazhar Bağlı ve Aysan Sever, "Tabulaştırılan/Tabulaşan Kurumun(ailenin) Kurbanlıklar Edinme Pratiği" **Aile ve Toplum Dergisi**, Yıl 7, C. 2, S. 9, Ankara 2005, s. 10.

¹⁷⁶ Sagımbay, a.g.e., s. 26-27.

göre Mendibay, Cakıp Han'ın kasvetli halini görüp neden ağladığını sormuştur. Cakıp Han, cevap vermeden evine gelmiştir. Cakıp Han'ın eve geldiğinde üzüntülü halini gören eşi Çıyırđı neden üzüldüğünü sormak istemiştir. Cakıp Han ise öfkelenip şu cümleleri sarf ettiğı destanda anlatılmaktadır; “Nasıl bir akılsız kadınsın, akılsız nasıl bir Kâfirsın! Sabah akşam ben çıkınca Evde Boş boş yatarsın. Nazlandırıp sevdiğin çocuğun yok, Eğlence olacak adam da yok, Seveceğın bir çocuğun da yok, Dayanacağın bir adam yok, Bunları aklıma getirince, Dertlerim var, derman yok...”.¹⁷⁷ Çocuğunun olmamasından dolayı eşine duymuş olduğı öfke bu sözlerinden anlaşılmaktadır. Cakıp Han sözlerinin devamında “Zürriyetsiz Cakıp” diye adının çıktığından ve Çıyırđı'nın çocuğı olmadığından dolayı Bakdöölöt adında genç birisini kendisine eş aldığından bahsetmektedir. Lakin Bakdöölöt'ün de çocuk doğuramadığından yakınmıştır.

Bu durum, Kırgızların çocuk sahibi olamamaları halinde genellikle boşanma veya ilk eşinin izniyle ikinci eş alma gibi bir uygulamaya girdiklerini doğrulamaktadır. Baybiçe; “Nazlanan kadının Şimdiye dek neden doğurmadı?” Adı Bakdöölöt koyularak, İki kadın bir araya gelip Erkek- diyerek, seni korudu Şımarttığın o karın, Şimdiye dek çocuk doğurmadı...” sözleri ile üzüntüsünü dile getirmiştir. Buradan anlaşılaçağı üzere Baybiçe ile Bakdöölöt arasında bir kıskançlık ve geçimsizlik olduğı anlaşılmaktadır. Çocuk doğurma konusunda Baybiçe kendisinin evlat sahibi olamadığını ifade ederek, Bakdöölöt'ün de çocuk sahibi olamadığını Cakıp Han'a ifade etmiştir. Bu sözler karşısında Bakdöölöt'ün koşarak geldiğı ve şu sözleri söylediğı destanda ifade edilmektedir; “Yavrum desem gamlanıp, Bir çocuk doğuramadığından Baybiçe ölmez utançta kalmadan...”.¹⁷⁸ Bu sözlerden Bakdöölöt ve Baybiçe arasında çocuk konusunda ciddi bir çekememezlik olduğı da daha net anlaşılmaktadır.

Sagımbay'ın Manas Destanı varyasyonunda ilk kırk dört sayfasında kadın algısı; kadınların çocuksuz olmalarından dolayı toplumsal ve eşlerinin bu duruma bakış açısı, çocuk doğuramadıkları için suçlu görünmeleri, bir kadın çocuksuz olduğunda çocuk sahibi olabilmek için ikinci eşin alınabileceğı anlayışının hâkim olduğı anlaşılmaktadır.

2.2. Kadının Toplumdaki Statüsünde Çocuğun Rolü

Manas Destan'ından elde edilen bilgiler dâhilinde kadının toplum içerisinde çeşitli statüleri olduğı da anlaşılmaktadır. Bu statülerini belirleyen en önemli unsurun,

¹⁷⁷ Sagımbay, a.g.e., s. 28.

¹⁷⁸ Sagımbay, a.g.e., s. 29.

kadınların çocuklu veya çocuksuz olmalarından kaynaklandığı anlaşılmaktadır. Bu durumun en güzel örneği, Manas'ın babası olan Cakıp Han'ın çocuksuz olmasından dolayı eşlerine olan kızgınlığı ve sert ifadeleri, kadınların çocuksuz olmalarından kaynaklanan algılarını bizlere göstermektedir. Cakıp Han'ın çok zengin olmasına rağmen çocuksuzluktan duymuş olduğu üzüntü, Kırgızların çocuklara vermiş olduğu önemi de aynı şekilde bize yansıtmaktadır. Manas Destanı'nda, kadınların çocuk sahibi olduktan sonra, toplum içerisindeki statülerinin değiştiği görülmektedir. Buradan hareketle destanda, Baybiçe'nin Manas'ı doğurduktan sonra rahat bir şekilde hareket etmeye başlaması örnek olarak verilebilir.

Manas Destanı'nın ilerleyen sayfalarında Manas'ın Kalmuk askerlerini öldürmesi sonucu, Cakıp Han'ın oğlum delirdi diyerek Manas'ı bozkırda yalnız bırakması olayından sonra durumdan haberdar olan Cakıp Han'ın eşi Baybiçe'nin tek başına atına binerek Manas'ı aramaya çıkması oldukça dikkat çekmektedir. Bu durumdan çıkarılacak en önemli sonuç, destanda kadınlar için çocuklarının ne kadar değerli olduğu konusunun işlenmesidir. Baybiçe'nin üzülmeye Manas'ı aramaya çıkması, kadınların, çocukları için her şeyi göze alacaklarının kanıtı niteliğindedir.

2.3. Rüya Motifi ile Çocuğun Müjdelenmesi

Bakdöölöt'ün, Kanıkey'e söylemiş olduğu şu ifadeden çocuklarının olmaması yüzünden aralarında bir geçimsizlik olduğunu anlıyoruz: “Yavrum desem gamlanıp, Bir çocuk doğuramadığından Baybiçe ölmez utançta kalmadan...”. Bu sözler neticesinde Baybiçe, Bakdöölöt'ün karşısında afalladığı, gönlüne keder dolduğu ve Hüda'ya yakararak gözyaşları ile uykuya daldığı, destanda ifade edilmektedir. Baybiçe'nin gözleri yarı kapalı bir şekilde uykuya daldığı ve rüyasında beyaz sarığı başında aksakallı bir adamı gördüğü destanda geçmektedir. Aksakallı ağlamakta olan Baybiçe'ye şu sözlerle seslenmiştir; “Perverdigar bâr-ı Hüda “Ağlamasın! dedi sizi, Bana emir verip gönderdi. Tabak gibi bir ak elma, Baldan tatlı bal elma, Allah'ın nasip ettiği elma,-diye. Nefsin ölsün ye,-diye Kızılelma kız, dedi, Hizmetkârız biz, dedi, Yaptığın iş doğru, dedi, İşte bu dediğim sözümün Anlamını düşün, dedi”.¹⁷⁹ Bu ifadelerden anlaşıldığı üzere elma motifine atıf yapılmıştır ve Baybiçe bu rüyadan sonra korkarak uyanmıştır.

Uykusundan uyanan Baybiçe, Cakıp Han'ın ise uyuduğunu görmüş ve kocasını

¹⁷⁹ Sağımbay, a.g.e., s. 31.

uyandırmamıştır. Cakıp Han uyandığında bir rüya gördüğünü Baybiçe'ye söylemiştir. Cakıp Han rüyasında ötmeye başladığında kuşlardan farklı sesi olan, kuyruğu ve başı parlayan, ayaklarının sarı olduğunu söylediği bir tür kuş görmüştür. Bu rüyayı anlayan Baybiçe, “Konduracak olmalı Allah’ım, Başına devlet kuşunu, Başkasına söylemeyip, Yakınlarına söyle sen bunu...”¹⁸⁰ diyerek kendisinin de güzel bir rüya gördüğünü söylemiştir. Baybiçe bu güzel rüyalar nedeniyle kırk-elli kurban kesmek istemiş lakin Cakıp Han bu duruma, çocuğu olmadan kurban keselim demesine sinirlenmiştir. Cakıp Han, Baybiçe'ye kızınca evden çıkarak Bakdöölöt'ün evine doğru yönelmiştir. Bu sırada gaipen şöyle bir ses duymuştur; “Babacığım neden üzüldün, Aklını fikrini kaybettin. Altı su kıyısı dolusu malın oldu, Aldığını Şaşırtın...”¹⁸¹ Cakıp Han bu duruma şaşırmış olsa da Bakdöölöt'ün evine doğru gitmeye devam etmiştir. Bakdöölöt'ün de, Cakıp Han'ın kurban kesmesini istemesi üzerine Cakıp Han, “sözüne, kadın kulak veremem”¹⁸² diyerek boşu boşuna malın günahına girmeyeceğini dile getirmiştir.¹⁸³

Aynı motif destanın ilerleyen bölümlerinde Manas'ın Almambet ile arkadaşlık ettiği dönemde de işlenmiştir. Manas'ın rüyasında eline ayın konduğunu görmüştür. Manas rüyasını amcası Bakay'a anlatmış ve yorumlamasını istemiştir. Er Bakay, bu rüyayı dinledikten sonra ağlamaya başlamıştır ve rüyayı şu şekilde yorumlamıştır: “Ay'ın değmesi eline Alacağın yârinin Aklının üstün olması, Başındaki eksiklik olmalı Alının o kertiği. Başkasının aldığı dolunay, Çocuk sahibi olup hepsi Sevinecekler gönülleri rahat...”¹⁸⁴

Bu yoruma göre Mnas'ın Kanıkey ile evleneceği haberi verilirken çocuk sahibi olmaları oldukça zaman alacak şekilde yorumlanmıştır.

Manas Destanı'nın sonlarında Manas altmış yaşına gelmiştir. Çocuğu olmadığı için Mekke'ye gitmek istemiştir. Lakin Kanıkey'in bir rüya gördüğünü ve evlat sahibi olacağını söylemesi üzerine hac vazifesini bir yıl ertelemiştir. Kanıkey'in görmüş olduğu rüya doğru çıkmış ve Manas, erkek bir evlada sahip olmuştur. Bu çocuğun adı ise Semetey'dir.

¹⁸⁰ Sagımbay, a.g.e., s. 36.

¹⁸¹ Sagımbay, a.g.e., s. 37.

¹⁸² Sagımbay, a.g.e., s. 39.

¹⁸³ Sagımbay, a.g.e., s. 44.

¹⁸⁴ Sagımbay, a.g.e., C. II, s. 1169.

2.4. Çocuk Sahibi Olmak İçin Kurban Kesilmesi

Cakıp Han Baybiçe'nin görmüş olduğu rüya dolayısıyla daha sonra eşlerinin sözünü dinleyerek kurban kesmiştir. Tüm fakirleri çağırarak iki gün boyunca onları ete doyurmuştur. O, Kırgızlardan Bayciğit, Kıpçaklardan Taz Çeçen, Noygutlardan Akbalta, Nogoylardan Er Eşte, Türk'ün oğlu Dambıl, Tümönbay'ın Abdılta gibi kişileri çağırarak evine götürmüştür.¹⁸⁵ Cakıp Han evinde toplanan ahaliye toy vererek Baybiçe'nin görmüş olduğu rüyayı ve kendi rüyasını yorumlamalarını istemiştir. Baybiçe'nin rüyasında elma yiyerek karnının dolduğunu ifade etmiştir. Daha sonra ise kendinin iki kuş gördüğünden bahsetmiştir.¹⁸⁶ Burada bulunan Bayciğit söze başlayarak bu rüyaları hayırlı olacağı şeklinde yorumlamıştır.

Bu sırada Baybiçe bir at çobanına canının kaplan yüreği istediğini ve yarıp kendisine getirmesini istemiştir.¹⁸⁷ At çobanı olan Badalbay iki kaplan yüreğiyle geri dönmüş ve Baybiçe ikisini de kimseye vermeyerek yemiştir. Böylece isteği son bulmuştur. Burada anlatılan genellikle destanların özünde var olan abartma sanatından kaynaklansa da Baybiçe'nin kaplan yüreği aşermesi Manas'ın ne kadar yiğit olacağının işaretidir. Anlaşılacağı üzere Cakıp Han, Baybiçe ve Bakdöölöt'ün kurban kesmek istemesine öfkelenmiş olsa da sonunda eşlerinin sözünü dinlemiştir. Cakıp Han kurbanları kesmiş ve fakir olan halkı doyurmuştur. Kadınların aile içerisindeki konumları ve eşlerinin yapması gereken görevleri söylemiş olmaları kadınların aile içerisindeki önemini bize göstermektedir. Kadınların aile içerisinde sözünün dinlendiği, erkekleri yönlendirdikleri açık bir şekilde görülmektedir.

Cakıp Han'ın eşlerini dinleyip kurban kesmesi bu durumun eskiden itibaren Kırgızlarda kadınların konumlarının aile içerisinde etkili olduğunu bizlere göstermektedir. Manas Destanı'nda yer alan bu durum ise kadın algısını gösteren güzel bir örnektir.

2.5. Manas'ın Doğumu ve Müjdelenmesi

Destanda Manas'ın doğumu konusu, Manas'ın annesinin karnında dokuz ayını doldurması ve annenin doğum sancılarının başlaması ile birlikte ele alınmıştır.¹⁸⁸ Baybiçe'nin Perşembe akşamı sancılandığı görülmektedir. Ayrıca çok sancılar çektiğini

¹⁸⁵ Sagımbay, a.g.e., s. 51.

¹⁸⁶ Sagımbay, a.g.e., s. 53.

¹⁸⁷ Sagımbay, a.g.e., s. 56.

¹⁸⁸ Sagımbay, a.g.e., s. 60.

ve bedeninin yorulduğu da ifade edilmektedir.

Cakıp Han, Baybiçe'nin durumuna dayanamayarak yanına hediye olarak atlar ve develer almıştır. Cakıp Han köyden uzaklaşarak tepeye çıkmış ve Baybiçe'nin doğurmasını beklemiştir. Eğer erkek doğurursa haberi kim verirse onlara yanında getirmiş olduğu hediyelerden verecektir.¹⁸⁹ Umay Ene Ferište gelerek Baybiçe'nin karnına vurmuş ve “Hak emridir, çık” diyerek Manas'ın doğmasını istemiştir. Daha sonra Manas iki avucu kanlar içerisinde doğmuştur. Baybiçe, erkek olduğunu görünce aklı başından çıkmış ve olduğu yere yıkılmıştır.¹⁹⁰ Buradan anlaşılacağı üzere erkek çocuk Kırgızlarda oldukça önem arz etmektedir. Bir kadının erkek çocuk doğurması toplum içerisinde oldukça büyük saygı görmesine neden olmaktadır.

Manas doğduktan sonra köyün erkekleri Cakıp Han'ı bulup müjdeyi vererek hediyeler almak istemektedir. Bu nedenle herkes Cakıp Han'ı aramaya gitmiştir. Lakin Sulayka'nın kocası Akbalta evinde oturmaktadır. Bunu gören Sulayka Akbaltaya seslenerek, “Eyvah demiş irkilmiş. İhtiyarım, dünyaya doydun mu, Köyün tamamının aldığı ganimetten Bir şey almadın mı?...”¹⁹¹ demiş. Bu sözlerden anlaşılacağı üzere kadın aile içerisinde uyarma ve yönlendirme görevini de üstlenmiştir. Burada Sulayka, Akbalta'yı uyarak haberi kendisinin vermesi gerektiğini, hediyelerden alması gerektiğini anlatmaya çalışmıştır. Sulayka, “Oturman senin ayıptır!” diye eklemiştir. Sulayka'nın Akbalta'ya öfkelenildiği bu sözlerden anlaşılmıştır. Sulayka, sözlerine devam ederek kendisinin iki eleçek,¹⁹² bir kaftan aldığını bunların kendisinin hissesi olduğundan bahsetmektedir. Akbalta ise bir sürü aç insanın olduğunu kendisinin rızkını verenin Allah olduğunu ifade ederek kabul etmemiştir.¹⁹³ Sulayka ve Akbalta hediyeler konusunda aralarında mücadele ederken bu münakaşada Sulayka galip gelmiş ve Akbalta atına binerek Cakıp Han'ı aramaya gitmiştir.¹⁹⁴ Destanın bu bölümünde anlatılanlara göre Sulayka, Akbalta'yı uyarmış ve gitmesi için öfkelenmiştir ve dediğini de yaptırmıştır. Bu olayda Sulayka'nın, eşi olan Akbalta üzerindeki etkisi oldukça fazla olduğu anlaşılmaktadır. Bu örnekte de olduğu gibi, Manas Destanı'ndaki olaylar incelendiğinde kadının aile içerisinde oldukça etkili olduğu ortaya çıkmaktadır.

¹⁸⁹ Sagımbay, a.g.e., s. 62.

¹⁹⁰ Sagımbay, a.g.e., s. 64.

¹⁹¹ Sagımbay, a.g.e., s. 68.

¹⁹² Eleçek, kadınların başlık şeklinde giydikleri aksesuardır. Bu başlığı sadece evli kadınlar giyebilmektedir. Ayrıntılı bilgi için Bk. İlknur Bayrak İşcanoğlu, “Kırgız Halk Kültüründe Beyaz (Ak) Renk”, **9. Milletlerarası Türk Halk Kültürü Kongresi Türk Halk Edebiyatı**, Ankara 2018, s. 96.

¹⁹³ Sagımbay, a.g.e., s. 71.

¹⁹⁴ Sagımbay, a.g.e., s. 73.

Akbalta erkek bir çocuğu olduğu müjdesini vermek için yola çıkmış ve Cakıp Han'ın köye yakın bir yerde kara suyun kıyısında, yeşil vadinin yamacında oturduğunu görmüştür. Akbalta “müjde” diye bağıarak ona bir erkek çocuğunun olduğu haberini vermiştir. Bu duruma Cakıp Han gözyaşları ile karşılık vermiştir. Daha sonra kendine gelen Cakıp Han, Akbalta'ya bir kese altın, Kambar Boz adını verdiği sürüden istediği dokuz tanesini almasını söylemiştir. Develerden ise dört tanesini almasını söylemiştir.¹⁹⁵ Cakıp Han, Akbalta ile köye dönmüştür. Cakıp Han evine geldiğinde Baybiçe'nin keyifle sallanarak, evde oturduğunu görmüştür. Baybiçe'nin bu kadar rahat olmasının nedeni erkek çocuk doğurarak Cakıp Han'ı zürriyetsizlikten kurtarmasıdır. Buradan hareketle, bir kadının erkek çocuk doğurması aile içerisinde olduğu gibi toplum nezdinde itibarlı bir hale gelmesine neden olduğu anlaşılmaktadır. Cakıp Han, daha sonra Manas'ı kucağına aldığı anda bağırap ağlamaya başladığı Manas Destanı'nda ifade edilmektedir. Cakıp Han eğer başına bela olmazsa geçmişinden öcünü alacağını söylemiştir.¹⁹⁶

Manas Destanı Sagımbay varyasyonunda ilk seksen sayfasında bu olaylara yer verilmiştir. Bu ilk bölümlerde ise Cakıp Han'ın çocuksuzluk nedeniyle olan yakarıları, kadınların çocuk doğurmamasının ne gibi sorunlara neden olduğu, erkek çocuğun Kırgızlarda ne derece önemli oldukları, Manas'ın doğumu sırasında Baybiçe'nin çekmiş olduğu acı, Sulayka'nın eşi olan Akbalta ile münakaşası ve Sulayka'nın lehine sonuçlanması gibi konular işlenmiştir. Baybiçe'nin erkek çocuk doğurduktan sonraki rahatlığı gibi olaylar neticesinde kadınların Kırgızlarda algısını etkileyen birçok unsurun bulunduğu ve aile içerisinde kadınların eşleri üzerinde oldukça fazla etkileri olduğu bu olaylar neticesinde anlaşılmıştır.

2.6. Toy Düzenleme ve Çocuğa Ad Verme

Manas Destanı'nda Cakıp Han, tüm halklardan bilirkişileri toplayarak bir toy düzenlediği anlatılmaktadır. Bu düzenlenen toyun asıl amacı Cakıp Han'ın oğluna ad verilmek istenmesidir. Cakıp Han Kıpçaklardan Bayciğit, Kırgızlardan Elaman, Ancıyanlı Kurtka ihtiyar, Argınlardan Karakoco, Noygutlardan Akbalta, Nogoylardan Eşte, Türk oğullarından Abdılta, Özübek'ten Dambılta gibi bilginleri toplayarak çocuğuna isim vermek istemiştir. Lakin kimsenin aklına bir isim gelmemiştir. Elinde

¹⁹⁵ Sagımbay, a.g.e., s. 76-77.

¹⁹⁶ Sagımbay, a.g.e., s. 79.

asasıyla bir divane toya gelerek müsaadeniz olursa ismini ben vermek isterim diyerek çocuk için “Manas” adını söylemiş ve daha sonra gözden kaybolmuştur.¹⁹⁷ Cakıp Han düzenlediği bu toyda aç olanları doyurmuş, elbiseler ve çeşitli hediyeler vererek oğlu olduğunu toyla tüm komşularına duyurmuştur.

Destanın ilerleyen bölümünde Manas’ın sekiz yaşına girdiği ve ele avuca sığmaz bir şekilde yaşadığından bahsedilmektedir. Halk tarafından yakıp yıktığından dolayı yakında belasını bulacağı dile getirilmeye başlanmıştır.¹⁹⁸ Bu durum karşısında Cakıp Han çözüm olarak Manas’ı, Oşpur adında bir çobanın yanına vererek onun hayatı öğrenmesini istemiştir. Cakıp Han buna Baybiçe ile istişare ederek karar vermiştir. Bu bilgiden hareketle kadının aile içerisinde fikir alışverişi yapılacak önemli konularda danışılacak biri olarak görüldüğü sonucu çıkarılabilmektedir. Baybiçe’nin, bu isteği makul karşılaması sonucunda Cakıp Han, yaşlandığını ifade ederek artık işleri kendisinin yönetemediğini, Manas’ın hayvanlara bakmasının yerinde olacağını düşündüğünü dile getirmiştir. Neticede Manas’ında bu isteği kabul etmesi üzerine Oşpur’un yanına eğitilmesi için verilmiştir. Manas, Oşpur’un yanında hayatın zorluklarını görmüş ve kahramanlık yeteneklerini geliştirmiştir.

Destanın ilerleyen bölümlerinde daha sonra Baybiçe’nin haricinde Cakıp han’ın diğer eşi Bakdöölöt’ün de çocuk doğurduğu görülmektedir. Bu da bir erkek çocuktur. Erkek çocuk olması sebebiyle Manas’a yapılan toyun Bakdöölöt’ün çocuğuna da yapıldığı görülmektedir. Bakdöölöt’ün doğurmuş olduğu erkek çocuğun adı ise Abıke olarak konulmuştur.

Manas Destanı’nın sonunda, Alaş’ın geniş bozkırlarında büyük bir toy düzenlemiş ve bu toy sonucunda Manasın yeni doğan oğluna Abunasır tarafından “Semetey” ismi verilmiştir. Ardından büyük bir toy düzenlenmiştir. Eğlenceler içerisinde at yarışı da bulunmaktadır. Bu at yarışında Konurbay yarış sırasında atının yolu kesildiğini ifade ederek bu nedenle sonuncu olduğunu söyleyip bu bahaneyi kullanarak savaş açmak istemiştir.¹⁹⁹ Manas bu duruma sinirlenip Konurbay ile savaşmak istemiştir, lakin Er Koşoy’un araya girip, “toyuna çağırdığın insanlarla toy sırasında savaş olmaz” diye teskin etmesiyle vazgeçmiştir.

Manas, Kanıkey’in erkek evlat doğurmasına çok sevindiği için böyle bir toy

¹⁹⁷ Sagımbay, a.g.e., s. 95.

¹⁹⁸ Sagımbay, a.g.e., s. 99.

¹⁹⁹ Sagımbay, a.g.e., C. III, s. 1336.

düzenlemiştir. Bu toyun esas amacı Manas'ın erkek evladı olduğunu duyurmak istemesi ve oğluna isim verme geleneğini devam ettirmek istemesinden kaynaklanmaktadır. Manas'ın doğduğu dönemde yapılan toyun çocuğu için de yapılması, bize bu durumun gelenek olduğunu göstermektedir.

2.7. Manas'ın Müslüman Olması

Manas Oşpur'un yanında hayvanları otlatırken sürüye bir kurt dalmış ve hayvanları yaralamıştır. Kurt'u takip eden Manas bir mağaraya varmıştır. Mağaraya ulaştıktan sonra Manas kurdun insana dönüştüğünü görmüştür. Aslında destanın bu bölümünde kurt sembolü kullanılmıştır. Manas daha sonra yaralanmış kuzuları canlı olarak görmüş ve çok şaşırmıştır. Kurt kılığında gelen kişi²⁰⁰ kendisinin Allah'ın hizmetkârı olduğunu söyleyerek, Manas'a hak yoluna girmesi için tebliğde bulunmuştur. Bunun üzerine Manas Müslüman olmuştur²⁰¹ Destanın bu bölümlerinde Manas'ın hayatı öğrenmesi için Oşpur'un yanına verilmesi, Hak yoluna girmesi gibi konular işlenmiştir. Bu bölümde kadın algısına dair herhangi bir ifadeye rastlanmamıştır.

2.8. Manas'ın Kalmuk Askerlerini Öldürmesi Karşısında Ebeveynlerinin Tutumu

Cakıp Han ile oğlu Manas hayvanlarını otlatmak için bir araziye gittiğinde Manas'ın Mancuriya Kalmak'ını öldürdüğünü ve Manas'ın kırk çilde²⁰² ile konuşmaya başladığını öğreniyoruz. Bu aşamada Cakıp Han, Manas'ın delirdiğini düşünerek hayvanları toplayıp evine doğru yönelmiştir.²⁰³ Cakıp Han Baybiçe'ye, Manas'ın bir Kalmuk askeriyle tartışıp onu öldürdüğünü, gaipten birileriyle konuştuğunu ve oğlunun delirdiğini düşündüğünden onu bozkırda tek başına bırakarak eve geldiğini anlatmıştır. Baybiçe; "İssız bozkırda kalmak, Bu muydu benim isteğim?! Çobanlık yaptırıp horladın, Karaltısını göster oğlumun Atlarınla birlikte kahrol, kavgayı başlatıp,

²⁰⁰ Manas'ın Müslüman olmasında kullanılan kurt motifi İslâmi dönem Türk destanlarından bir diğeri olan Satuk Buğra Han destanında taşvan şeklinde karşımıza çıkmıştır. Bu bilgiden hareketle Türk destanları içerisinde benzer motiflerin kullanıldığı yargısına varılmıştır. Ayrıntılı bilgi için Bk. Zekeriya Kitapçı, **İlk Müslüman Türk Hükümdar ve Hâkanları**, Yedi Kubbe Yayınları, Konya 2004, s. 320-321; Osman Turan, **Selçuklular ve İslâmiyet**, Nakışlar Yayınevi, İstanbul 1980, s.247.

²⁰¹ Sagımbay, a.g.e., s. 105.

²⁰² Kırk Çiltten Manas Destanı'nın sözlük kısmında halk arasında dolaşan gözle görünmeyen ruhani varlıklar olarak açıklanmıştır; Sagımbay, a.g.e., C. III, s. 1346.

²⁰³ Sagımbay, a.g.e., s. 132.

Kalmak'ın birisini öldürüp, kaçıp gelmişsin, Birtanem deli oldu-diye, Haberi bana verdiğin!”²⁰⁴ sözleri ile Cakıp Han'ın Manas'ı bozkırda tek başına bırakmasına öfkelenmiş ve öfkesini bu şekilde ifade etmiştir.

Cakıp Han, yakında Kalmuklar tarafından yağmalayacağı haberini almış ve hazırlıksız yakalanmak istemediği için bilgin kişilere haber göndermiştir. Tam bu sırada Baybiçe, oğlunun yokluğunun acısını hissederek, Boztaylak²⁰⁵ adında atına ağlayarak binmiş ve Manas'ı aramak için yola çıkmıştır.²⁰⁶ Baybiçe oğlunu ararken aniden Manas ile karşılaşmıştır. Manas annesi Baybiçe'yi görünce ona, “Anneciğim sana ne oldu? Aklın nereye gitti? Tek başına yola düşmüşsünüz, Ağlamış gibi bir hâlin var, İki gözünüz şişmiş...”²⁰⁷ sözleriyle ne olduğunu sormuştur. Bu sorulara; “Baban geldi haykırarak, Bağırıp çağırarak, Atlarımı Kalmak aldı- diye, Muhafız olan Kalmaklardan, Altı, yedisi öldü- diye, Öldüğünü gözüm ile gördüm- diye, Beş at çobanı ve oğlun Kalmakları kovdu- diye, Durdurdum onları- diye... Nasıl olduğunu bilmiyorum Oğlum delirdi –diye,”²⁰⁸ sözleriyle cevap vermiş ve Baybiçe bu halde olduğunu ve hemen Manas'ı bulmak için yola koyulduğunu ifade etmiştir. Devamında, Baybiçe Manas ile sağ salım köye dönmek isterken Kalmuklardan altı kişi Manas ve annesi Baybiçe'nin yolunu kesmişlerdir. Çünkü onu ve annesini tanımışlardır. Manas'ın, Kalmuklardan bir kişiyi öldürdüğü iddaasıyla, annesiyle birlikte yakalamak istemişlerdir. Baybiçe çocuğumu götürecekler diyerek ağlayıp sızlamıştır. Bu duruma hiddetlenen Manas ise Kalmuk askerlerinden bir tanesini daha öldürmüştür. Manas ve Baybiçe köye döndüklerinde ise Cakıp Han, “Sabahtan beri senden umudumu kesip, Kaygıya battım-diye, Annenle ikiniz gelince Aklım yerine geldi- diye Kalmak ne yapacak- diye, Aklım çıkıp, her yere Halka haber gönderdim!”- diye”²⁰⁹ gibi sözler sarf etmiştir. Baybiçe ise Manas'ın neler yaptığını ve kendilerini nasıl kurtardığını anlatmıştır.

Bu bölümden konumuzla alakalı çıkarılabilecek sonuç öncelikle bir anne için evladının oldukça önemli olmasıdır. Böyle bir durumda Baybiçe'nin tek başına ata binip ağlayarak oğlunu aramaya gitmesi eski Türk kadınlarının korkusuzluğunun ve özgürlüğünün göstergesidir. Baybiçe her şeyi göze olarak oğlunu aramıştır. Cakıp Han'ın oğlum delirdi diyerek Manas'ı tek başına bozkırda bırakmasına rağmen

²⁰⁴ Sagımbay, a.g.e., s. 133.

²⁰⁵ Baybiçe'nin Manas'ı aramak için binmiş olduğu atın adıdır.

²⁰⁶ Sagımbay, a.g.e., s. 136.

²⁰⁷ Sagımbay, a.g.e., s. 136-137.

²⁰⁸ Sagımbay, a.g.e., s. 137.

²⁰⁹ Sagımbay, a.g.e., s. 140.

Baybiçe'nin bu hareketi annelik içgüdüsünü bizlere göstermektedir. Ayrıca kocasını azarlaması da gözden kaçmamaktadır. Kırgızlarda her ne kadar atanın neslinin devamlılığı nedeniyle erkek evlatlar ön plana çıkmış olsa da bazen aile içerisinde kadınların, erkeklerin vazifelerini üstlendiği görülmektedir. Bu nedenle ailede bazen kadınların daha aktif olduğu sonucu çıkarılabilmektedir. Bu bölümden kadın algısına dair çıkarılacak bir diğer önemli sonuç ise, bir annenin evladını bulması için her şeyi göze alarak yapmış olduğu fedakârlıktır diyebiliriz. Bu durum destan da olsa kadın algısı açısından bize oldukça önemli bir referans oluşturmuştur.

2.9. Annesinin Manas İle İlgili Endişeleri

Cakıp Han, Kokan Han'ın saldırısı nedeniyle; “Manas'ı düşman alır mı?”²¹⁰ şeklindeki ifadesinden anlaşılabileceği gibi Cakıp Han, çocukları konusunda endişeli bir durum içerisinde. Cakıp Han; “Yavrusunu mal karşılığı kim verir?”²¹¹ sözleriyle Manas'ı rehin olarak düşmana vermeyeceklerini ifade etmektedir. Bu durum karşısında Manas'ın annesi Baybiçe ise şu cümleleri kullanarak Manas'ı korumaktadır; “Doğurduğum bir çocuk. Dört bir yandan sataşır, Tehditleri ne zaman kesilir? Zorla buldum bir çocuk Bütün dünya sataşır, Çilesi ne zaman sona erer?”²¹² şeklindeki sözleri ile içinde bulunduğu durumu özetlemektedir. Bu sözlerden anlaşılabileceği üzere Baybiçe, Manas'ın bulunduğu duruma üzülmüştür. Buradan hareketle Baybiçe'nin Manas'a vermiş olduğu değer anlaşılmaktadır. Destan'ın bu bölümlerinde genellikle Manas'ın yapmış olduğu kahramanlıklar ve aldığı ganimetler işlenmiştir. Bu nedenle Kadın algısına dair bilgi oldukça kısıtlıdır. Buradan bir annenin çocuğu ne kadar ele avuca sığmaz ve belalı olsa da annenin gözünde masum ve değerli olduğu yorumunu çıkarabiliriz. Manas, Kayıp Dan'ın kızı ile karşılaşana kadar durum böyle devam etmiştir.

2.10. Manas'ın Karabörk ile Mücadelesi ve Evlenmesi

Destanda anlatıldığına göre Manas amcası Bakay Kayıp Dan'ın kızı Karabörk ile savaştığında ağır yaralar almıştır. Bu yaraları Karabörk'ün ok kullanarak açtığı, onun erkekten fazla cesaret sahibi olduğu ve güzelliği ile insanları büyülediği ifade

²¹⁰ Sagımbay, a.g.e., s. 231.

²¹¹ Sagımbay, a.g.e., s. 232.

²¹² Sagımbay, a.g.e., s. 233.

edilmektedir.²¹³ Bu bilgilerden Karabörk'ün çok iyi savaştığı anlaşılmaktadır. Bu çatışmada Manas, “Yiğitler ne yaptınız? Ganimet alın!”²¹⁴ sözleriyle Karabörk'e saldırılmasını istemiştir. Lakin Mendibay, Karabörk'e yaklaşmadıklarını ve çok iyi şekilde savaştığını ifade etmiştir. Bu mücadelede Karabörk, Manas ile savaşırken yakalanmış ve esir olmuştur.²¹⁵ Karabörk esir olduktan sonra, Manası güzelliği ile etkilemiştir. Karabörk, Manas'a “Pehlivan endamlı sen kimsin?”²¹⁶ diye soru sormuş, Manas ise bu soruya cevaben “Babam Cakıp, Manas'ım, Uruğuma göre Alaş'ım, Aslen Türk'ün oğluyum”²¹⁷ şeklinde karşılık vermiştir. Daha sonra Karabörk; “Kökün şaa derler halkımıza, Bizim oturduğumuz sanıroo—deniliyor yerimize. Babamın adı Kayıp Dan, Altmış binden daha fazla Kalmak, Kıtay halkımız”²¹⁸ sözleriyle kendini Manas'a anlatmıştır.

Karabörk'ü ganimet olarak ele geçiren Manas, onun güzelliğinden oldukça etkilenmiştir. Karabörk'ün annesi kızına “Gözümün nuru kızım ne yaptın?- diye, Esir düşüp, horluk görüp, Ganimet olarak gittin- diye,”²¹⁹ gibi sözlerle üzüntüsünü ifade etmiştir. Lakin Karabörk, “Ganimet olmayacağım, anne- diye, Öldü bil beni- diye, Kız söyledi böyle söz.”²²⁰ Bu durumdan anlaşılabacağı üzere Karabörk, Manas'a yar olmayacağını dile getirmiştir. Buradan hareketle Manas, yapmış olduğu bu seferler neticesinde hem halkının korunmasında hem de birçok ganimet ele geçirilmesinde aktif rol oynamıştır.

Buradan anlaşılabacağı üzere Manas'ın, Karabörk'ü yakalayıp ganimet olarak alması o dönemde kadınların ganimet olarak alındığını bizlere göstermiştir. Karabörk'ün sözlerine Baybiçe²²¹, şu şekilde cevap vermiştir: “Öyle deme, yavrum- demiş, Kız çocuğun hiçbirinin Uygun olmaz utanması, Erkeğin yakalayıp kızı alması Eskiden âdet kalmıştır...”²²² Bu sözler ile kadınların eskiden itibaren savaş ganimeti olarak alındığı ve bu durumun o günkü toplumda kabul edildiği anlaşılmaktadır.

Baybiçe, Manas'ın yiğit bir insan olduğunu Karabörk'e anlatarak Manas'ı eş olarak kabul etmesini ve Karabörk'ün kendisine zarar vermemesini istemiştir. Baybiçe

²¹³ Sagımbay, a.g.e., s. 612.

²¹⁴ Sagımbay, a.g.e., s. 613.

²¹⁵ Sagımbay, a.g.e., s. 615.

²¹⁶ Sagımbay, a.g.e., s. 617.

²¹⁷ Sagımbay, a.g.e., s. 617.

²¹⁸ Sagımbay, a.g.e., s. 618.

²¹⁹ Sagımbay, a.g.e., s. 622.

²²⁰ Sagımbay, a.g.e., s. 622.

²²¹ Burada kaydedilen Baybiçe Manas'ın annesi değil, Kayıp Dan'ın karısıdır.

²²² Sagımbay, a.g.e., s. 622.

sözlerini bitirdikten sonra Karabörk şu şekilde cevap vermiştir; “Benim babamı öldürmüş, Ağabeyim gelip söylemiş, Bu Manas değil mi Köyünü dağıtan...”.²²³ Karabörk’ün bu ifadelerinden Manas’ın babasını öldürdüğü gerekçesiyle onun eşi olmaktansa ölmeyi tercih ettiği anlaşılmaktadır. Manas daha sonra babasının hayatta olduğunu söylemesi üzerine, Karabörk Manas’tan af dilemiş ve ne isterse yapacağını ifade etmiştir. Bu durum karşısında Baybiçe araya girerek, “Beyim benim olursa Kız, gelinim dâhil, Bütün servetim senindir!”²²⁴ sözleriyle sevincini dile getirmiştir. Manas emir vererek daha sonra Kayıp Dan’ı getirtmiş, karısı Baybiçe ile kızı Karabörk, onun yaşadığını görerek inanmışlardır. Bu durum karşısında Karabörk ölmekten vazgeçip akıllanarak Manas’a yar olmayı kabul etmiştir.²²⁵ Daha sonra Manas ile Karabörk’ün nikâhlarının kıyıldığı ifade edilmiştir.

Bu bölümden kadın algısına dair ilk olarak, kadınların eskiden itibaren yiğitliğini ispat etmiş birisi tarafından ele geçirilmesinin âdetten olduğu sonucu ortaya çıkmaktadır. Yine destanda anlatıldığı gibi, bu durumun eskiden itibaren varlığını koruduğu ortaya çıkmaktadır. Çıkarılacak bir diğer sonuç, Kayıp Dan’ın karısı olan Baybiçe’nin kızına vermiş olduğu nasihatlerdir. Baybiçe kızına Manas gibi bir yiğidin kendisini yakaladığını, daha iyisinin olmadığını ifade ederek kızını Manas’a yakınlaştırmak istemiştir. Bu durum bize annenin çocuklarını yönlendirmesi konusunda güzel bir örnek teşkil etmiştir.

2.11. Yeni Geline Bakılma Âdeti

Manas Karabörk ile evlendikten sonra onu yanına alarak köyüne dönmüştür. Manas köye döndüğünde annesi Baybiçe (Çıyırda)’nin, küçük annesi Bakdöölöt’ün ve köydeki kadınların hepsinin gelini görmeye gittikleri destanda anlatılmaktadır.²²⁶ Manas’ın ilk gazası bu şekilde bitmiştir.

2.12. Manas’ın Evlilik Kurumuna Verdiği Önem

Manas’ın ikinci gazası olan Kıtaylarla mücadelelerini konu alan bölümde Manas, Cakıp Handan yönetimi devralarak, tüm erkekleri asker olarak yetiştirmiş ve kadınları evliliğe teşvik etmiştir. Bu durum destanda; “Nogay vefat etmiş. En küçüğü

²²³ Sagımbay, a.g.e., s. 623.

²²⁴ Sagımbay, a.g.e., s. 625.

²²⁵ Sagımbay, a.g.e., s. 629.

²²⁶ Sagımbay, a.g.e., s. 641.

Bay Cakıp'ın, Tuğ eline kalmış. Babasından bu tuğu Arslan Manas almış. Erkeğin hepsini Asker yapmış, Dişilerin hepsini Evlilik kurmaya yaratmış.”²²⁷ şeklinde ifade edilmiştir. Burada Manas'ın, sadece asker yetiştirmek ve savaşmak üzerine düzen kurmadığı anlaşılmaktadır. Aynı zamanda kadınların evlenmesini istemesi, soylarının devamı ve aile kavramına vermiş olduğu önemi bize göstermektedir.

Destanın ilerleyen bölümünde Manas ile Tekes Han'ın (Manas'ın düşmanı olan Kalmukların hanıdır, Birçok defa Kırgızları sürgün etmiş kişidir) aralarındaki savaş konu olarak işlenmiştir. Tekes Han ile olan mücadelede Manas galip gelmiş ve Tekes Han Müslüman ordusunun çokluğunu görüp, kaçacak yer kalmayınca kendini bıçaklayıp öldürdüğü destanda ifade edilmiştir.²²⁸ Manas daha sonra telaşlı olan halka hanlarının öldüğünü söylemiştir. Manas'ın askerleri bu durum karşısında değerli eşyaları ele geçirmek istemişlerdir. Bu değerli şeyler arasında bekâr olan güzel kızları kendilerine ganimet olarak aldıkları destanda ifade edilmiştir. Buradan anlaşılabileceği üzere sadece para ve ele geçirilen unsurlar değerli olarak görülmemiş, ele geçirilen kadınlar da bu duruma dâhil edilmiştir.

Manas Destanı'nda başka bir bölümde Keselik adında bir kâfirin olduğundan bahsedilmektedir. Keselik'in Aranık bölgesini almak istemesi sebebiyle Manas ile Keselik savaşa tutuşmuşlardır. Savaşı Manas kazanmıştır. Sonrasında da bir eğlence düzenlendiği anlatılmaktadır. Bu eğlence esnasında Manas'a hediye edilen kırk bir güzel kızdan söz edilmektedir. Bu kırk bir kızın güzellikleri destanda şu şekilde geçmektedir; “Bileziği zümrüt, Saf altına batırılmış, Görenler gözünü ayıramamış, Özellikle yüzünü görenler Aşıklık azabından...”²²⁹ Destanda ifade edildiğine göre kızlar o kadar güzelmış ki “Kırgız, Kazak kendi arasında Ben alacağım- diye”²³⁰ birbirleriyle yarışmaya başlamışlardır. Aşarsuu, bu kızları Manas'a hediye olarak vermek istediklerini ifade ettikten sonra²³¹ Manas, hediyeleri kabul edip düşmanlarını, İslamiyeti kabul etmeleri şartıyla serbest bırakmıştır. Böylelikle Manas, Aranık şehrini ele geçirmiştir.

Manas, daha sonra Kökötey'i yanına çağırarak hediye gelen kızlardan birini seçmesini istemiştir. Kökötey, kızlar arasında en alımlısı olan Külayım'ı seçmiştir.

²²⁷ Sagımbay, a.g.e., s. 697.

²²⁸ Sagımbay, a.g.e., s. 719.

²²⁹ Sagımbay, a.g.e., C. II, s. 402.

²³⁰ Sagımbay, a.g.e., C. II, s. 403.

²³¹ Sagımbay, a.g.e., C. II, s. 407.

Sonra Kökötey, “zorla kız almak olmaz” diyerek, Külayım’ın annesini ve babasını ziyaret etmek istemiştir. Külayım’ın babasının adı destanda, Kaldar Ambel olarak geçmektedir. Külayım’ın babası Çıyırçık denilen bölgede bulunmaktadır. Bu nedenle Kökötey atına atlayıp Külayım’ın babasını ziyaret ederek dokuz yüz at, doksan deve vermiştir. Anlaşılabacağı üzere zorla evlenme durumu bulunmamaktadır. Kökötey, Külayım’ın ailesinin gönlünü almak için, çeyiz olarak adlandırabileceğimiz yüklü miktarda hayvan vermiştir.

Buradan kadın algısına dair çıkarılacak önemli bilgiler bulunmaktadır. Öncelikle Manas’ın evliliğe vermiş olduğu önem dikkat çekmektedir. Özellikle yanında bulunan yiğit erkekleri evlendirdiği bu örnekten anlaşılmaktadır. Ayrıca dul olan kadınları evlendirdiğinde destanda yer almaktadır. Yine, Manas ile Panus Han’ın mücalesi sırasında rol alan Efsuncu Atıla Müslüman olduktan sonra Manas Atıla’ya da eş aramış ve Manas’ın erlerinden Munar bu evliliği kabul etmiştir. Bu konuya bir örnek de Manas’ın Akılay ile evliliği bölümünde yer alan ve Akılay ile birlikte gelen otuz kızın otuz yiğit seçerek evlenmelerini gösterebiliriz.

Kadın algısına dair çıkaracağımız bir diğer sonuç zorla evliliğin olmadığıdır. Kökötey’in, Külayım’ın anne babasını ziyaret ederek onlardan habersiz evlilik olmayacağını göstermesi, bu duruma güzel bir örnek teşkil etmektedir. Kökötey’in bu davranışından sonra Kazak ve Kırgızlarda evlenirken çeyiz olarak mal vermenin adet halini aldığı destanda ifade edilmektedir.²³² Bu durumun adet halini almasına örnek olarak Manas Destanı’nda Kökötey’den sonra birkaç kişinin kız alıp vermede ailesinin elini boş bırakmamak için hayvanlar verdikleri anlatılmaktadır. Baymırza’nın birini sevip aldıktan sonra altmış at, altı deve ve doksan cambı verildiği ifade edilmiştir.²³³

2.13. Manas İle Akılay’ın Evlenmesi

Manas ile Alooke’nin yapmış oldukları bir savaş sonucunda Alooke yenilmiştir. Alooke’ye Manas diz çöktürdükten sonra Şooruk Han ile Manas’ın savaşı destanda konu olarak işlenmektedir. Şooruk Han, Manas’ın eşi olan Akılay’ın babasıdır. Şooruk Han ile Manas’ın savaşı sonucunda Akılay babası tarafından Manas’a eş olarak verilmiştir. Şooruk Han, Kırgızlar ile savaşmak istemektedir. Lakin Manas Destanı’nda anlatıldığına göre Akılay bir rüya görmüş ve babasını bu seferden döndürmeye

²³² Sagımbay, a.g.e., C. II, s. 414.

²³³ Sagımbay, a.g.e., C. II, s. 415.

çalışmıştır. Akılay, rüyasında bir selin gelip her şeyi yıktığını ve kendisin bu sele kapıldığı sırada, Altın yapraklı bir çınar ağacına sarılarak kurtulduğunu babasına anlatmıştır.²³⁴ Lakin babası kızını dinlemeyerek Kırgızlara savaş açmış ve sonunda yenilmiştir. Bu yenilgi sonrasında Manas'tan af dilemek için otağında bulunan otuz kızı süsleyerek, başlarında kendi kızı olan on altı buçuk yaşındaki kızı Akılay'ı da onlarla birlikte Manas'a göndermek istemiştir.²³⁵ Burada Şooruk Han kızı Akılay'ı Manas'a gönderirken büyük pişmanlık duyduğu şu ifadelerden anlaşılmaktadır: “Sözünü balam dinlemedim, Pişmanlığım içimde saklı, Boşa gitti, balam, dermanım...”²³⁶ Akılay bu sözlerle cevaben: “Pişman olma geçmiş işe, Pişmanlığın ecele faydası yok...”²³⁷ şeklinde duygularını dile getirmiştir. Akılay sekiz gün sonra babası Şooruk Han'ın isteğini kabul etmiş ve kırk bir kızıl deve, kırk sandık altın, altı yüz hayvan ve otuz kızla birlikte yola çıkmıştır. Kafiye Manas'a ulaştığında Şooruk Han, halkının usandığını, kendisiyle boy ölçüşemeyeceğini ve kızıyla birlikte bu hediyeleri göndererek af dilediğini söylemiştir. Şooruk Han'ın bu sözleri sonucunda Manas'ın amcası Bakay, Manas'a durumu olumlu yönde çözmesi gerektiğini söyler ve böylece Manas'ın affetmesi üzerine sulh sağlanmış olur.²³⁸

Manas, Akılay ile birlikte gelen otuz kıza, kendi istedikleriyle evlenmeleri için seçimlerini yapma şansı tanır. Destanda anlatılanlara göre kızlar çok güzel bir şekilde tasvir edilmişlerdir. Kızlarla evlenmek isteyen genç ihtiyar herkes kendilerine çeki düzen vermişlerdir. Destanda anlatıldığına göre, Kırgız erkekleri bıyıkları ve sakallarını taramışlardır.²³⁹ Gelen bu kızlardan bazıları anne babasından ayrıldıklarından dolayı ağlamaktadırlar. Üzgün oldukları şu sözlerden anlaşılmaktadır; “Ne güne kaldık?- diye, Anne, babadan ayrı, Kocaya gidip öldük- diye”.²⁴⁰ Kızlar bu durum karşısında utanıp ağlarken Akılay, kendisinin Manas'ı seçtiğini söylemiştir. Böylece Manas ile Akılay evlenmiş ve Akılay ile gelen diğer kızlar da otuz yiğit seçerek evlenmişlerdir. Daha sonra Şooruk Han Müslüman olmuştur.²⁴¹

²³⁴ Sagımbay, a.g.e., C. II, s. 657.

²³⁵ Sagımbay, a.g.e., C. II, s. 697.

²³⁶ Sagımbay, a.g.e., C. II, s. 698.

²³⁷ Sagımbay, a.g.e., C. II, s. 699.

²³⁸ Sagımbay, a.g.e., C. II, s. 702.

²³⁹ Sagımbay, a.g.e., C. II, s. 703.

²⁴⁰ Sagımbay, a.g.e., C. II, s. 704.

²⁴¹ Sagımbay, a.g.e., C. II, s. 706.

2.14. Erkek Çocuğuna Duyulan Özlem

Şoorondük'ün hiç erkek evladı olmadığından dolayı üzgün olduğu Manas Destanı'nda ifade edilmektedir. Şoorondük'ün putlara tapan bir kâfir olduğu, bir gün putlara taparak çocuğu olmadığından yakındığı ve dua ettiği ifade edilmiştir. Şoorondük'ün bu duasından dokuz ay dokuz gün sonra eşinin doğum sancısının başladığı ve çocuğun doğumu sırasında çok acı çektiği Manas Destanı'nda anlatılmaktadır.²⁴² Yakın dönemlerde Müslüman olan Salar ismindeki bir adamın eşi İzat ile birlikte kaçıp gelerek Şoorondük'e sığınmış olduğu bilgisi de destanda geçmektedir. Şoorondük'ün eşi doğum sırasında hastalanmış ve çocuğa bahsi geçen Salar'ın eşi İzat bakmıştır. Şoorondük'ün eşi iyileştikten sonra çocuğu annesine götürmek istemiş, lakin çocuk İzat'ın yanında kalmak için ısrar etmiştir. Bu duruma Şoorondük üzülmüş olsa da çocuğa İzat'ın bakmasına izin vermiştir.²⁴³ İlerleyen sayfalarda çocuğa ad konmak istenmiş olduğunu lakin kimsenin aklına bir isim gelmediği ifade edilmiştir. Bu sırada Hızır (AS.)'ın gelerek adını Almambet koymuş olduğu ve bu çocuğun Müslüman ruh üzerine doğduğu ifade edilmiştir. Böylece Almambet'i İzat büyümüştür.²⁴⁴ Almambet daha sonra on dört yaşında ülkeyi yönetmeye başlamıştır. Adaleti ile ülkeye nam salmış ve tüm haksızlıkların karşısında durmaya çalışmıştır. Destanda söz konusu bölümde, Almambet'in ülkesindeki adaletsizliklere dayanamayarak ülkesini terk etmesi ve Müslüman oluşu konu olarak işlenmektedir.²⁴⁵

Yine bu konuya güzel bir örnek, üçüncü ciltte yer alan bör bölümde Manas'ın, Akun ile yapmış olduğu sohbet sırasında gerçekleşen diyalogdur. Akun han Manas'a “çocuğun var mı?” şeklinde bir soru sormuştur. Bu soru karşısında, “Var mı, Manas, balan? – deyip, Oğlun var mı, bahadır? – deyip, Duyayım söylesene – deyip, Er Akun sormuş. Kaplan Manas bahadırı Kahkaha ile güldü sonunda, Üzülüp o zaman, Çocuk geldi aklına. Oğlum değil kızım da yok, Çocuk dersem kalbim Yanıp oluyor kırmızı kor!”²⁴⁶ cevabını vermiştir. Bu ifadeden anlaşılacağı üzere Manas'ın çocuğunun olmamasından dolayı duymuş olduğu üzüntü oldukça büyüktür. İkisi arasında geçen bu diyalogdan oğlan çocuğunun değerinin kız çocuğuna göre bir adım daha önde olduğu

²⁴² Sagımbay, a.g.e., C. II, s. 725.

²⁴³ Sagımbay, a.g.e., C. II, s. 729.

²⁴⁴ Sagımbay, a.g.e., C. II, s. 730.

²⁴⁵ Sagımbay, a.g.e., C. II, s. 860.

²⁴⁶ Sagımbay, a.g.e., C. III, s. 70.

yorumunu çıkartabiliriz.

2.15. Er K    'n  n E  i Akerkeç'i Kiskanması

Manas Destanı'nda Almambet ile Er K     arasında bir çekişme olduğu görülmektedir. Almambet herkesin saygı gösterdiği, adil ve cesur bir yiğit olarak görülmektedir. Manas Destanı'nda, Er K     de cesaretli ve yiğit biri olarak tasvir edilmektedir. Almambet ile Er K     arasındaki bu çekişmenin temel nedeni Er K    'n  n eşi olan Akerkeç'in Almambet'e olan tavrı olarak gösterilmektedir. Manas Destanı'nda anlatıldığına göre Akerkeç'in iyice süslendiğini gören Er K    'n  n bu durumu hayretle karşıladığı ifade edilmektedir.²⁴⁷ Akerkeç'in Almambet'i karşılamak için herkesten   nde gittiği ifade edilmektedir. Almambet'in Akerkeç'e selam vermeden Er K    'ye "Eşiniz bu mu?- diye" sorduğu ve attan indiği ifade edilmektedir. Kıtayların kanunu gereğince attan inen kişilere içecek ikram ediliyormuş. Akerkeç, Almambet'e rakı doldurup vermek istemiş lakin Almambet, İslam dinine girdiğini anlatarak kımız doldurmasını istemiştir. Akerkeç'in bu davranışları e  i Er K    'y   "Kaçıp gelen bir Kıtayı Benden   st  n gördü-diye"²⁴⁸ şeklinde düşünceye sevk etmiştir. Er K     daha sonra "Akerkeç sana ne oldu? Aklın nereye gitti Kocan K     nem dururken İçecek sunman uygun mu?..."²⁴⁹ şeklindeki sözleriyle Akerkeç'i uyarmak istemiştir. Bu sözler karşısında Akerkeç "Kadın olduğum için bilememi  im, Bu kadar mıydı cimriliğin? Her zaman s  z  n soğuk? Benim nerede gördün k  t  l    m  ? Bozukmu   d    ncen, Buz gibi söz söyleyip duruyorsun..."²⁵⁰ diyerek Er K    'ye sitem etmektedir. Bu olay sonrasında Er K     evinde herkese yemek vermiştir. Almambet'e Akerkeç'in yemekler verip hizmet etmesi nedeniyle de Er K    'n  n kiskan  lı  ı giderek artmıştır.

Destanda bu durum, "İyice ağırladı Akerkeç, Görüp onun hürmetini K    'n  n kiskan  lı  ı arttı"²⁵¹ şeklinde anlatılmıştır. Buradan anlaşılacağı üzere Er K    'n  n eşi olan Akerkeç'in davranışları giderek Er K    'n  n düşüncelerinin değişmesine sebep olmuştur. Almambet ve Er K     arasındaki bu kiskan  lık krizi durumunda Almambet şöyle düşünerek, "K     benden büyükmüş, Buudaybek ile Akerkeç Boy posu temiz,

²⁴⁷ Sagımbay, a.g.e., C. II, s. 930.

²⁴⁸ Sagımbay, a.g.e., C. II, s. 931.

²⁴⁹ Sagımbay, a.g.e., C. II, s. 932.

²⁵⁰ Sagımbay, a.g.e., C. II, s. 933.

²⁵¹ Sagımbay, a.g.e., C. II, s. 934.

güzelmış. Gözüm kayabilir- diye, Güzelliğine göz atsam Kökçö'nün içi kirlenir-diye... Bilmeden gözüm düşerse, Ağabeyim olan Kökçö'nün Vebaline kalırım”²⁵² Er Kökçö'nün evinde kalmak istememiş, babası gibi gördüğü Aydarkan'ın evine doğru gitmiştir. Akerkeç, Almambet'e beyaz bir kürk hediye etmiştir. Almambet'in, Akerkeç'in verdiği kürkten dolayı “Kadından duyup güzel söz, Kadir Allahım koru-”²⁵³ diye söylenerek Aydarkan'ın evine gitmesi, Almambet'in içinde bulunduğu durumdan memnun olmadığını da bizlere göstermektedir.

Almambet, Aydarkan'ın evine girdiğinde Aydarkan'ın “Açık olsun yolun –diye, Yakışmış oğlum, kürkün- diye Akerkeç balam mı verdi?”²⁵⁴ şeklindeki ifadelerinden anlaşılacağı üzere Akerkeç'in Almambet'e karşı beslemiş olduğu duyguların çoğu insan tarafından bilindiğine işaret etmektedir. Manas Destanı'nın ilerleyen sayfalarında ifade edilen şu cümleler Akerkeç'in Almambet'e karşı hissettiği duygularına açıklık getirmektedir. Bu sözler şu şekilde ifade edilmiştir: “Oğlunu da bu kadar beklemez, Altı güngörmezse Akli yerinde kalmaz, Bu yiğidi besleme konusunda Hesapsız Alaç yurdunan Beyaz eleçek kadın arasında Akerkeç gibisi çıkmaz, Yiğidi sevme konusunda Beyaz eleçeğin tamamı Akerkeç'e ulaşamaz, Akerkeç varken Almambet kul gitmez. Alaç'ın tamamı Kökçö'yü Takmadan gidiyor”.²⁵⁵ Bu ifadelerden anlaşılacağı üzere Akerkeç'in Almambet'e sevgi beslediği açık bir şekilde dile getirilmiştir. Diğer yandan Almambet, Akerkeç'in güzelliğinden ve kendisine olan ilgiden dolayı oldukça da memnun görünmektedir. Lakin Er Kökçö'nün kendisinden büyük olması ve Akerkeç'in Er Kökçö ile evli olmasından dolayı bu durumu soğuk karşılamaktadır. Bu duruma karşı olmasına rağmen neden Akerkeç'in kendisine kürk gibi hediyeler vermesini kabul ettiği tartışma konusu olarak karşımıza çıkmaktadır.

2.16. Akerkeç'in, Durumu Eşine Açıklama Çabası

Manas Destanı'nda bu olay devam ederken Er Kökçö'nün kişiliği hakkında bilgiler verilmektedir. Verilen bu bilgiler şu şekildedir: “Servetini kaybetse bile Takmayan biri idi. Hayvan konusunda murdar Kel Köl'den daha geniş idi, Kadınına biri bakarsa Doğrayacak biri idi... Kadını konusunda Sıradan adamdan Hesapsız hırslı

²⁵² Sagımbay, a.g.e., C. II, s. 937.

²⁵³ Sagımbay, a.g.e., C. II, s. 938.

²⁵⁴ Sagımbay, a.g.e., C. II, s. 938.

²⁵⁵ Sagımbay, a.g.e., C. II, s. 947.

idi”.²⁵⁶ Bu sözlerden anlaşılacağı üzere aslında Er Kökçö çoğu olayı umursayan bir adam değildir. Lakin kadını konusunda çok hırslı olduğu Manas Destanı’nda bize ifade edilmiştir. Er Kökçö’nün bu durumunu kullanmak isteyen bazı kişiler, Almambet ile Er Kökçö arasındaki kıskançlık durumunu iyice artırıp aralarını bozmak için toplanmışlardır. Toplanan bu kişiler Manas Destanı’nda; “Alımseyit kahraman, Alım, Boobek denenler, Nayman, Aytak erenler, Tınımseyit, Sogorbay Alçınların Boobek’i, Abakların Şaabek’i Kiçi Cüz’ün Ümöt’ü, Almambet gelmeden önce orada bulunanlardan oldukları anlaşılmaktadır. Orto Cüz’ün Canış’ı, Baycigit’in Bağış’ı, Argınların Alım’ı Naymanların Elim’i Konurat’ın Selim’i gibi birçok boydan kişiler Almambet ile Kökçö’yü Ayırmak gerek- demiş”²⁵⁷ şeklinde sayılan isimler toplanarak niyetlerini ortaya açıkça koymuşlardır. Destanın devam eden sayfaları incelendiğinde bu insanların Almambet ile Er Kökçö’yü ayırmak istemelerinin temel sebebi Almambet’in Kıtaylı olmasından kaynaklanmaktadır. Halkı yönetenler için bu durum namus meselesi olarak görmekte, Almambet’i ortadan kaldırarak bu durumdan kurtulacaklarını düşünmektedirler. Bu toplanan kişiler ortaya bir iftira atarak Er Kökçö’yü galeyana getirdiklerinde, Almambet’in, çıkan sözler nedeni ile burada kalamayacağını geri döneceğini düşünmüşlerdir. Manas Destanı’nda Er Kökçö kavrayışsız bir insan olarak ifade edilmiştir.²⁵⁸

Toplanan bu insanlar altmış gün sonra Er Kökçö ile planlarını gerçekleştirmeye çalışmıştır. Er Kökçö kendi halkından olan kıskanç insanların sözlerine kanarak şiddetli bir şekilde evine gelmiş ve Akerkeç’e öfkeli sözler sarf etmiştir. Almambet’e çok yakın olduğunu söyleyip iyice Akerkeç’i sıkıştırmıştır. Bu durum karşısında Akerkeç, Er Kökçö’ye öfkelenmiş ve şu cümlelerle kendini ifade etmiştir: “Kökçö üstün oldu-diye, Kıskanıp seni kalmışlar. Halkının sözünü dinlersin, Aziz eri kaybedip Zor duruma düşersin...” Kökçö’nün eşi olarak, Gönlümü ona versem Ervah gerçekten çarpmaz mı? Kaynanalı güvey gibi Bakıp durmuyor özüme, Ne yapayım, Han Kökçe, Suçlayan sözüne, Düşmanlar birleşip, Yapacakları kendine”.²⁵⁹ Akerkeç’in sözlerinden anlaşıldığı üzere Akerkeç, Er Kökçö’ye uyarılarda bulunarak aslında kendisinin gönül vermediğinden, ailesini terk ederek İslam dinini benimsemesi nedeniyle ona hürmette bulunduğundan bahsetmektedir. Ayrıca halkının kıskançlık yapıp kendi yanına çekip

²⁵⁶ Sagımbay, a.g.e., C. II, s. 948.

²⁵⁷ Sagımbay, a.g.e., C. II, s. 949.

²⁵⁸ Sagımbay, a.g.e., C. II, s. 951.

²⁵⁹ Sagımbay, a.g.e., C. II, s. 956-957.

Almambet ile Er K    'n  n arasını a mak istediklerini de Akerkeç, Er K    'ye söylemiş ve uyarılarda bulunmuştur. Bu uyarılar içerisinde  u ifade önemli yer tutmaktadır: "Eksik kalmasın kalabalık halkın! Yatar kalır bir kadın, Par alanmasın kalabalık halkın! Almambet olsa elinde Altından olacak bah en, Dünyayı basar ağırlığın, Ahır zaman halkına Söz olarak kalır ervahın. Almambet'ten ayrılırsan Dinmeyip kalır ukden. Bu Almambet denen er K    m sana akıl".²⁶⁰

2.17. Er K     ile Almambet'in Büyük Kavgası

Akerkeç'in uyarılarını dikkate almayan Er K    , halkı ve akrabalarıyla birlikte küçük bir evde toplanmışlardır. Buraya gelen insanların önce selam verip daha sonra "Akerkeç yengem evde mi? Akerkeç'in yanında Almambet bahadır var mı?"²⁶¹ şeklindeki sözleriyle, Er K    yle alay ettikleri açıkça görülmektedir. Bu durum sonrasında Er K     ile Almambet'in arasının iyice bozulduğu görülmektedir. Özellikle Er K    , Almambet'in yüzüne çok sert cümleler kullanarak ona a ık bir şekilde düşman olduğunu göstermeye başlamıştır. Er K     o kadar ileri gitmiştir ki, "Acıkmı  olan ervahsın, Bozulup kalmış kalesin, Galebe  alıp halkıma, Nerden çıkmış bir Kalmak'sın? Vatanını kaybetmiş Kıtay'sın, Türlü sözü sa malarsın, Kıtay'ın yok burada, Kıruguz'da nerden durursun? Halkından uzak k firsın..."²⁶² gibi ifadeler kullanmıştır. Er K    'n  n bu sözlerine öfkelenen Almambet, "Allahın cezası, it K    ,  u kara toprağa yit, K    ! İnsan olmadan git, K    , Bozulmuş sende niyet, K    !"²⁶³ sözleriyle Er K    'ye karşılık vermiştir. Bu cümlelerden anlaşılacağı üzere araları oldukça kötü durumdadır.

Akerkeç'in hizmetçisi olan Kuytu, su almaya giderken Er K     ile Almambet'in korkunç bir şekilde kavga ettiklerini daha sonra Almambet'in etrafının birçok kişi ile çevrildiğini görmüştür ve Kuytu bu durumu Akerkeç'e haber vermiştir. Akerkeç, hemen evden çıkarak Er K    'nın yanına gitmiş ve şu şekilde seslenmiştir: "K     Bahadır neyledin, Aklını nerede kaybettin? Saldırdı ın bir kişi,  leme meşhur her yerde Almambet yapar her i i! Almambet sana ne yaptı, Ba ıbo la yurtsuzu Toparlayıp el yaptı, Sarı Arka'ya vardın sallanarak, Altay'ı tekrar yurt etti, Ondan başka

²⁶⁰ Sagımbay, a.g.e., C. II, s. 958.

²⁶¹ Sagımbay, a.g.e., C. II, s. 963.

²⁶² Sagımbay, a.g.e., C. II, s. 986.

²⁶³ Sagımbay, a.g.e., C. II, s. 986.

neyledi?”²⁶⁴ Akerkeç, bu sözleri ile Er Kökçö’nün yapmış olduğu işin yanlış olduğunu söylemeye çalışmıştır. Lakin Er Kökçö, Akerkeç’i dinlememiş ve Almambet ile kavgaya devam etmiştir.²⁶⁵

2.18. Akerkeç’in Ortahğı Yatıştırması

Er Kökçö ile Almambet’in arasında yaşanan kavgalar sonucunda Akerkeç, Almambet’e Manas’ın yanına gitmesi gerektiğini söylemiş ve böylece Manas’ın kendisine daha çok değer vereceğini ifade etmiştir.²⁶⁶ Akerkeç’in düşündüğü gibi de olmuştur. Almambet, Manas’ın yanına gitmiş ve hak ettiği değeri de görmüştür. Destanda Almambet’in Er Kökçö’den ayrılması ile bu konu kapanmaktadır. Bu olaydan hareketle Akerkeç’in, Er Kökçö’yü kıskanacak bir durum olmadığına inandırmaya çalıştığı görülmektedir. Akerkeç her ne kadar onların aralarının bozulmasına engel olmak istemiş olsa da o, eşi Akerkeç’in sözünü dinlememiştir. Er Kökçö, Almambet gibi yiğit bir yoldaşı kaybetmiştir ve ileriye dönük düşünmesine rağmen kendini bir türlü ifade edememiştir. Akerkeç’ in, Er Kökçö’ye aralarını bozmak isteyenlerin bulunduğunu söylemesi ve Er Kökçö’yü uyarmak istemesi dikkat edilmesi gereken önemli bir husustur. Akerkeç’in tüm çabalarına rağmen Er Kökçö ve Almambet’in arası bozulmuştur.²⁶⁷

2.19. Almambet’in Manas’ı Eşleri Hakkında Uyarması

Manas’ı arayıp bulamayan Almambet, Manas’ın eşi olan Karabörk’ün yanına giderek Manas’ın nerede olduğunu sormuştur. Karabörk, Almambet’e şu cevabı vermiştir:

Nereye gitti bilemem, Kanış’ının yanında Yatıyordur töreniz” – diye söyler. “Kanış dediğin kim?” – dedi, Alay edildiğini Alma’nız bilmedi. Şimdi kadın söz alır: “Şımarığının yanında Yatıyordur töreniz” – deyiverir. Alma’nız yine bilmedi, “Şımarık dediğin kim?”– dedi. Karabörk o zaman söz söyler, Kahkahayla gülüp, konuşur: Utanmayan yüzü kara Şooruk’un kızı Akılay, Çenesi düşük baş belası Güzel Akılay deneni, Görmemiş miydin yengeni, Onun evindedir” – deyip, Karabörk söyledi onca söz.²⁶⁸

²⁶⁴ Sagımbay, a.g.e., C. II, s. 992.

²⁶⁵ Sagımbay, a.g.e., C. II, s. 993-999.

²⁶⁶ Sagımbay, a.g.e., C. II, s. 1009.

²⁶⁷ Sagımbay, a.g.e., C. II, s. 1113.

²⁶⁸ Sagımbay, a.g.e., C. II, s. 1115.

Yukarıdaki paragraftan anlaşılacağı üzere Manas'ın eşleri arasında bir kıskançlık olduğu ortaya çıkmaktadır. Almambet bu cevabın ardından “Yürüyüp gitti durmadan. Kıskançlığın derdini Öfkesini bana diyor, – deyip”²⁶⁹ Akılay'ın evine doğru yönelmiştir. Almambet, Akılay'a Manas'ın nerede olduğunu sormuştur. Akılay, Almambet'e cevap olarak şu sözleri sarf etmiştir; “Baybiçe'den çıkamayıp yatıyordur, – demiş, bahadırın, Baybiçeden başını kurtarıp Bir yere gitmesi zor, – deyip, Baştan beri anlaşılır, Bana uğramaz bu yıl,” – deyip, Akılay cevap vermiş²⁷⁰ Buradan, Manas ile eşlerinin arasının iyi olmadığı sonucu çıkarılabilir. Bu durum karşısında Almambet şu şekilde ifadeler kullanmıştır: “Demek ki Manas bahadırım Bekâr imiş!”²⁷¹ Buradan anlaşılacağı üzere Almambet'in yorumu da hesaba katıldığında, Manas'ın eşleri ile olan problemi ortaya çıkmaktadır. Almambet, Akılay'dan aldığı cevap sonrasında Manas'ın babası olan Cakıp Han'ın evine yönelmiştir. Cakıp Han'ın evine gittiğinde, Manas'ta o sırada eve gelmiştir. Cakıp Han oğluna nerede olduğunu sormuş ve kendisini aradıklarını söylemiştir. Almambet, Manas'a eşleri hakkında da bazı uyarılarda bulunmuştur. Bu uyarılar şu şekildedir:

Bahadır düşünüp iş yap, – deyip, Ben burada bir yolcu, Sen de yaşıyormuşsun Karabörk ile Akılay Kadın –deyip, bırakıp, bekâr, – diyerek, Mihr için tasalanmadan, Bahadırılık ile fark etmeden, Erliğinle elemeyen, Çukuru olsa kadın, – deyip, Yurdu olsa bahadır, – deyip, Karabörk ile Akılay'ı Kadınım, – deyip, yaşamışsın, Fark ettim ki, sen kendin Tam da bir bekârsın.²⁷²

Bu sözlerden anlaşılan, Almambet, Manas'a yakışır özellikle eşlerinin olduğunu düşünmemektedir. Bu neden ile bu cümlelerden, Manas'ın kahramanlığına yakışır bir eş bulması konusunda uyarılmış olduğunu çıkarabiliriz. Bu uyarı karşısında Manas, Cakıp Han'dan kendisine uygun bir eş bulmasını istemiştir.²⁷³

2.20. Cakıp Han'ın Manas'a Yeni Bir Eş Araması

Cakıp Han oğlunun isteği üzerine at sırtında Manas'a kız aramaya başlamıştır. Birçok diyarlar gezerek kız bulma konusunda sıkıntılar yaşamıştır. Cakıp Han daha sonra Atemir Han'ın kızı olduğu bilgisini almıştır. Lakin Atemir Han'ın, kızını istemeye

²⁶⁹ Sagımbay, a.g.e., C. II, s. 1116.

²⁷⁰ Sagımbay, a.g.e., C. II, s. 1116.

²⁷¹ Sagımbay, a.g.e., C. II, s. 1116.

²⁷² Sagımbay, a.g.e., C. II, s. 1117.

²⁷³ Sagımbay, a.g.e., C. II, s. 1121-1124.

gelenleri öldürdüğünü ve öfkeli biri olduğunu da öğrenmiştir. Bu duruma rağmen Cakıp Han, Atemir Han ile görüşme cesaretinde bulunacaktır.

Cakıp Han, Alım Mırza ile birlikte medreseleri dolaşıp kız bakmaktadır. Medresede bulunan seksen kıza ders veren üstadları kızları süsleyerek Cakıp Han'a göstermek istemiştir. Bu seksen kızıdan hiçbiri Cakıp Han yaşlı olduğundan dolayı yüzüne dahi bakmamışlardır.²⁷⁴ Bunun üzerine Cakıp Han seksen kızını beğenmemiş ve aramaya devam etmiştir.

2.21. Cakıp Han'ın Kanıkey'i Görüp Beğenmesi

Cakıp Han, Karasu bölgesi denilen bir ormanlık yerde namazını kıldıktan sonra uzaktan kız sesleri duymuştur.²⁷⁵ Gelen kızlar Cakıp Han'ın dikkatini çekmiştir. Cakıp Han ağaçlarla kaplı olan bölgeye saklanarak gelen kızları izlemiştir. Kızlardan birisi çok hoşuna gitmiştir. Cakıp Han o kadar etkilenmiştir ki Manas Destanı'nda ifade edildiğine göre nazar değdirmiştir. Cakıp Han'ın hoşuna giden kız, Kanıkey'dir. Kanıkey'in yanında Aaruuke adlı bir kız daha bulunmaktadır.²⁷⁶ Cakıp Han, Kanıkey'i beğendiği için babası olan Atemir ile görüşmek istemiştir. Cakıp Han, kızları gördükten sonra eski yerine gelmiştir. Burada otururken Cakıp Han'ı yabancı gören herkes neden geldiğini sormuştur. Bütün soruların karşısında Cakıp Han boş yere gelmediğini ifade etmiştir.²⁷⁷ Cakıp Han ile konuşan Abdıkalık "İhtiyar geçmişsin canından, Atemir han bunu duysa Bir kaşık bile kalmaz kanından. Kul görmeyen kızların Yüzünü nasıl gördünüz? Erkek görmez kızların Tenini nasıl gördünüz? Bağırıp sert konuşursam Kız verir, – diye, düşündünüz. Konuştuğun Türkî dil, Soyun sopun kim senin, Kendi ecelini kendin bil"²⁷⁸ şeklindeki sözleri ile Cakıp Han'ın Kanıkey'i istemesinin uygunsuz olduğunu dile getirmiştir. Cakıp bu sözler karşısında öfkelenmiş ve soyunun Kara Kırğızlar olduğunu ifade ederek, kendisi için değil oğlu için istediğini söylemiştir. Bu cevap karşısında Abdıkalık, Cakıp Han'ın yanından ayrılarak Atemir Han'ın yanına gitmiştir.²⁷⁹

Destanda, Kanıkey ile Manas'ın evliliğiyle ilgili kısımda öncelikle Kanıkey'in soyundan bahsedilmiştir. Kanıkey'in öz adının Sanirabiyga olarak geçtiği

²⁷⁴ Sagımbay, a.g.e., C. II, s. 1129.

²⁷⁵ Sagımbay, a.g.e., C. II, s. 1130-1131.

²⁷⁶ Sagımbay, a.g.e., C. II, s. 1132.

²⁷⁷ Sagımbay, a.g.e., C. II, s. 1138.

²⁷⁸ Sagımbay, a.g.e., C. II, s. 1140.

²⁷⁹ Sagımbay, a.g.e., C. II, s. 1145.

görülmektedir. Sanirabiyga ismini almasının nedeni olarak Atemir Han'ın nikâhında²⁸⁰ olmasından dolayı Kannikey olarak adlandırılmıştır. Daha sonra bu isim Kanikey şeklini almıştır. Atemir Han'ın üç kardeşi olduğu Manas Destanı'nda ifade edilmektedir. Atemir Han'ın üç kardeşin en büyüğü olduğu bilinmektedir. Atemir Han'ın diğer kardeşleri ise sırasıyla Abılkasım ve en genç olanı Şaatemir olarak bahsedilmektedir. Destanda, Atemir Han'ın simasının kara olmasından dolayı Kara Han şeklinde geçmektedir. Atemir Han Manas'tan seksen yıl önce Müslümanlığı kabul etmiştir.²⁸¹ Atemir Han Manas'ın namını ve dünyaya yayılması hakkında bilgi sahibidir. Atemir Han'ın Müslüman olası nedeni ile Manas, Atemir Han'la hiç savaşmamıştır ve Atemir Han'a Manas oldukça itimat göstermiştir.

2.22. Atemir Han'ın Kızı Kanikey'i Vermemek İçin Uyguladığı Taktik

Cakıp Han, Atemir Han ile kızı ile ilgili görüşmek istemiştir. Atemir Han ise Abdıkalık sayesinde olaya önceden hâkimdir ve Cakıp Han'ın neden geldiğini bilmektedir. Atemir Han bu nedenle beylerini toplayarak Kanikey'i verip vermeyeceğini onlarla istişare etmiştir. Atemir Han'ın beylerinden Akılbayıs, Tülöobek gibi isimler Kanikey'in Manasa eş olarak verilmesini istememektedirler. Akılbayıs ve Tülöobek Manas'ın yaşının Kanikey ile uymadığını, Manas'ın sakallı bıyıklı olduğunu birçok halk ile mücadele edip, onları savurduğunu ileri sürerek Manas'a Kanikey'in eş olarak verilmesini uygun bulmadıklarını söylemişlerdir.²⁸² Fakat Abdıkalık, Kanikey'in Manas'a eş olarak verilmesi gerektiğini söylemiştir. Kırgızların zengin olduklarından bahsetmiş ve mal isteyerek Kanikey'i Manas'a eş olarak vermesi gerektiği kanaatinde olduğunu ifade etmiştir. Eğer Kanikey'i Manas'a eş olarak vermezlerse Kırgızların kendilerine bela olacağını da eklemiştir. Buna rağmen eğer Cakıp Han'ı vazgeçirmek istiyorlarsa çok mal isteyerek Cakıp'ın bu işten vazgeçmesini sağlayabileceklerini söylemiştir.²⁸³ Bu öneriyi Akılbayıs, Tülöobek, Abılkasım ve Şaatemir gibi isimler sevinçle kabul etmişlerdir. Bu istişare sonucunda Atemir Han o zaman dünürümü göreyim diyerek Cakıp Han'a doğru yönelmiştir.²⁸⁴ Atemir Han'ın yanında bulunan beyler ise kendi aralarında konuşarak, Cakıp Han'dan ne kadar mal isteyeceklerini

²⁸⁰ Burada bahsedilen nikâh kelimesi Kanikey'in Atemir Han'ın himayesinde olmasından dolayı kaynaklandığı bilinmelidir.

²⁸¹ Sagımbay, a.g.e., C. II, s. 1114.

²⁸² Sagımbay, a.g.e., C. II, s. 1158.

²⁸³ Sagımbay, a.g.e., C. II, s. 1158.

²⁸⁴ Sagımbay, a.g.e., C. II, s. 1159.

tartışmaktaydılar. Atemir Han, beylerinin söylediği malları az bulmuş altmış deve otuzu dişi olsun iki yüz inek isteyin rezil olsun demiştir.²⁸⁵

Cakıp Han'ın bu durumu Manas'a aktardığı bölümde, Manas "acaba kız buldu mu?" şeklinde düşünceler ile babası Cakıp Han'ın yanına gitmiştir ve Cakıp Han, Manas'a kızı bulunduğunu söylemiştir.²⁸⁶

Cakıp Han, Manas'a Kanıkey'in güzelliğinden ve soyundan uzun uzun bahsetmiştir.²⁸⁷ Cakıp Han'ın Kanıkey'e olan övgüleri sonucunda Manas babasına "Ey, babacığım, – diye sorar: Görmüşsünüz tavrını, soyunu, Anlattınız överek durumunu, O halkın söyledin hâlini, Kız verip de, kız alsa Oluyor muymuş başlığı? Bizden istediği mal var mı, Söyleseniz malını?"²⁸⁸ diye sorular yöneltmiş. Buradan anlaşılabacağı üzere kız alıp vermede Kökötöy'ün uygulamış olduğu adet hala devam etmektedir. Bu sorular karşısında Cakıp Han, karşılaşmış olduğu durumu şu sözlerle ifade etmiştir:

Dikkat etsem baştan beri Kızında başlık yok imiş. Kızını ver deyince Sıkıntıda kaldı, – demiş, Kırgız'ın örfü böyle, – demiş, Epeyce mal söyleyip istedi, – demiş, Balanı ver deyince Felakete düştü, – deyip, Saygınlığımıza lâayık Malı artırıp istedi, – demiş, Kara Kırgız soyunun, Kalmak, Kazak, Türkoğlu Geniş Alaş yurdunun Âdeti böyle olur, – demiş,²⁸⁹

Bu cümlelerden anlaşılabacağı üzere Cakıp Han aslında başlık parası olmadığını fakat kızı küçük olduğundan vermemek için bir de senin durumunun iyi olması nedeniyle yüklüce mal istediğini Manas'a ifade etmiştir. Kızı istedikten sonra Atemir Han'ın sıkıntıya düştüğünü ve fazlaca mal isteyip kendisini vazgeçirmek istediğini de özellikle vurgulamıştır. Cakıp Han, Kırgızların geleneklerine uygun olarak mal teklif ettiklerini ve kendisinin de kabul ederek Manas'ın yanına geldiğini anlatmıştır. Bu durum karşısında Manas'ın tavrı "Çok mal istemiş, – deyip, Kıl bıyığı titreyip, Cesur er güldü,"²⁹⁰ şeklindeki ifadelerden anlaşılmaktadır.

Bu olay aslında bugün bile yabancıları olmadığımız bir uygulamayı çağrıştırmaktadır. Bu da "başlık parası" dediğimiz, evliliklerde oğlan tarafının kız tarafına verdiği belirli bir mal veya paradır.

²⁸⁵ Sagımbay, a.g.e., C. II, s. 1161.

²⁸⁶ Sagımbay, a.g.e., C. II, s. 1170.

²⁸⁷ Sagımbay, a.g.e., C. II, s. 1174-1175.

²⁸⁸ Sagımbay, a.g.e., C. II, s. 1175.

²⁸⁹ Sagımbay, a.g.e., C. II, s. 1176.

²⁹⁰ Sagımbay, a.g.e., C. II, s. 1177.

2.23. Kızların Küçük Yaşta Evlendirilmesi: Kanıkey Örneği

Atemir Han, Cakıp Han ile selamlaşarak oturmuştur. Aralarında oturma düzeninden dolayı bir problem çıkmıştır. Bu problem atlatıldıktan sonra Atemir Han, Cakıp Han’a kızının yaşının küçük olduğunu söylemiştir. Bunu üzerine Cakıp Han’ın vermiş olduğu cevap konumuz nedeniyle önem arz etmektedir. Cakıp Han: “On yaşından aşağıya küçük deyin, On altı yaşına geldiğinde Aklında eksigi olmazsa, Tam evlenme çağında deyin.”²⁹¹ Şeklinde Atemir Han’ın kızım küçük sözlerine karşılık vermiştir.

Buradan anlaşılacağı üzere Manas Destanı’nda evlenme yaşları genellikle on altı olarak görülmüş fakat bazı bölümlerinde on sekiz yaş olarak da ele alınmıştır. Bu şekilde Cakıp Han, Atemir Han’ın kızının yaşının küçük değil tam evlenecek yaş olduğunu ifade etmiştir. Cakıp Han ile Atemir Han sohbet etmeye devam ederken, Cakıp Han kaç çocuğu olduğunu sormuştur. Bunun üzerine Atemir Han Adirabiyga adında bir kızının olduğunu ve önceden evlendiğini söylemiştir. Atemir Han, yanında sadece Sanirabiyga’nın (Kanıkey’in) kaldığını ifade etmiştir.²⁹² Cakıp Han ile Atemir Han konuşurken, Akımbak’ın oğlu Mendibay Cakıp Han’a öfkelenmiştir “Cakıp’a nazarını çevirdi. Kulluk pulunu verin – diye, Bay Cakıp’a söz söyledi”.²⁹³ Bu ifadeler üzerine Cakıp Han, Mendibay’a, “sen bu işe karışma” diyerek heybesinde bulunan birçok değerli eşyadan on tanesini alarak altından bir cambıya²⁹⁴ koymuştur. Bu durumu gören Atemir Han’ın beyleri hayretler içerisinde kalmışlardır. Cakıp Han’a daha önce kız vermeyelim diyen beyler bu saatten sonra Cakıp Han’a, “şeker- şerbet, bal imiş” demeye başlamışlardır.²⁹⁵ Atemir Han, “Altın cambı bana kalsın, Ak cambıdan almayayım, Soydaş olanlar bölüşsün” diyerek bunları herkesle paylaşmış böylelikle Cakıp Han’ın malından herkes faydalanmış.²⁹⁶ Nihayetinde Cakıp Han, Atemir Han ile anlaşmışlardır.

²⁹¹ Sagımbay, a.g.e., C. II, s. 1164.

²⁹² Sagımbay, a.g.e., C. II, s. 1165.

²⁹³ Sagımbay, a.g.e., C. II, s. 1166.

²⁹⁴ Cambı: Kırgızlar, evlenmeden önce başlık parası olarak bilinen kalın ödemekteydiler. Kalın, insanların yaşam şekline göre belirlenmektedir. Bir çiftçi tahıl olarak kalın verirken zenginler ise cambı denilen gümüş veya altın külçe ile birlikte kalın’ı vermektedirler. Ayrıntılı bilgi için Bk. Gülnisa Aynakulova, “Kırgızlarda Evlilik ve Evlenme Törenleri”, *Milli Folklor Uluslararası Kültür Araştırmaları Dergisi*, S. 72, Ankara 2006, s. 97.

²⁹⁵ Sagımbay, a.g.e., C. II, s. 1166.

²⁹⁶ Sagımbay, a.g.e., C. II, s. 1167.

2.24. Evliliğe Giden Yolda Manas ile Kanıkey'in Kavgası

Manas ile Cakıp Han, yanlarında karşı tarafın istemiş oldukları mallarla birlikte yola koyulmuşlardır. Bu kalabalığı gören Atemir Han, kendilerini yağmalayıp ele geçireceklerini düşünmüştür. Hatta askerlerine emirler vererek hazır olmalarını söylemiştir. Lakin daha sonra Atemir Han, Cakıp Han'ı görerek rahatlamıştır.²⁹⁷ Sonra yanında getirmiş oldukları hayvanları bağlamış ve Atemir Han'a misafir olmuşlardır. Burada, Manas ile Kanıkey arasında bir konuşma geçmektedir. Kanıkey, "Ezelden boyun eğmişim Hak şeriat yoluna. Çaresizlikten varayım, – demiş, Alıp yatmam, haram, – demiş, Haram iş cana zarar, – demiş, Sataşıyorsun gelip rahatça, Adın-sanın, özün kim? Durumunu söyle özünün, Yalımı çıkar gözünün."²⁹⁸ ifadeleriyle Manas'a kim olduğunu sormuştur. Bu soru karşısında Manas kendini şu şekilde tanıtmıştır;

Adım Manas, Kırgız'dan, Bâr-ı Hüda'm benim başıma Talih-devlet kondurmuş,
Talebime kavuşamayıp Eş aradım bir kızıdan Baş eğersen şimdi eğersin – demiş,
İnat edersen biri görürsün, – demiş, Şakası yok ölürsün, – demiş, Gazaplanıp,
kahırla, Kararlı bir şekilde söylenip, Gördü kızıdaki inadı, Gazaplanıp bu
Manas'ın, Kararlılığı belli oldu. Kararlılığını görüp han kızı Kadir Hakk'a
sığındı.²⁹⁹

Bu cümlelerden anlaşılacağı üzere Manas hem kendini tanıtmış hem de bu evlilikte kararlı olduğunu Kanıkey'e göstermiştir. Manas, Kanıkey'e şimdi kabul etmesini söylemiş ve işin şakasının olmadığını ifade ederek Kanıkey'e gözdağı vermiştir. Bu durumu gören Kanıkey, Manas'ın kararlılığından çekinerek Hakk'a sığınmıştır. Kanıkey de, şu sözlerle Manas'a kim olduğunu göstermek istemiştir:

Kırgız'dan Manas sen isen, Kıyba'da Rabiyya'yım, Kıyılıp gider canın, – deyip,
Boşuna akar kanın, – deyip, Farklıymış, – deyip, göreyim mi, Adı Manas imiş,
– deyip, Dediğine boyun eğeyim mi? Askerimin adı da Manas, Maiyetimin adı
da Manas, Sığır çobanımın adı da Manas, Bakkalımın adı da Manas. Çobanımın
adı da Manas, Çalışıp duran hizmetkâr Fakirimın adı da Manas. Başımı nasıl
gömeyim, Adı Manas'mış, – deyip, Denilene nasıl baş eğeyim. Babamın evini
kirletmem, Şimdi kalkıp yönelin, Şimdi çıkıp gitmezsen Açıktır senin öleceğin!
Kendi nefesine sahip olamayıp Bu mudur senin hünerin?" Söyleyip bunu han
kızı, Atemir'in biricigi³⁰⁰

Bu sözlerden anlaşılacağı üzere Kanıkey, Manas'ı çobanımın adı da Manas

²⁹⁷ Sagımbay, a.g.e., C. II, s. 1182.

²⁹⁸ Sagımbay, a.g.e., C. II, s. 1198.

²⁹⁹ Sagımbay, a.g.e., C. II, s. 1198-1199.

³⁰⁰ Sagımbay, a.g.e., C. II, s. 1199.

şeklindeki ifadeleriyle aşağılamaya çalışmıştır. Ayrıca Manas’a boyun eğmeyeceğini göstermiştir. Kanıkey’in eline hançer aldığını gören Manas, Kanıkey’in hançer tutan eline yumruk atmıştır. Böylelikle Manas ile Kanıkey kavga etmeye başlamışlardır. Bu kavganın sonucu Manas Destanı’nda şu sözlerle anlatılmıştır: “Deminki gördüğü han kızı Atemir’in biriciği Babasının evinde Bir güzel yedi dayağı, Orada başını koparacaktı, Güzelliğine, şekline, Beğenerek endamına Arslan Manas acıdı. Beş kaburga kırıldı, Yüzünü kapatıp ağladı, Manas çıkana kadar Kanı yenine sığmadı”.³⁰¹

Bu sözlerden anlaşılacağı üzere Manas’ın Kanıkey’i beğendiği ve bu yüzden öldürmediği anlaşılmaktadır. Fakat Manas’ın Kanıkey’e babasının evinde dayak atması oldukça ilginçtir.

2.25. Manas ile Kanıkey’in Evlenmesi

Kanıkey ile Manas arasında gerçekleşen bu kavgadan sonra Manas’ın öfkelenerek Kanıkey’in yanından ayrıldığı ifade edilmektedir. Manas, Kanıkey’in yapmış olduğu bu tavrı kendine yedirememiş ve Atemir Han’a saldırmak istemiştir.³⁰² Atemir Han, bu durumu öğrendikten sonra Manas’ı sarayına davet etmiş ve onu yatıştırmaya çalışmıştır. Atemir Han’ın yanında bulunan beyleri, Manas’a Kanıkey’i eş olarak vermesi gerektiğini aksi halde kendilerini Manas’ın boş yere öldüreceğini ifade etmişlerdir.³⁰³ Bu sırada Manas, sarayın ayrı bir odasında iki gün boyunca bekletilmiştir ve iki gün boyunca da yanına kimse gelmemiştir. Manas ile birlikte gelen insanlar Manas’ın rahata erdiğini ve Kanıkey ile evliliğinin gerçekleştiğini düşünmektedirler.³⁰⁴ En sonunda Er Bakay ve yanındaki kırk yiğidi ile birlikte Manas’ı sarayda aramaya başlamıştır. Bu durumu haber alan Atemir Han şaşırıp kalmıştır.³⁰⁵ Bu durumu Kanıkey haber aldıktan sonra kendisinin sebep olduğunu anlamıştır. Kanıkey ile annesi konuşurken Kanıkey şöyle söylemiştir: “Nasıl edip de koyarım Halkın tamamını öldürtüp, Karşısına çıkarak Geri döndürürüm bıraktırıp. Tasalanma, anne, – deyip, Kara Kırgız hanının, Nikâhına girmek için Varayım, – demiş, yanına”.³⁰⁶ Kanıkey’in bu sözlerinden anlaşılacağı üzere, Manas’ın ülkesine saldırmasını önlemek amacıyla evlenmeyi kabul ettiği sonucu ortaya çıkmaktadır. Kanıkey’in bu sıralarda on altı buçuk

³⁰¹ Sagımbay, a.g.e., C. II, s. 1200.

³⁰² Sagımbay, a.g.e., C. II, s. 1201.

³⁰³ Sagımbay, a.g.e., C. II, s. 1202.

³⁰⁴ Sagımbay, a.g.e., C. II, s. 1206.

³⁰⁵ Sagımbay, a.g.e., C. II, s. 1209.

³⁰⁶ Sagımbay, a.g.e., C. II, s. 1211.

yaşında olduğu destanda ifade edilmiştir.

Manas'ın saldırmasından çeken Atemir Han'ın beyleri şu şekilde durumu özetlemiştir: “Abdıkalık, Tülöobek Aklını kaybedip, suspus olup, Akılbayıs, Şaatemir'in Canımız sağ kalsa bari – deyip, Yalvardıkları bir Tanrı”.³⁰⁷ Bu cümlelerden anlaşılacağı üzere Atemir Han'ın beyleri ve kardeşlerinin Manas'tan çekindikleri görülmektedir. Bütün bu olaylar sonucunda Atemir Han, Kanıkey'i Manas'a eş olarak vermeyi kabul etmiştir. Hatta kendilerinin kabahatli olduğunu ifade ederek, Manas'a suçlu olduklarını söylemişlerdir. Kanıkey, babası Atemir Han ve annesi ile vedalaşarak Manas'a varmıştır.³⁰⁸

Manas Destanı'nın ikinci cildinde Manas'ın Kanıkey ile evliliği son olay olarak işlenmiştir. Manas Destanı'nda evlilikten sonra at yarışı şeklinde bir eğlence düzenlenmiştir. Bu yarışta derece elde edenler Manas'ın isteği üzerine Kanıkey ile birlikte gelen kırk kızdan birisini seçerek evleneceklerdir. Bu yarış ilk sırada Almambet, ikinci sırada Bakay ve üçüncü sırada Sırgak tamamlamıştır. Bu sıralama sonucunda Almambet Aruuke'yi, Bakay Naarkül'i, Sırgak da Sayagül'ü kendilerine eş olarak seçmişlerdir.³⁰⁹ Bu durum kırk yiğide ulaşana kadar devam etmiştir.³¹⁰

2.26. Esir Bokmurun'un Han Kızı Kanışay'a Aşık Olması

Manas sefere çıktığı sırada Akun akında bir bahadırdan söz edilmektedir. Akun bahadır, yolda Bokmurun adında bir çocuk ile karşılaşmıştır. Bu çocuğu yanına alarak hanı olan Tülkü Han'a götürmüştür.³¹¹ Manas Destanı'nda daha sonra Tülkü Han hakkında bilgiler verilmektedir ve Tülkü Han'ın iki kızı olduğundan bahsedilmiştir. Kızlarının büyüğü olan Kanışay on bir yaşındadır. Küçük kızının adı ise Dürbönöy ve dokuz yaşındadır. Manas Destanı'nda Kanışay'ın güzelliğinden bahsedilirken şu ifadeler kullanılmıştır; “Kamış boylu, kara gözlü, Yüzünün rengi nar gibi, Gözü yanan fener gibi, Çubuk gibi beli eğilen, Fener gibi yüzü değişen. Saçı kunduz, inci dişli, Örtündüğü kara samur, Ökçesi altın çizmesi, Açık belli dünyada Akılının bolluğu,”³¹² Kanışay, yakalanan ve esir edilen Bokmurun'a ne olacak diye düşünmeye başlamıştır. Kanışay'ın Bokmurun'a ne olacağını merak etmesinin sebebi ise birbirlerine aşık

³⁰⁷ Sagımbay, a.g.e., C. II, s. 1212.

³⁰⁸ Sagımbay, a.g.e., C. II, s. 1213-1216.

³⁰⁹ Sagımbay, a.g.e., C. II, s. 1225.

³¹⁰ Sagımbay, a.g.e., C. II, s. 1225-1232.

³¹¹ Sagımbay, a.g.e., C. III, s. 37.

³¹² Sagımbay, a.g.e., C. III, s. 37-38.

olmalarındandır. Manas Destanı'nda ifade edildiğine göre Kanışay'ın güzelliği karşısında Bokmurun yere yığılmıştır. Daha sonra Kanışay, Bokmurun'un yanına gelerek bakmış ve yaşadığını söylemiştir. Bu durum karşısında nöbetçiler şu sözlerle Bokmurun'un yerden kalkmasını istemiştir: "Bokmurun gözünü açmış. Kalk, pis, Türk – deyip, Zindana gir yürü – deyip, Hizmetkârlar başladı".³¹³

Kanışay, Bokmuruna aşık olduğundan dolayı, Bokmurun'un hapse gitmesine razı olmamıştır. Kanışay'ın ısrarları karşısında Tülkü Han'ın eşi Begayım Bokmurun'un hapse gitmesine engel olmak istemiştir. Hatta Manas Destanı'nda Begayım, Bokmurun'u kızlarından birine damat olarak almayı düşündüğü ifade edilmektedir. Lakin hem Kanışay'ın hem de annesi Begayım'ın çabalarına rağmen, Bokmurun hapse atılmıştır.³¹⁴ Bokmurun hapisteyken sürekli Kanışay'ı düşünmektedir. Öldürüleceğini bilmesine karşın keşke Kanışay'ı görebilsem şeklindeki ifadeleriyle hayıflanmaktadır.³¹⁵

2.27. Manas'ın, Bokmurun ile Kanışay'ı Kavuşturması

Bokmurun ile Kanışay'ın birbirine duymuş oldukları hasret nedeniyle üzüntüleri hat safhaya ulaşmıştır. Kanışay'ın aklına ne zaman Bokmurun gelse çok üzüldüğü ifade edilmektedir. Kanışay, Tülkü Han'ın kızı olmasına rağmen han, kızının yalvarışlarını dinlememiştir. Bütün bu olanlar karşısında Manas, Bokmurun ile konuşmuş ve aşklarına tanık olmuştur. Hatta ilerleyen sayfalarda Manas, Tülkü Han'dan kızını istemek için aracılık yapacaktır. Manas, "Kız vermezse kırarım – deyip, Sesini yükseltiyor Manas'ın,"³¹⁶ şeklindeki ifadelerden anlaşıldığı kadarıyla Kanışay ve Bokmurun'un aşkına sahip çıkmıştır. Bundan hareketle Manas, aşk ve evlilik konusuna oldukça önem vermiştir. Manas, gençlerin kavuşması için gerekirse savaşı dahi göze alabileceğini ifade etmiştir. Manas'ın bu davranışı hem Manas'ın karakteri hem de Manas'ın kadınlarla ilgili yaklaşımı hakkında bilgi sahibi olmamıza olanak sağlamaktadır.

Manas, daha sonra amcası Bakay'ın Tülkü Han'a gidip durumu izah etmesini istemiştir. Bakay, Bokmurun ile birlikte Tülkü Han'ın yanına gitmiştir. Bakay Bahadır, Tülkü Han'dan kızı istemiştir. Tülkü Han'ın kızı vermesi ile dünür olmuş ve birçok hayvan kesip eğlenmişlerdir.³¹⁷ Bu anlatılan olaydan yola çıkarak kadın algısına dair şu

³¹³ Sagımbay, a.g.e., C. III, s. 38.

³¹⁴ Sagımbay, a.g.e., C. III, s. 39.

³¹⁵ Sagımbay, a.g.e., C. III, s. 56.

³¹⁶ Sagımbay, a.g.e., C. III, s. 82.

³¹⁷ Sagımbay, a.g.e., C. III, s. 86.

çıkarımlarda bulunabilir; Kanışay'ın Tülkü Han'ın kızı olmasına rağmen bir mahkûma aşık olması olağan karşılanmıştır. Kanışay'ın Bokmurun'un hapse atılması karşısında üzülməsi bu durumu göstermektedir. Kanışay'ın ve annesi Begayım'ın Bokmurun'un hapse atılmasına engel olmak istemeleri ve mücadeleleri oldukça önemlidir. Hatta Begayım'ın Bokmurun'u kızlarından birisine damat olarak düşünmesi oldukça ilginçtir. Tülkü Han'ın, Bokmurun'u öldürmek istemesine karşın Manas'ın Bokmurun'a yapmış olduğu yardım göz ardı edilmemelidir. Manas'ın Bokmurun'a yardım ederek hatta savaşı göze alıp Bokmurun ile Kanışay'ın kavuşmasını istemesi Manas'ın aşk konusunda engel tanımayacağını bize göstermektedir. Manas'ın yardımları sayesinde, hapis olan ve ölümünü bekleyen Bokmurun kurtulmuştur. Kurtulmakla kalmamış hasretini çekmiş olduğu Kanışay'ına Manas sayesinde kavuşmuştur.

Manas Destanı'nda genellikle kızlar çocuk yaşta evlendirilmektedir. Destan içerisinde kızlar 11-18 yaş aralığında evlendirilir. Bu durum günümüz şartları ile değerlendirildiğinde etik olarak uygun görülmemesine rağmen o dönemde normal karşılanmaktadır. Eski dönemlerde erkekler çocuk yaşta savaş eğitimi alırken kızların da evlendirilmesi uygun görülmüştür.

2.28. Kanıkey'in Manas'ın Amcası Közkaman'ı Karşılması

Manas, Oogan ile yapılan savaş sonucunda şehrine dönene kadar amcası Közkaman Manas'ın evine ulaşmıştır.³¹⁸ Manas, Kanıkey'e amcama karşı hizmette bulun ve saygılı ol tembihinden sonra Kanıkey hemen Manas'ın amcası Közkaman'ı karşılamaya gitmiştir. Kanıkey'in Manas'ın amcasını saygıyla karşıladığı şu ifadelerle destanda ifade edilmiştir; “Kanıkey karşılamaya gitmiş. Attan inip, yaya yürüyüp, Amcam – deyip, saygı gösterip, Karşılayıp çıktı yoluna Göğüsüne alıp elini”.³¹⁹

Kanıkey'in, Manas'ın amcasına bu kadar saygı göstermesine rağmen Közkaman'ın Kanıkey hakkında görüşleri ise olumsuz olmuştur ve destanda şu şekilde yer almıştır:

Adamın adama tazimi Aslında kötü zor iş, Bir Hüda'dan başkaya Olmazmış eğilmek Onu düşünüp Kanış dik durdu, Uğursuz kadın imiş – deyip, Kalmak dilinde söz söyledi. Geldik – deyip, sonunda, Uğursuz imiş kadını, Kadını böyle olduktan sonra Sağ bırakmaz – demiş, sonunda. Kadınım – deyip, almış, Kara

³¹⁸ Sagımbay, a.g.e., C. III, s. 89.

³¹⁹ Sagımbay, a.g.e., C. III, s. 90.

Kırgız bahadırı. Appak sakallı amcası³²⁰

Kanıkey'in Manas'ın amcasına göstermiş olduğu saygıya karşın, Közkaman'ın bu davranışı oldukça manidardır. Kanıkey daha sonra Manas'ın amcası Közkaman'ın halini hatırlarını sormuştur.

2.29. Manas'ın Eşleri Arasında Yaşanan Kıskançlık

Kanıkey'in koşturarak amcaya hürmet ettiği ifade edilen destanda, Kanıkey hizmet ederken Manas'ın diğer eşi Karabörk, Kalmakça dilinde amcaı selamlamıştır. Bu sahne destanda şu şekilde tarif edilmektedir; “Amca, möndü payna! – deyip Gitti koşup, Başını eğip, bükülüp, Yeni gelen can akrabaya Hoş gözükmek için bükülüp, Karabörk eğildi. Akıllı olmadığını ondan bil”.³²¹

Ardından misafirler, Kanıkey'i Karabörk'e kötülemeye başlamışlardır. Manas Destanı'nda ifade edildiğine göre özellikle Manas'ın amcası Közkaman'ın eşi olan Sımbat şu ifadeleri kullanmıştır;

Kanıkey'i kötüleyip Karabörk'e söylemişler: “On iki uzuv bedeninde, İyiyim – diyor akıllı sıra, İyiliğin biri yok, Rızık duracak bedeninde Bir sirke kadar kiri yok. Umudunu kestiği akrabadan, Niye vazgeçmiyor bahadırı Kocam iyi görsün – deyip, Sıkıca belin bağlayandan, Üzerine gelecek rızık Üç günlük yere kovalayandan, Rızıkını durdurmayıp Günde üç defa yıkanandan, Kadın – deyip, kabul eden uğursuzu Bahadırınız nasıl can? Kirpiğine kir yapışmıyor, Buna rızık gelmez, Sizin de bahadır eşim – diyor, Nereden biliyorsunuz Kalmakça bizim dili? diyor. Gelmiş buraya kız kardeşiniz Kendisinden başka kişi yok, Selamlaşma ile işi yok, Duruyor yüzünü sıvazlayıp, Bize kokusu pis, Itir denen şeyi Çıkıyormuş sürünüp. Bizim halk ona alışmaz – demiş, Kocası beğenmezse, Hiç kimse hoş görmez” – deyip³²²

Közkaman'ın eşi olan Sımbat'ın söylediği ifadelerden yola çıkarak Kanıkey'i Karabörk'e şikâyet ettiği anlaşılmaktadır. Bu sözler karşısında Karabörk de, Közkaman'ın eşi Sımbat'a Kanıkey'le ilgili bazı şeyler söylemiştir. Söyledikleri destanda şu şekilde yer almıştır:

Hareket tarzı başka o kadının, Sanirabiyga – diyorlar imiş, Kanıkey olup namlanıp, Unutulmuş kendi adı. Kocası beğeniyor – demiş, Ne söylese sözünden Halkı onun memnun – demiş, Aldığı beğeniyor – deyip, Aldığı beğendiğinden Söylediği sözü yanlış değil, Adamların hepsi alışacak – demiş, Yeni akraba sizler – demiş, Huyunu suyunu çok konuşup Yorulduk bizler – demiş, Şimdi gelen sizler – demiş, Bahadırların işini hor görüp, Erkeğinden azar

³²⁰ Sagımbay, a.g.e., C. III, s. 90.

³²¹ Sagımbay, a.g.e., C. III, s. 94.

³²² Sagımbay, a.g.e., C. III, s. 94-95.

işitip, Ezilen bizleriz – demiş, Ne yaparsınız kapatıp – demiş, Karışıp benimseyene kadar Anlayıp adım atın sizler – demiş...³²³

Karabörk'ün bu sözlerinden hareketle kadın, Kanıkey'i kışkırdığı gayet açık bir şekilde ortadadır. Kanıkey'i herkesin beğenmesini, özellikle Manas'ın Kanıkey'i çok sevmesini, Karabörk'ün kadınlık gururuna yediremediği bu sözlerden ortaya çıkmaktadır. Karabörk, Manas'ın Kanıkey'e karşı tutumundan hareketle kendilerinin ezildiğini ve azar işittiklerini ifade etmektedir. Karabörk'ün, Manas'ın akrabaları ile oturup sohbet etmesi ve onlar tarafından sevilmesi üzerine, Kanıkey şaşırıp kalmıştır.³²⁴

Bu esnada Manas'ın amcasının yanına manas'ın diğer bir eşi Akılay da gelmiştir. Karabörk, Akılay'ı onlara tanıtarak beraberinde kötölemiştir. Anlaşılan odur ki, Karabörk gelen akrabalar üzerinde etki kurmuştur. Böylelikle Manas'ın diğer eşlerine karşı davranış tarzlarını etkilemiştir. Karabörk'ün, kendisini akrabalarına sevdirecek Kanıkey ile Akılay üzerinde bir üstünlük kurduğunu anlaşılmıştır.

2.30. Kanıkey'in Eşini Amcasına Karşı Uyarması

Manas, Oogan ile yapmış olduğu seferden geri döndüğünde Kanıkey Manas'a, amcasının davranışlarını anlatarak böyle devam ederse halkının başına büyük sorunlar açacağını söyler. Hatta Kanıkey'in gözü yaşlı bir şekilde Manas'a olanları izah etmesi, destanda şu şekilde yer almıştır: “Cuuşa'dan gelen akraban, Halkım – deyip, gelip duranın, Atmaca töröm bilmiyorsun Akrabayı Hüda çarpmış. Kâfırde büyüyen kara yürekli, Dönek – diye, düşünüyorum, Kaplan töröm, sizin devrinizde, Halkına dokunacak ağır zararı, Yakın akraba az olduğu için İyice sızlar bizim ciğer”³²⁵

Buradan anlaşılabacağı üzere Kanıkey, Manas'a ciddi telkinlerde bulunmaktadır. Kanıkey, Manas'a amcanın gerçekten farklı davrandığını ifade ederek zarar göreceklelerini söylemiştir. Bu durum karşısında Manas'ın, Kanıkey'e öfkelenerek verdiği cevap destanda şu şekilde yer almıştır:

Akrabam değil, Kanıkey, Çekişen düşman kesmiş mi, Halkta olmayan sözü söylüyorsun, Akrabadan gözüm doymuş mu?! Kadın olduğun için söylüyorsun, Düşman olup kâfir kesmiş mi, Çekişmeyip Manas bırakmış mı, Halktan gözüm doymuş mu?! Cana yanacak akrabaya, Yardım edip durunca Eksilip Manas kaldı mı, Daha yeni gelen akrabam Sana kötülük yaptı mı? Kıtay'a giden

³²³ Sagımbay, a.g.e., C. III, s. 95-96.

³²⁴ Sagımbay, a.g.e., C. III, s. 96.

³²⁵ Sagımbay, a.g.e., C. III, s. 113.

akrabam Kırgız'a gelip kaldı mı, Daha sınıra gelmeden, Kalabalığın hepsini aldı mı, Sana zorluk çıkardı mı? Orozdu'nun çocuklarını Viran eyleyip kırdım, Düşünmüyorum sözün yalanı. Nogoy'un oğlu dört imiş, Çok mu gördün, kadını, Közkaman'ın çocuklarını Göç edip gelmesini?! Kanadı var uçacak, Kuyruğu ile konacak, Umutlanıp gelse, akraba – deyip, Yanına almayıp dağıt – deyip, Çok konuşman nasıl bir söz, Kadınlığından olmalı. Kıtay'dan gelse Kırgız – deyip, Buradan başka yere yerleştir – deyip, Zorlaman büyük söz, Kötülük yaptığı yok, Yeni geldi bu sene – deyip, Bulamadan gezsem akrabayı, Dağıt demen, zorba söz, Kadınlar iyileşmeyen yarasın, Gevezelik ediyorsu, Ölüm yetse akrabadan Nasıl ayırıp alırsın?! Dışisin, iyileşmez yarasın, Uzun söz söylüyorsun, Mahfuzda yazılan yazıyı Bozup nasıl düzeltirsin?! Kaderde var olan yazı için Nogoy'un oğlu ayrıldı, Bu da Hüda buyruğu Oyrot'a Manas göründü, Öne atılmakla olmaz Evvelden yazmış ölümü. Ezelden Hüda yazısı Alaş'ın hepsi bölündü, Sapıtıp tozup gezse de Arasından Kırgız'ın Heybetli Manas göründü, Dediğin ile Kanıkey Adam kalmaz kurtulup Ezelden yazmış ölümü. Yazıdan fazla can ölmez, Tahtında yatıp han ölmez! Hırıldayıp geçmiş kırk bin ok Kıtay'ın dursam içinde Birinin bile isabet ettiği yok, Baştan sona bir aylık Dübürö halkı kızıl kor. Ondan da Hüda korumuş, Akrabadan olsa ecelim Kurtulacak çare yok. Kıtay'ın gördük yarısını, Hareket edecek güç var mı Kırgız'dan olsa ölümüm. Düşmansın, halkın düşünmez, Yoldaşı ile oynamaz Kalıcı orman kapları, Tevekküllü erin yoldaşı, Tevekkül olmazsa Eskiden beri belli Er yiğidin düzelmeyeceği. Hiç suçunu görmeden Yurdu gezdirteceğim, Orozdu oğlunu kırdıktan sonra, Usön Bay'ın çocuklarının Altını üstüne getirdikten sonra Kiç kimsesiz kendim kalacağım. Kara halk söyler akraba – deyip, Cakıp'ın oğlu Manas'a Kötülük için akraba – deyip, Tek bu doğmuş – deyip, Çekişmeye yarayacağım, Yarınki günde bir düşman Teke tekte söz söylese, Hepsini kıracak Akraban var mı? – deyip söylese, Ne yüz ile bakacağım?! Orozdu'nun çocuklarını Ortaya alıp kuşatanları, O zaman gördüm akrabayı, Dayanamayıp Köböş, Abıke'nin Bağırıp gelip kaldığını. Gerçekten düşman güçlense, Dayanamayıp ona da Bana destek çıkacak imiş – deyip, Gönlüme almıştım. Öldürürken kendim öldürüp, Gözümü yaşlayıp esef edip, Çok pişman oldum. Kara Kırgız uruğun, Kırgız değil her tarafı Kara hanın temizi, Kadir Allah yâr olup, Kazak, Kalmak, Uygur'u Sırasıyla boyun eğdirdim, Dayanağım – deyip, bana gelse Neden bunları dağıtayım. Dağıtıp Manas bölecek mi, Makul şey söyle Kanıkey, Kadersiz insan ölür mü?³²⁶

Kanıkey'in tüm uyarılarına rağmen Manas Kanıkey'in sözlerine kulak asmamıştır. Amcasının yeni gelmesinden dolayı ne gibi bir kötülük yapabileceğini Kanıkey'e bu şekilde sormuştur. Bu ifadelerinden sonra, Kanıkey'in Manas'a ettiği sitemler ise şu ifadelerden anlaşılmaktadır:

Dediğin doğru, bahadır – demiş, Azabına ben kalacağım Akli kısa kadın – demiş, Ahirinde göreceğiz Ne iş olsa bahadır – demiş, Şimdi gelen akraban, Uzaktan gelen akraba – demiş, Bahsedip durduğun, Ezelde yazılan yazıdır Çok benim kahroluşum. Anla – dedim, durumu, Sinirlenip benden yana, Akıtıyorsun cinini, Çok söylediysem Al kesip dilimi, Akraba için yanıp öldüğünüz Atmacam, gerçekten anlaşıldı. Ateş yanıyor gözünde, Ok isabet eder özüne, O

³²⁶ Sağımbay, a.g.e., C. III, s. 118-121.

zaman dinlersin Oyduğunun sözüne. Kılıç saplanır boynuna, Kan dökülür koynuna, Kanıkey'in sözleri O zaman gelir aklına!³²⁷

Kanıkey'in sözlerinden şu sonuç çıkmaktadır. Manas'ın, akrabam oldu halkım çoğaldı tarzında düşüncesine rağmen Kanıkey, bu akrabaların kendilerinin başına dert olacağını düşünmektedir. Manas ile Kanıkey bahsedildiği üzere bu konuda oldukça ters düşmüş ve tartışmışlardır. Kanıkey'in sözleri arasında özellikle “kılıç saplanır boynuna” tarzındaki ifadesi oldukça dikkat çekicidir.

2.31. Kanıkey'i Haklı Çıkaran Hain Plan

Manas, amcası ve onun ailesi hakkında Kanıkey'in uyarılarını dinlememişti. Kanıkey'in tüm bu uyarılarına ve Manas'a akrabalarının hain planları olduğunu ifade etmesine karşın, Manas kulak asmamıştır. Nitekim Manas Destanı'nın ilerleyen sayfalarında Manas'ın amcası Közkaman'ın oğulları Manas'ı öldürmek için plan yapmaktadırlar. Bu plan, Manas'ı öldürerek Manas'ın hanlığını ele geçirmek ve ağabeyleri olan Kökçököz'ü han ilan etmek şeklinde özetlenebilir.³²⁸ Közkaman bu planın, çocuklarının başına bela açacağını düşünmektedir. Onu da şu ifadelerden anlıyoruz:

Doğruyu sevmesenz, Tipili yere alışsanız, Sıcak yerde kalmayı Tasvip etmiyorsanız çocuklarım, Rızık, servet, varlığın, Orto Aziya, Türkistan'da Düşündüğünün hepsi var, Bütün hepsi bir değil, Yığın karı var Düzlüğünü, dağını keşfedin, Yerleşecek bir yeri Bir köşeden bulunuz, Manas'a düşmanlık etmeyi Düşünmeyiniz hiçbiriniz, Ortanızda ben duruyorum Viran olan ihtiyarınız. Taraftar olacak dersin Manas'a Beni öldürüp gidiniz, Savaşıp gezip Bahadıra Yok olup rahatlar canınız”. Bu sözü söylemiş,³²⁹

Bu cümlelerden Közkaman'ın aslında Manas'ı öldürmek istemediği anlaşılmaktadır. Ancak çocuklarından Agalday ile Dörböldöy babalarının bu sözlerine oldukça hiddetlenmiş ve karşı çıkmışlardır. Bunu destandaki şu ifadelerden anlıyoruz:

Senin gibi ihtiyarlayan köpekler Her yerde havlayıp yürüyor. Artık yok bizim babamız, Rahatlatan kardeşini Kayıracak oldun galiba, Kökünden yok edeceğiz. El kaldırsam duam eşit, Memnunsan Bahadırdan Elimi çekmeyeceğim, babam denk, Korkup canın kalmazsa, Göç edip gidip Bahadıra Komşu ol sen, Canadil

³²⁷ Sagımbay, a.g.e., C. III, s. 122.

³²⁸ Sagımbay, a.g.e., C. III, s. 135.

³²⁹ Sagımbay, a.g.e., C. III, s. 144.

han öldürse de Can esirgemem bundan ben”³³⁰

Közkaman oğullarından duyduğu sözler üzerine daha da hiddetlenmiştir. Bu da destanda şu şekilde yer almıştır:

Közkaman ihtiyar söz söylüyor. Göreceğim çocuklar – deyip, söylüyor. Öldürmeden önce Manas’ı, Homurdanmayıp, dilini öğrenip, Okuyup, öğrenin Müslümanın namazını, Bu halde ölüp gitseniz Murdar hâlde gideceksin. Manas’a tabi çoğunluk, Boyun eğmiş kalabalık Türk, Anladığıma göre açacaksın Başıma benim çok iş. Uzaktakini töröm – deyip, Yakındakini göreceğim – deyip, Bildiğini yap gönlünün – deyip, Bir olan Hüda’nın yazdığını Nerede olsa gördüm” – deyip, Çocuklarına darılıp, Felaket bundan bulundu, Yürüyüp gitti Közkaman, Manas’a söyleyecekmiş gibi Dikkat etse huyu çok kötü. Düşürür böyle güçten – deyip, Felaket çıktı içten – deyip, Söylemeden sırrını, İçinizde saklayın – deyip, Kökçököz bunu söyledi, Şimdi Bay Üsön Çocukların işini sevmedi. Közkaman çıkıp gitmiş³³¹

Kökçököz’ün en büyük emeli Manas’ın hanlığını ele geçirmek ve Manas’ın eşi olan Kanıkey’i kendine eş olarak almak istemesidir. Kökçököz’ün bu emeli Manas Destanı’nda şöyle ifade edilmiştir: “Kökçököz’ün gönlü Giysem – demiş, Manas’ın kürkünü. Halkını yönetsem – demiş, Kanıkey’i alsam – demiş, Dayanağı yok yalnızı Ansızın öldürsem – demiş, Kara Kırgız halkına Han olup kendim kalsam – demiş, Kökçököz’ün düşüncesi bu, Gök yeleli Manas bahadırın Çok akrabam geldi – deyip, Gönlü rahat neşeli”.³³² Bu cümlelerden anlaşılacağı üzere Közkaman’ın en büyük oğlu Kökçököz açık bir şekilde Manas’a düşman olacağını belirtmiştir.

2.32. Karabörk’ün Kanıkey’e Tavsiyesi

Destan’a göre Manas amcasına kalacak bir yurt arayışına girmiştir ve uygun bir yer bulduktan sonra neşeli bir şekilde eve gelmiştir. Manas’ın neşesini gören Kanıkey şu cümlelerle Manas’a sitem etmiştir;

Yüzün gülüyor, İstedğin bulunup, Bulmuş gibi yer amcana, Su sızmayıp aranızdan, Saygı gösterdin amcana, Amcan yapar yapacağını, Saygı göstermesen olmaz mı Kalmak’tan gelen adama, Porsuk yiyen harama. Saygı gösteriyorsun amcana, Rızkı kaçan adama, Kertenkele – deyip, dalaşip, Köstebek yiyen harama. Kâfir da olsa hanlı halk, Bıkmazsan sözümü dinle.³³³

³³⁰ Sagımbay, a.g.e., C. III, s. 144.

³³¹ Sagımbay, a.g.e., C. III, s. 145.

³³² Sagımbay, a.g.e., C. III, s. 148.

³³³ Sagımbay, a.g.e., C. III, s. 157.

Kanıkey, bu sözlerle hala amcasının ve çocuklarının düşman olduklarını ve zarar vereceklerini Manas’a anlatmaya çalışmaktadır. Bu sırada Karabörk de konuya dâhil olmuş ve Kanıkey’e bazı tavsiyelerde bulunmuştur. Bu tavsiyelerin yer aldığı ifadeler şu şekildedir:

Karabörk sözü almış. Sanirabiyga sen – dedi, Er diyor, kadın düşman – diye, Kendi hâline bırak – dedi, Akrabasını söyleyip düşman – deyip, Ne yaparsın sen – dedi, Kendi hâline bırak – dedi, Şımartma, bırak – deyip, Çok söyledim ben – dedi, Konuşmak ile fayda yok, Ondan yakın olamazsın Her ne yaparsan da sen – dedi. Karabörk onu – dedi³³⁴

Karabörk bu şekilde Kanıkey’e, ne yaparsa yapsın Manas’ın kendi bildiğinden vazgeçmeyeceğini, konuşmanın faydasız olacağını söylemiştir. Manas’ın eşleri daha önce rekabet ve kıskançlıktan doğan bir çatışma içerisinde bulunmalarına rağmen bu bölümde durum farklıdır. Karabörk burada kuması olan Kanıkey’e tavsiye vermektedir.

2.33. Kökçököz’ün Hain Planını Uygulaması

Manas’ın Közkamanlara yapmış olduğu iyiliklere karşın, Közkaman’ın çocukları olan Kökçököz, Arbalday, Çagalday ve Begeldey’ in, Manas’ı öldürme planları yapmaktadır.³³⁵ Yapılan bu planın baş faili Kökçököz’dür. Kökçököz, “Kaplan Manas kahrolasının Kadını dört tane olmuş, Herşeyi dört dörtlük olmuş, Karabörk ile Akılay, Kara hanın Kanıkey, Kanış imiş Altınay İstersen kadından, Kalsa dul tamamı Bahadır Manas bahadırdan, Bizden başka kim alacak, Bize kalmayıp kime kalacak? Paylaşıp bir bir görünüz, Şimdiden bölünüz,”³³⁶ ifadesiyle isteğini açık bir şekilde dile getirmiştir. Manas’ın eşlerini kendi aralarında bölerken Kökçököz, Manas’ın hanlığını ve Kanıkey’i kendine eş olarak istemiştir. Agalday, kendisinin isteğinin Manas’ın eşi olan Karabörk olduğunu söylemiştir. Begalday da Akılay’ı almak istemiştir. Dörböldöy ile Tokolday’ın aynı anda Aruuke’yi istemesi üzerine kavga başlamıştır. Bu durum karşısında Kökçököz ikisine birden vurarak Aruuke’yi bir kişinin alacağını söylemiştir.³³⁷

Anlaşılan odur ki Közkaman’ın çocukları Manas’ın mal varlığını ve eşlerini

³³⁴ Sagımbay, a.g.e., C. III, s. 158.

³³⁵ Sagımbay, a.g.e., C. III, s. 409-410.

³³⁶ Sagımbay, a.g.e., C. III, s. 413.

³³⁷ Sagımbay, a.g.e., C. III, s. 415.

kendi aralarında paylaşmışlardır. Paylaşım yapıldıktan sonra Közkaman'ın çocukları planları dâhilinde harekete geçmişlerdir. Buna göre; Manas ve yanındaki yiğitler yemeğe çağırılacak, Kökçököz, yemeğin içerisine Kösömö adında bir zehir katarak Manas'ı ve beraberinde olan kişileri öldürecek, Manas'ın hanlığı ve eşleri böylece ele geçirilecektir.³³⁸

2.34. Manas'ın Eşlerini Dinlemediği İçin Pişmanlığı

Manas yemeği yedikten sonra sarhoş olup sancılar içerisinde kıvranmaya başlamıştır. Manas'ın yanındaki yiğitlerin ise halsiz düşüp ölü gibi yattıklarından bahsedilmektedir. Manas'ın bu halde olduğunu gören ve orada bulunan Kökçököz beraberinde yedi kişi ile birlikte Manas'ın düşmesini bekleyip onu öldürmek istemişlerdir.³³⁹ Bu olay sayesinde Manas, akrabalarının düşman olduğunu anlamıştır ve pişmanlık içerisinde eşlerinin gelip kendisini kurtarmasını dilemiştir;

Saf altından yayı var, Dizgin gibi kara saçı var, Attığı oku taş batan, Albars vurunca başa batan, Dışının bahadırı Kadirşinas eşim Karabörk Bulunsa benim kaşımda Gösterir idim kâfire. Üzülmeyip ne yapsın, Medet umup kadından Zorluk yakaladı bahadırı. Zorluk değil de nedir, Karşısına düşman gelmiş. Eski gücü yok Gücü gitmiş, Kuşatıp düşman yakalamış. Sinirlenip bakınca, Albars almış Kökçököz Heybetinen bahadırın Uzaklaşıp kaçıp gitmiş. Gönlü gidip çöküp, Gözü bağlanıp kararıp, Atılarak düzelip, Öne çıkarak gelen Agalday Uzak kaçıp yokolmuş Bunu – deyip Er Manas, Ok yılanı gibi kıvranmış: Hizmetçi alıp başka yerde büyüyen, Kendi hâlinde farklı büyüyen, Taş Koton şehrinden İsteyip aldığım kuşatmadan Akılay eşim olsa, Hâlini bilip, yapma – diye, Kurtarıp alıp götürseydi! Erkek olmayıp, kız olan, Halktan farklı usta olan, Biçare bana denk gelen, Kadından fazla kuvvetli Akı dolu heybetli, Kıyba'dan, fazla bilgili, Çoğundan daha ilimli, On yıl olacak gaip işi, Kuşandığı kara samur, Önceden bilip koruyan, Arzu ettiği techizat Yaptığının tamamı düzenli Kanıkey'im olsa, Ne yapıyorsunuz hana – deyip, Kuşatma yalnız kişiyi – deyip, Dönüp alıp götürseydi!...³⁴⁰

Sözleriyle Manas, içine düşmüş olduğu durumda kendisine kızıyor. Eşlerini dinlemediği için üzüntü içerisinde olduğu sarf ettiği cümlelerden anlaşılmaktadır.

2.35. Manas'ın Kırk Çiltan'den Yardım İstemesi

Manas düştüğü sırada, Kökçököz Manas'ı öldürmek için kalkmıştır. Çagalday,

³³⁸ Sagımbay, a.g.e., C. III, s. 428.

³³⁹ Sagımbay, a.g.e., C. III, s. 450

³⁴⁰ Sagımbay, a.g.e., C. III, s. 452-453.

Manas'ın boş konuştuğunu söyleyerek öldürmeleri gerektiğini söylemiştir. Manas düştükten sonra kardeşler almış oldukları içkinin de etkisiyle kendi aralarında kavga etmeye başlamışlardır. Kardeşlerden bazıları saf değiştirerek Manas'ın yanında yer almışlardır. Kardeşler kavga ederek evden çıkmışlardır.³⁴¹ Bozuul adında birisi eve girerek Manas'ın yerde yattığını görünce, Manas'tan gözlerini açmasını istemiş ve bir şekilde Manas gözlerini açmıştır. Manas gözlerini açıktan sonra kırk yiğidinin de ölü gibi yattığını görmüştür. Manas, daha sonra Közkamanların bilmediği ruhani arkadaşları olan Kırk Çiltan'den yardım istemiş ve bu şekilde kurtulmuştur.³⁴²

2.36. Közkaman'ın Han Olması ve Kanıkey'i Eş Almak İstemesi

Manas sağ olmasına rağmen Mazake isminde bir kişi, Kırgız halkına Manas'ın öldüğü haberini vermiştir ve artık hanlığı Kökçököz'ün yöneteceğini söylemiştir.³⁴³ Bu esnada Kökçököz hanlığın başına geçmiş ve Kanıkey'e, "Kadını siyah giysin – diye, Siyah giyip yedi ay, Benim ile evlensin"³⁴⁴ diye haber göndermiştir. Kanıkey, Kökçököz'ün bu isteğine olumsuz bir şekilde karşılık vermiştir. Şöyle ki: "Aferin aklına! – demiş, Alacağım deyince ben hazır, Duruyormuşum galiba – demiş, Dün ölse Er Manas Kara Nogoy hanı – diye, Bugün kocaya ben gitsem, Şimdi gelip çarpamaz mı Ervahn olsa canı – diye, Adettir beklerim yedi ay, Fazla açgöz olmaktan Adam bulamaz fayda, Konuşmasın şimdi böyle"³⁴⁵ ifadeleriyle Manas ölmüş olsa bile hemen başkası ile evlenmenin uygun olmadığını dile getirmiştir. Kadının yedi ay beklemesi gerektiğini ifade etmesi bize, kadın algısına dair önemli bilgiler sunmaktadır. Bu durum bizim bugünkü geleneklerimizde hala geçerliliğini korumaktadır. Ayrıca İslam hukukunda yer alan iddet³⁴⁶ denilen bekleme süresi ile benzerlik gösterdiğini vurgulamakta fayda vardır.

Mazake, Kanıkey'in bu cevabını Kökçököz'e ulaştırmıştır. Kökçököz, Kanıkey'e hak vererek bu cevaba, "Sözünü deyivermiş. Yalanı yok dört ayda Alacağım

³⁴¹ Sagımbay, a.g.e., C. III, s. 461.

³⁴² Sagımbay, a.g.e., C. III, s. 463.

³⁴³ Sagımbay, a.g.e., C. III, s. 512

³⁴⁴ Sagımbay, a.g.e., C. III, s. 513.

³⁴⁵ Sagımbay, a.g.e., C. III, s. 513-514.

³⁴⁶ İddet kavramı her hangi bir nedenle evliliğin sona ermesi durumunda kadının yeniden evlilik yapabilmesi için beklemesi gereken süreyi ifade etmektedir. Bu durum günümüz Medeni Kanunu'nda ve İslam Hukukunda da yer almaktadır. Ayrıntılı bilgi için Bk. Suat Erdem, "İslam Hukukuna Göre İddet ve İddet Bekleyen Kadının Nikâhı" Cumhuriyet Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi, C. XVII, S. 2, Sivas 2013, s. 76.

onu – diye, Gönü rahatlamış”³⁴⁷ şeklinde karşılık vermiştir. Böylece Kökçököz planlamış olduklarından kendi payına olanı gerçekleştirdiğini düşünmektedir. Agalday ise Akılay’a haber göndermiş ve kendisiyle evlenmesini istemiştir. Akılay da cevap olarak süresi dolduktan sonra evleneceğini ifade etmiştir.

2.37. Manas’ın Geri Gelmesi ve Kökçököz’den İntikam Alması

Kökçököz’ün karısı olan Kanış ile Kaşayba, Kökçököz’ün Kanıkey ile evleneceğini duyduktan sonra Kanıkey’e kötü davranmaya başlamışlardır. Kanıkey’i yedi gün aç ve susuz bırakmışlardır. Kaşayba daha sonra Kanıkey’e bir bardak kımız vermiştir. Kanıkey bu kımızi içtikten sonra karnına bir ağrı girmiş ve yere yıkılmıştır.³⁴⁸ Kanıkey bu zor günleri geçirirken, Manas ölmeden sağ bir şekilde geri gelmiş ve Kökçököz’den intikamını almıştır. Manas Destanı’nda ifade edildiğine göre Kökçököz’ün ölmüş bedenini toprak dahi kabul etmemiştir. Manas Hüda’nın yardımıyla ayağa kalmış ve öcünü almıştır. Bu olayla birlikte Manas’ın Közkamanlar tarafından yok edilme tehdidi ortadan kalkmıştır.

2.38. Sefere Çıkarken Kanıkey’in Ziyaret Edilip Duasının Alınması

Manas Destanı, Kökötöy’ün hastalanıp ölmek üzereyken bıraktığı vasiyeti ile devam etmektedir. Kökötöy, vasiyetinde büyük bir yemek verilmesini istemiştir. Kökötöy’ün vasiyeti gerçekleşikten sonra, Coloy ile Er Koşoy’un güreşi konu olarak işlenmiş ve güreş Er Koşoy’un galibiyetiyle sonuçlanmıştır. Daha sonra Manas ile Konurbey’in dövüşmesi ve Manas’ın Konurbey’i yenmesi anlatılmıştır. Konumuzla alakalı olmadığı için buradaki detaylara fazla değinilmemiştir. Bu eğlence sonucunda Kıtayların, On Çoro’ nun başını gözünü yarıp ödülü zorla aldıklarını Manas öğrendikten sonra Manas büyük bir ordu toplayarak Kalmakların üzerine savaşa çıkmıştır.³⁴⁹

Manas Destanı’nda bu savaş sonucunda birçok bilgi bulunmakla birlikte konumuzla alakalı olarak iki husus dikkat çekmektedir. Bunlardan ilki sefere gitmeden önce Almambet, Kanıkey’in evliyanın kızı olduğunu, kadınlar içinde usta olduğunu ve otağına varıp duasını aldıktan sonra sefere gitme isteğini Manas’a iletmıştır. Manas bu isteği makul karşılamıştır. Bu nedenle Manas, Kırk Çorosu ve Almambet ile birlikte

³⁴⁷ Sagımbay, a.g.e., C. III, s. 514.

³⁴⁸ Sagımbay, a.g.e., C. III, s. 538

³⁴⁹ Sagımbay, a.g.e., C. III, s. 876.

evinin yolunu tutmuşlardır.³⁵⁰ Kanıkey, köyün kırk güzel kızıyla Manas ve yanındaki kişileri karşılamıştır. Kanıkey, Almambet'e hangi tarafa sefere gittiklerini sormuştur. Almambet, Alooke Han'ın küçük çocuğu olan Kontörö üzerine sefere çıktıkları şeklinde cevap vermiştir. Kanıkey Manas'ın atını bağlayıp evinde ağırlayarak kımız ikram etmiştir. Kanıkey sefere gitmemelerini kalmalarını istemesine rağmen Almambet gitmeleri gerektiğini ifade etmiştir. Bu söz üzerine Kanıkey, Manas ve savaş arkadaşlarına altın yünlü elbiseler getirmiştir. Kanıkey, bu elbiseleri getirdikten sonra şu cümleleri sarf etmiştir;

Dokuz yüz kocakarı toplayıp, Tarağa koyup çırpıtıp, Gelinlere keserek bastırıp, Sıkça enlemesine diktirip, Dokuz ay başta tüyleri ayıklatıp Ustadan ustaya denetip, Mızrak saplasa delinmez, Kılıç sallasa kesilmez, Hepsi altından tepeli, Kıymeti her bir kalpağın Kaymal deveye denk gelir. Kırk çoroya kırk kalpak, Sıcak günde giyip bak. Tereddütsüz düşmana saldırıp bak. Yazın giymeye kalpağınızı, Hepsini hazırladım, Hazır edip koymuştum, Büyük heybenin dibine Hepsini birlikte koymuştum.³⁵¹

Kanıkey'in hamaratlığı ve Manas için yapmış olduğu hazırlıklar göz önüne alındığında Manas için Kanıkey'in bir adım daha öncelikli olması normal karşılanmalıdır. Kanıkey bu elbiseleri dikmek için çok uğraştıklarını, Aruuke'nin doksan bin kıza başçı olup dokuz ay boyunca bunları diktiklerini ifade etmiştir. Daha sonra bunları Manas'ın tüm savaş arkadaşlarına dağıtmışlardır. Manas ile kırk yiğit, Kanıkey'e teşekkür ederek evden ayrılmışlardır.³⁵²

Bu olay haricinde Manas Destanı'nın son kısımlarında kadın algısına dair çıkarılacak son olay ise Manas'ın saldırıları karşısında Kıtaylar'ın dayanamayıp, "Düşman da olsak hor görme bizi" diyerek Manas'a sayısız mal vererek barış yapmak istemeleridir. Kıtayların dokuz bin güzel kız ve bir sürü mal hediye etmeleri üzerine Er Bakay, Manas'a hediyeleri kabul etmesi gerektiğini söylemiştir. Manas, amcası Er Bakay'ın bu isteğini makul görmüş ve hediyeleri alarak Kıtaylarla barış sağlayıp sağ salim şehrine dönmüştür.³⁵³

³⁵⁰ Sagımbay, a.g.e., C. III, s. 979.

³⁵¹ Sagımbay, a.g.e., C. III, s. 986.

³⁵² Sagımbay, a.g.e., C. III, s. 995.

³⁵³ Sagımbay, a.g.e., C. III, s. 1333.

2.39. Kalmuklarda Han Seçiminde Kadının Rolü

Manas kalabalık halka, hanlarının öldüğünü belirtmiş ve kendilerinin yeni bir han seçmeleri gerektiğini söylemiştir. Bu durum üzerine orada bulunan halkın, “Hanlığa lâyük kim-dediler”³⁵⁴ ifadeleriyle hanlığa kimin seçileceğini tartışmaya başladıkları anlaşılmaktadır. Halk önce Üşümbay adındaki birine hanlık teklif etmiş lakin Üşümbay kabul etmemiştir. Bunun üzerine halk Dardak adındaki güçlü bir pehlivana hanlık teklif etmiştir. Dardak’ın da kabul etmemesi üzerine Tökö adında birine yönelmişlerdir. Tökö’nün kabul etmemesi üzerine Karaca adında birisine teklif etmişlerdir. Karaca teklifi reddetmiş fakat halkın ısrarı üzerine sonra da kabul etmiştir.³⁵⁵ Karaca’nın bu teklifi kabul etmesinin üzerine, Karaca’nın kızı olan Saykal’ın babasının yanına geldiği belirtilmiştir. Manas Destanı’nda Saykal şu şekilde tasvir edilmektedir: “Et çubuk gibi eğilen, Erkek kıyafeti giyinen, Beyaz dişli, güzel kaşlı, Alnı geniş, saçını örmüş, Akı kırmızısı ayrılan, Cam gibi parlayan, Nurlu kırmızı yüzü var...”³⁵⁶

Saykal, babasının ölen Tekes Han’ın yerini almasını istememiştir. Bu durum ise destanda şu şekilde ifade edilmiştir; “Ne yapıyorsun, baba,- diye söyler, Hiç hükmetmeye doymamış gibi, Ölüp kalan Tekes’in Talan edip kaftanını almış gibi, Bu iyi bir şey değil, Yerinize geçiniz!”³⁵⁷ Bu ifadelerden anlaşılacağı üzere Saykal, babasının han olmasını onaylamamıştır. Burada Saykal’ın müdahalesi, kadınların yönetim konusunda etkin olduklarını bize göstermektedir. Saykal’ın öfkeli sözleri neticesinde babası Karaca: “Balam razı olmuyor!”-diye³⁵⁸ hanlıktan vazgeçmiştir. Bu durumun en temel sebebi, Saykal’ın babasına söylemiş olduğu sözlerdir. Saykal’ın sözleri nedeniyle Karaca hanlık vazifesini reddetmiştir.

Kadınların burada devlet yönetimi açısından ne kadar etkili oldukları anlaşılmaktadır. Manas ile Kalmuk hanı Tekes Han’ın yapmış olduğu mücadele sırasında, Tekes Han’ın ölmesi üzerine yeni han olmayı kabul eden Karaca’ya kızı Saykal’ın öfkelenmesi, babası Karaca’nın teklifi kabul ettikten sonra kızı Saykal’ın sarf ettiği sözler üzerine, “balam istemiyor” şeklindeki ifadesiyle hanlıktan vazgeçmesine sebep olmuştur. Buradan anlaşılacağı üzere hanlığı reddetmesinde kızının rolü oldukça fazladır. Bu nedenle kadınların devlet idaresinde söz sahibi oldukları düşünülebilir.

³⁵⁴ Sagımbay, a.g.e., s. 727.

³⁵⁵ Sagımbay, a.g.e., s. 728.

³⁵⁶ Sagımbay, a.g.e., s. 730.

³⁵⁷ Sagımbay, a.g.e., s. 731.

³⁵⁸ Sagımbay, a.g.e., s. 731.

Kadınların, Kırgızlar tarafından önemli görüldükleri Manas Destanı tarafından bizlere bu şekilde aktarılmıştır.

Saykal, bize bu örnekle kadınların istişare yapılacak kadar önem verilen bireyler olduklarını ve yönlendirme konusunda etkin olduklarını göstermektedir.

2.40. Sanamkül'ün Manas'tan Eman Dilemesi

Manas'ın çıktığı seferler içerisinde Manas'ın Orgu Han ile olan mücadelesi önemlidir. Manas, Orgu Han ile mücadele etmiş ve bu mücadele sonucunda Orgu Han öldürülmüştür. Orgu Han ile Manas'ın mücadelesi neticesinde Orgu Han tüm şehirlerini kaybetmiştir. Bunun üzerine Orgu Han'ın eşi olan Sanamkül iki çocuğuyla birlikte kaçmayı düşünmüştür. Lakin daha sonra Sanamkül'ün destanda, “Halktan değil, han olmalı, Âlemi bunca titreten Haysiyetli can olmalı. Yolumu kaybedip nereye gideyim, Tanrı başa verdiği göre Ben ona baş eğeyim...”³⁵⁹ şeklinde düşündüğüne yer verilmiştir. Sanamkül bu düşünceden hareketle yanına hediyeler olarak Manas'ın yanına gitmiştir. Manas'a hediyeleri sunduktan sonra kendisini ve iki çocuğunu bağışlamasını istemiştir. Manas, bu sözler karşısında onu affederek rahat bir şekilde yaşamalarına izin vermiştir. Bu durumdan anlaşılacağı üzere Sanamkül, kendi iradesiyle kaçmaktan vazgeçmiş ve Manas'ı konuşmasıyla ikna etmeyi başarak ülkesinde çocuklarıyla rahat bir şekilde yaşamayı başarmıştır. Sanamkül'ün bu hareketinden kadınların genellikle ileriye dönük düşündükleri, kaçmak yerine mantıklı hareket ederek yaşamlarını daha rahat şekilde sürdürebildikleri sonucu çıkarılabilir.

Manas'ın, sadece Sanamkül'ün rahat yaşamasına izin vermediği, onun geride iki çocukla dul kalmasını istemediği de şu sözlerinden anlaşılmaktadır: Dul kalmış olan yengeni Aranızda hanginiz alırsınız?”.³⁶⁰ Buradan anlaşılacağı üzere Manas kadınların dul kalmalarına da müsaade etmemiş ve onları kendi istekleri doğrultusunda insanlarla tanıştırmak evlenmelerine vesile olmuştur. Manas'ın bu sözlerinden sonra Er Caysan, evliliği kabul etmiştir. Bunun sonucunda ise Sanamkül'ün, iki çocukla yalnız başına kalması Manas tarafından önlenmiştir. Destanın bu sayfalarından sonra bazı kadınların isimleri (efsuncu Katıran, Er Koşoy'un kendisine eş olarak aldığı Çın Şsh'nın kızı Buudaybek vs...) geçmiş olsa da kadın algısına dair herhangi bir bilgi vermediklerinden dolayı konumuza dâhil edilmemiştir.

³⁵⁹ Sagımbay, a.g.e., s. 823.

³⁶⁰ Sagımbay, a.g.e., s. 829.

2.41. Kadınların Savaşçı Özellikleri

Kadın algısına dair çıkaracağımız bir diğer önemli unsur, kadınların destanda ifade edilme şeklidir. Manas Destanı'nda kadınlar, sadece çocuk bakan ve eşleriyle ilgilenen kişiler olarak tasvir edilmemiştir. Bunun yanı sıra gerektiğinde Manasla savaştıkları kabiliyette ve yetenekte oldukları açıkça dile getirilmiştir. Bu duruma, Manas ile Saykal kızın yapmış olduğu savaş önemli bir örnektir.

2.42. Saykal'ın Erkeklerle Meydan Okuması ve Manasla Düellosu

Karaca'nın kızı Saykal, tüm erlere meydan okuyarak pehlivanlık alanında kendisini durdurabilecek insanları davet etmiştir. Destanda bu durum şu şekilde ifade edilmiştir: “Saykal çıktı azizim, Karşıma çıkanı öldürüp, Gitsem- diye düşüncesi var. Düşmana giydiği zırhın, Hepsini giydi bakın! Karıpcı ile kayığı, Kız da olsa kurban olduğum, Kahraman gibi görünüşü Miğferi ile kalkanı, Kaplı çelik, mavi demir...”³⁶¹ Saykal'ın destanda bu şekilde tasvir edilmesinden yola çıkarak, kadınların savaş konusunda bilgi sahibi oldukları anlaşılmıştır. Destanda geçen bütün kadınlar olmasada bazı kadınların bu şekilde eğitildikleri görülmüştür.

Saykal'ın, “Haydi, kendine güvenen varsa çıksın, Yiğitlerden olan çıksın, Bu kulu yeniniz!”³⁶² şeklindeki ifadelerinden anlaşılabileceği üzere, açık bir şekilde erkeklerle meydan okuduğu görülmektedir. Saykal'ın bu meydan okumasına karşın çarpışmaya kimsenin cesaret edemediği de anlaşılmaktadır. Bu durum üzerine Manas'ın yakınlarından olan Berdike ve Akbalta, “Şerefimizi yerle bir ettiniz-diye!”³⁶³ ifadeleriyle halka sert sözler söylemiştir. Berdike ve Akbalta sözlerine devam ederek, “Kadından kaçmak bu ne iş, Yerin dibine geçsin!-...”³⁶⁴ diye söylenmişlerdir. Bu şekilde bir kadının meydan okumasına karşı kimsenin cesaret edip de meydana çıkamaması oldukça büyük sorun olarak görülmüştür. Bu durum karşısında Manas'ın amcası Bakay, “Ben onunla savaşırım” demiştir fakat destanda anlatılana göre Saykal'ın karşısına, Manas'ın çıktığı ifade edilmiştir. Manas'ı gören Saykal'ın, “Manas hanını öldürüp, Naamanlar'ın hepsinin Canını okuyayım. Aklını alayım, Nogay'ın yurdunu

³⁶¹ Sagımbay, a.g.e., s. 737.

³⁶² Sagımbay, a.g.e., s. 738.

³⁶³ Sagımbay, a.g.e., s. 738.

³⁶⁴ Sagımbay, a.g.e., s. 739.

yıkayım. Güçlüsünü yeneyim, Kırgız'ın yurdunu yok edeyim!”³⁶⁵ diye düşündüğü ve Manas’a doğru yöneldiği Manas Destanı’nda anlatılmıştır. Manas’ın bu duruma karşılık olarak atına kamçı vurduğu anlatılmış ve Manas’ın düşüncesi destana ise şu şekilde yansıtılmıştır: “Sert vurursam ne olur- demiş, Aniden ölür gider- demiş, Kendime alacak kız imiş, Boş yere ölüp gider!”- demiş”.³⁶⁶ Ardından Manas ile Saykal kıyasıya mücadelede bulunmuşlardır. Bu mücadele sonucunda iki taraf da çeşitli yaralar almıştır. Bunu gören Karaca ise araya girmeyi uygun bulmuştur. Karaca “Hepinize uygun olursa, Benim bir – diyeceğim var Saykal’ın atını çekelim, Heybetli Manas’a Sabret artık- diyelim!”³⁶⁷ şeklinde ortak bir yol bulmaya çalışmıştır. Bu durumu araçlar uygun bulmuş ve böylece Manas ile Saykal’ın mücadelesi son bulmuştur. Savaşçı ve bahadır Manas’ın, Saykal ile olan mücadelesinde oldukça zorlandığı görülmektedir. Burada destanın bize anlatmak istediği, kadınların savaş konusunda ne kadar gelişmiş olduklarıdır. Destanın ana kahramanı olan Manas’ın Saykal ile olan mücadelesinde almış olduğu yaralar ve mücadelenin uzun zaman alması bu durumu ispatlar niteliktedir. Destanda anlatılanlara göre bu mücadele sonrasında iki yüz pehlivan çıkarılıp bir eğlence tertip edilmiştir.³⁶⁸

Manas’ın Saykal tarafından yaralanmış olması, uzun süren bir mücadeleden bahsedilmesi, kadınların hepsi olmasa da bazılarının savaş yeteneklerine sahip olduğunu göstermektedir.

2.43. Manas ile Panus Han’ın Mücadelesinde Efsuncu Kadınların Etkisi

Manas’ın, Kıtay hanı olan Panus Han ile olan mücadeleleri de destanda önemli bir yer tutmaktadır.³⁶⁹ Panus Han ile Manas arasında gerçekleşen savaş sonucunda Taşkent bölgesine kâfirlerin iki yüz yıl sahip oldukları anlatılmaktadır.³⁷⁰ Manas ile Panus Han arasında gerçekleşen bu savaş oldukça uzun bir süre devam etmiştir. Bu bölgede bulunan annelerin, güzel kızların ve çocukların Panus Han’a sığındıkları destanda ifade edilmiştir.³⁷¹ Çantuu isimli bir adamın eşi olan Kayınsuu, Panus Han’a şu sözleri söylemiştir; “Almış Alaş gücünü, Yaslanacak dayak yok, Yürüyecek ayak

³⁶⁵ Sagımbay, a.g.e., s. 740.

³⁶⁶ Sagımbay, a.g.e., s. 740.

³⁶⁷ Sagımbay, a.g.e., s. 749.

³⁶⁸ Sagımbay, a.g.e., s. 750.

³⁶⁹ Sagımbay, a.g.e., C. II, s. 250.

³⁷⁰ Sagımbay, a.g.e., C. II, s. 234-255.

³⁷¹ Sagımbay, a.g.e., C. II, s. 288-289.

yok, Dayanacak dayak yok, Dik yürümeye ayak yok, Dokuz yalında kaldı oğlunuz, Cehennemde nasıl kalırız?”³⁷² Kayınsuu’nun bu sözleri Panus Han’ın içerisinde bulunduğu durumu özetlemektedir. Bu sözlere öfkelenen Panus Han, şöyle karşılık vermiştir; “Düşünün kendi hatanızı, Makul görüp duruyor muyum? Akılsız bir kadınsın, Bağırıp saldıran kâfirsın, Karşı gelip kökümü Kazmaya az kalmışsın!”.³⁷³ Buradan anlaşılacağı üzere Kıtay halkı, Kırgızların Taşkent’i ele geçirmesinden büyük rahatsızlık duymuş ve karışıklık içerisindeydi. Panus Han, kadını öldürmek için kılıcını çekmiş lakin Kayınsuu bağırarak annesinin yanına gittikten sonra Panus, onu öldürmekten vazgeçmiştir. Bu bölümde genellikle Kıtayların içerisinde bulundukları zor günler konu olarak detaylı bir şekilde incelenmiştir. Manas Destanı’nda, Kıtayların bu zor günleri anlatılırken kadınların, kızların ağlayıp sızladılar, erkeklerin de bağırarak ağladıkları şeklinde ifadeler bulunmaktadır.

Panus Han, Kırgızların bu saldırısından kurtulabilmek için halkının hayvana dönüşmeleri gerektiğini söylemiştir. Böylece Kırgızlardan kurtulacaklarını düşünmüştür. Halk, Panus Han’ın hayvan olma fikrine sıcak bakmamıştır. Bu, “Ölüm ondan daha iyi-diye,”³⁷⁴ sözlerinden anlaşılmaktadır. Destan’a göre, Kıtaylar da efsuncu Atıla adında bir kadın bulunmaktadır. Atıla’nın efsun yapması sonucunda insanlar hayvana dönüşebileceklerdir. Bu olayda kadınların otuz dört tanesi katıra dönüşmüştür. Çantuu’nun karısı olan Kayınsuu da katıra dönüşenler arasındadır.³⁷⁵ Burada kadınların büyü yapma özellikleriyle karşılaşılıyor. Atıla Panus’u da büyü ile eşeğe dönüştürmüştür.

Panus Han’ın eşek iken Müslümanların ibadetlerini izlediği ve pişmanlık duyup Müslüman olduğu ifade edilmiştir. Allah dostu olan Abunasır’ın Panus Han’a dokunmasıyla Panus Han eşek şeklinden insana dönüşmüştür.³⁷⁶ Bu durum karşısında büyücü Atıla kadın, büyüme ne oldu şeklinde olayları sorgulamaktadır. Atıla daha sonra kendisi de hayvana dönüşmüş, ardından af dileyip güzel bir kadın olmuştur

Manas Destanı’na göre Panus Han, Kırgızların kendisine saldırıp ülkesini ele geçirmelerine razı olmamıştır. Kendisi ve halkını hayvana dönüştürerek Kırgız ve Kazakları izleyip onların hizmetinde varlıklarını sürdürmek istediklerinden dolayı

³⁷² Sagımbay, a.g.e., C. II, s. 298.

³⁷³ Sagımbay, a.g.e., C. II, s. 298.

³⁷⁴ Sagımbay, a.g.e., C. II, s. 299.

³⁷⁵ Sagımbay, a.g.e., C. II, s. 302-304.

³⁷⁶ Sagımbay, a.g.e., C. II, s. 427.

hayvan kılığına girdikleri anlaşılmaktadır. Böylece Panus Han ve halkının canlarından olmak istemedikleri için böyle bir yola başvurmuş oldukları destanda anlatılmıştır.³⁷⁷

Bu durumun gerçekte pek alakası olmasa da, destanların, içerisinde barındırdığı mitolojik yani gerçektışı olaylardan kaynaklandığı söylenebilir.

2.44. Aygan Han'ın Kızı Altınay ile Almambet'in Evlenmesi

Manas'ın Kencut şehrinde Aygan Han ile yaptığı savaş esnasında Manas'ın amcası Er Bakay, Aygan Han'ı ele geçirmiştir. Aygan Han'ın Altınay adında bir kızı bulunmaktadır. Altınay babasının yakalandığını ve öldürüleceğini öğrenmiştir. Bu durum üzerine gelip Bakay'a yalvarmıştır. Bakay ise, “İslam dinini tebliğ edin dini benimsemezse başını kesin” şeklinde bir emir vermiştir. Bunu haber alan Altınay, babasının İslam dinine girmesini istemiş lakin babası reddetmiştir. Altınay ise ağlayarak gözyaşlarıyla Er Bakay'a yalvarmıştır. Er Bakay, Altınay'a merhamet ederek babası olan Aygan Han'ı öldürmekten vazgeçmiş ama onu zindana attırmıştır. Altınay'ın bu yakarıları babasının hayatının kurtulmasına vesile olmuştur.³⁷⁸ Altınay babasına yemek götürmeye başlamış ve babasının yanına her gittiğinde İslam dinini anlatıp babasının dine girmesini istemiştir. Lakin babası her seferinde bu durumu reddetmiştir. Altınay bu durumla meşgul olurken, Manas'ın yakın dostu Almambet, Altınay'ı beğenmiş ve onunla evlenmek istemiştir.³⁷⁹ Lakin Altınay olumsuz cevap vermiştir.

Bu esnada Almambet ile Manas'ın arası açılmıştır ve Almambet, bu durum üzerine gözden kaybolmuştur. Manas ise Almambet'i bularak şu sözlerle gönlünü almıştır:

Kadir Allah'ım sıkıntı vermiş, Değeri çok iyi bilen, Bâr-ı Hüda'm azap vermiş Atemir kızı Kankey Evlendiğim yandığım, Eş olarak sevdiğim Hediye senin yoluna, Duymak istiyorum senin cevabını, Dikkat et dediğim sözüme, Tamamı Almam az ise, Bâr-ı Hüda'm verip Gösterdi beni gözüme, Tamamına razı olmazsan Başım hediye kendine!³⁸⁰

Sonrasında Manas'ın Almambet'in Altınay ile evlenmesine müsaade ettiği görülmektedir. Manas ile Almambet'in arasının bozulması Manas'ın da Altınay'a sevdalı olması olarak yorumlanabilir. Çünkü “İstedığın Altınay Sağ salim duruyor –

³⁷⁷ Sagımbay, a.g.e., C. II, s. 445.

³⁷⁸ Sagımbay, a.g.e., C. III, s. 330-331.

³⁷⁹ Sagımbay, a.g.e., C. III, s. 332.

³⁸⁰ Sagımbay, a.g.e., C. III, s. 378.

demiş, Nefsi uyandırsam ayıp – demiş, Altınay için darıldın, Azap ile bulundun, Al Almam – diye, Arslan Manas -söyledi söz”³⁸¹ ifadelerinden böyle bir sonuç çıkıyor. Fakat sonuçta bu şekilde şakalaştıktan sonra Almambet’e Altınay’ı istemiştir. Böylece nikâh kıyılmış ve eğlenceler düzenlenmiştir.³⁸² Ayrıca İslam dinini kabul etmeyen Altınay’ın babası Aygan Han da İslamiyet’i kabul etmiştir. Manas’ın Kencut şehrine yapmış olduğu sefer burada bu şekilde son bulmaktadır.

2.45. Manas’ın Son Seferi ve Ölümü

Manas, oğlu Semetey üç yaşına geldikten sonra, Semetey’i sünnet ettirip halkının duasını alarak hacca gitmiştir. Manas, hac vazifesini Almambet, Sırgak, Tokotoyla birlikte gerçekleştirmiştir. Manas’ın hacca gittiğini duyan Kalmak ve Kıtaylar öçlerini almak için savaş hazırlığı içerisine girmişlerdir. Çalıbay ile Serek Kalmakların savaş hazırlığı içerisinde olduklarını görmüş ve Kırgızlara haber vermiştir. Kırgızlar Köböş’ü han seçip, savaş hazırlıklarına başlamışlardır. Daha sonra iki ordu karşı karşıya gelmiştir. Manas da tam bu sırada hac ibadetini eda edip şehrine geri dönmüştür. Burada savaşı haber almış ve yanına askerlerini alarak o da savaşa dâhil olmuştur. Yapılan bu savaş sırasında Manas, Almambet, Çubak ve Sırgak şehit olmuştur. Kara Kalmaklardan olan Kıyankuu’nun Toktuk, yay ile alnından vurup Manas’ı öldürmüştür. Manas’ın bedeni Bayandı’nın bozkırına defnedilip, ebedi kalsın diye kümbet inşa edilmiştir.³⁸³ Böylelikle Sagımbay’ın Manas Destanı varyasyonu burada son bulmaktadır.

2.46. Sagımbay’ın Manas Destanı Adlı Eserinde Kadın Algısına Toplu Bir Bakış

Sagımbay’ın Manas Destanı varyasyonunun ilk cildini özetlemek ve genel olarak konumuz açısından tekrar kısaca değerlendirmek gerekirse, genellikle Manas’ın savaşları konu olarak işlenmiş olsa da kadın algısına dair birçok bilgi bulunmaktadır. Bu bilgiler arasında öncelikle kadınların erkekleri yönlendirmeleri, onlara yol göstermeleri gibi durumlar yer almaktadır. Bu durumun destana yansımış olan en güzel örneği, Akbalta’nın eşi Sulayka ile olan tartışması gösterilebilir. Akbalta’nın, Cakıp Han’a

³⁸¹ Sagımbay, a.g.e., C. III, s. 385

³⁸² Sagımbay, a.g.e., C. III, s. 386.

³⁸³ Sagımbay, a.g.e., C. III, s. 1337.

erkek evladı olduğu haberini vermek istememesi üzerine eşi Sulayka ile başlayan tartışmaları neticesinde, Akbalta'nın atına binerek müjdeli haberi vermesi ve hediyeler almasıyla sonuçlanmıştır.

Kadınlar, ayrıca bir akıl danışma kurumu olarak da Manas Destanı içerisinde yer almaktadırlar. Cakıp Han'ın Manas'ı hayatı öğrenmesi için Oşpur'un yanına verme isteğini önce Baybiçe'ye açması bu durumu bize kanıtlamaktadır. Baybiçe'nin makul görmesi neticesinde Cakıp Han, Manas'ı Oşpur'un yanına çoban olarak vermiştir.

Sagımbay'ın Manas Destanı'nın ikinci cildinde de kadın algısına dair çıkaracağımız birçok bilgi yer almaktadır. Bu bilgiler arasında dikkat çekenler, Panus Han ile Manas'ın savaşları sonucunda Panus Han'ın halkının dayanamadığını ifade eden Çantuu'nun eşi Kayınsuu ile başlamak uygundur. Kayınsuu, Panus Han'a artık güçlerinin kalmadığını söylemiş ve Manas'la olan savaşını bitirmesi konusunda Panus Han'ı uyarmıştır.

Buradan anlaşılacağı üzere halk bir hanı sorgulayabilmektedir. Panus Han'ı sorgulayan kişinin kadın olması, kadınların yöneticilerin vermiş oldukları kararları sorguladığını bize göstermektedir. Bu nedenle Panus Han, Manas Destanı'nda kâfir olarak geçmesine rağmen, kadınlar yönetimi eleştirebilmişlerdir. Bu durumdan yola çıkarak o dönemde yer alan devletlerin veya topluluklar içerisinde kadınların söz sahibi olduğunu görebiliriz.

Kayınsuu haricinde Panus Han'ın halkı arasında Atıla isminde bir kadın efsuncunun varlığından da söz edilmektedir. Atıla'nın yapmış oldukları efsunlar nedeniyle Panus Han dâhil olmak üzere halkından birçoğu hayvan suretine dönüşmüştür. Destanların özünde var olan abartılar ve eklentiler olmasına rağmen Atıla'nın efsun yapabilmesi kadınların efsun işleriyle uğraştığını göstermektedir.

Aşarsuu ile Manas arasında yapılan savaş sonucunda Manas'a kırk güzel kız hediye ederek barış tesis etmeye çalışması kadın algısına dair çıkarımlarda bulunmamıza olanak sağlamaktadır. Kadınlarla alakalı, toplum içerisinde her alanda olduğu gibi güzellikleri sayesinde akrabalık bağı oluşturma ve sulhu sağlamak için görevlendirildikleri sonucu çıkarılabilmektedir. Manas'a gönderilen kırk kız Manas tarafından bekar bulunan yiğitleriyle evlendirilmiştir. Bu duruma örnek olarak Kökötey'in Külayım'ı beğenmesi gösterilebilir.

Kökötey, Külayım'ı beğendikten sonra zorla kız almak olmaz diyerek

Külayım'ın babasını arayıp onlarında rızasını alması oldukça önemlidir. Buradan anlaşılacağı üzere eski dönemlerden itibaren kızlarla zorla evlilik olmamıştır. Hatta Manas Destanı'nda ifade edildiğine göre Kökötey'in Külayım'ın babasını ziyaret edip birçok mal hediye etmesi, o tarihten itibaren adet olarak kabul edilmiştir. Kökötey'den sonra evlenmek isteyen kişiler kızların anne ve babasını ziyaret ederek çeşitli hediyeler vermişlerdir. Bu bilgiden yola çıkarak kadınların zorla evlendirilmediği bilgisine ulaşılmıştır.

Manas Destanı'nın ikinci cildinde kadın algısına dair çıkarılacak bir diğer sonuç, Şooruk Han ile Manas arasında gerçekleşen savaştır. Bu savaşın sonucunda Akılay'ın Manas'a eş olarak gönderilmesi kadınların barış tesis etmelerinde etkili olduğu tezimizi kanıtlar niteliktedir. Şooruk Han'ın kızını dinlemeyerek Kırgızlara savaş açması ve savaşı kaybederek kızını Manas'a eş olarak gönderip barışı sağlamak istemesi dikkate değerdir.

Destanda yine Şooruk Han, kızı Akılayı dinlemediğinden dolayı duyduğu üzüntüyü dile getirmiştir. Anlaşılacağı üzere hanlar kızlarının düşüncelerini önemsemediklerinde birçok sorunla karşı karşıya kaldıkları sonucuna varılabilir.

Manas Destanı'nda kadın algısına dair bir diğer önemli çıkarımımız ise, Almambet ile Er Kökçö arasındaki kıskançlık sayılabilir. Bu durumun en temel sebebi Er Kökçö'nün eşi olan Akerkeç'in Almambet'e karşı olan davranışlarıdır. Akerkeç'in, Er Kökçö yanında dururken en önde giderek Almambet'e içecek sunması, Er Kökçö'nün kendisini kıskanmasına yol açmıştır. Er Kökçö bu durumdan rahatsız olarak Akerkeç'e kendisi dururken neden içecek sunduğunun hesabını sorarak Akerkeç'e ikazda bulunmuştur. Er Kökçö'nün evinde vermiş olduğu yemekte, Akerkeç'in Almambet'e yapmış olduğu hizmet Er Kökçö'nün onu daha da kıskanmasına sebep olmuştur. Er Kökçö ile Almambet'in arasını bozmak isteyen bazı beyler bulunmaktadır. Bu beyler Er Kökçö ile Akerkeç'in bu durumundan faydalanarak Almambet'i dışlamak istemişlerdir. Akerkeç, Er Kökçö'ye Almambet'in ülkesini, ailesini terk ederek İslam dinini benimsemiş olması nedeni ile bu kadar yakın davrandığını ifade etmesine rağmen Er Kökçö Akerkeç'i dinlememiştir. Böylece Er Kökçö ile Almambet kıskançlık sebebi ile kavga etmişlerdir. Bu durum üzerine Akerkeç, Er Kökçö'ye engel olmaya çalışmış lakin başarılı olamamıştır. Akerkeç, bu durum sonucunda Almambet'e, buradan uzaklaşarak Manas'ın yanına gitmesi gerektiğini söylemiştir. Akerkeç, Manas'ın

Almambet'e hak ettiği değeri vereceğini tahmin ettiğini de belirtmiştir. Akerkeç'in söylemiş olduğu bu durum gerçekten de Manas Destanı'nda ifade edildiğine göre yerinde bir tesbit olmuştur. Akerkeç'in Almambet'e olan bu tavırlarına karşı Almambet bir an şüpheye dūřse de Er Kōkçō abimdir, Akerkeç onun karısıdır şeklinde dūřündüđu sözlerinden anlaşılmaktadır. Bu gözle bakmam doğru olmaz diyerek kendine engel olmaya çalıştığı destan içerisinde gör÷lmektedir. Bu bilgiden hareketle kadınların diğer erkeklere olan davranışlarının çeşitli sorunlara yol açtığı ifade edilebilir. Ayrıca bu durumu kullanmak isteyen kişilerinde bulunduğu göz ardı edilmemelidir. Bu nedenle eşler arasındaki kıskançlığın ne tür büyük sorunlara yol açtığı Manas Destanı'nda ifade edilmiştir.

Manas Destanı'nda kadın algısına dair çıkarılacak başka bir sonuç ise, Manas ile Kanıkey'in evliliğidir. Almambet'in Manas'ın kahramanlığına uygun bir eři olmadığını ifade etmesi üzerine, Manas Almambet'i haklı görmüştür. Bu nedenle Manas, Cakıp Han'dan kendisine yakışır özellikte bir kız bulmasını istemiştir. Cakıp Han'ın uzun süre kız aradıktan sonra Kanıkey'i bulduğu Manas Destanı'nda ifade edilmektedir. Cakıp Han'ın Kanıkey'i önce gör÷p kendisinin oğluna uygun olduğunu dūřünmesi kız seçiminde ailenin önemini bize göstermektedir. Cakıp Han, Manas'a Kanıkey'in soyundan ve özelliklerinden bahsederek, Manas'ın bu evliliği kabul etmesi için oldukça çaba göstermiştir. Manas'ın Kanıkey ile olan konuşmasında ise kesin olarak Manas, Kanıkey'in bu evliliği onaylamasını istemiştir. Kanıkey'in kendini göstererek Manas'a hançerle saldıracak kadar ileri gitmesi kadınlara zorla bir iř yaptırılmayacağını bize göstermektedir. Kanıkey'in bu durumuna rağmen Manas'ın halkını tehdit etmesi üzerine Manas'a eři olarak gitmeyi kabul etmesi kadınların da halkının geleceğini ve iyiliğini dūřündüđünü bize yansıtmaktadır.

Üçüncü cildin başlangıcında Manas'ın eşleri hakkında yorumları bulunmaktadır.³⁸⁴ Manas'ın eşleri Karabörk, Akılay ve Kanıkey'dir. Manas eşleri hakkında yorumda bulunurken Kanıkey'i ayrı olarak değerlendirmektedir. Kanıkey'i, "Kadınlık yönünden Çıkamaz hiç ayıbı, Sabah akşam gözlemlese Hiçbir yerde görünmüyor Kanıkey'in eksiki"³⁸⁵ ifadeleriyle bu şekilde değerlendirmiştir. Bu cümleden anlaşılacağı üzere Kanıkey'in kadınlık yönünden hiçbir eksiki olmadığı hatta hizmetleri ve Manas'a karşı olan davranışları yönünden Manas'a uygun bir eşi olduğu

³⁸⁴ Sagımbay, a.g.e., C. III, s. 26.

³⁸⁵ Sagımbay, a.g.e., C. III, s. 26.

söylenebilir. Ayrıca Kanıkey'in Manas için ayrı bir önem taşıdığı sonucuna varılmıştır.

Yine Manas, Oogan ile savaş hazırlığı yaparken, Kanıkey'e Cuişa'dan gelecek olan amcasına³⁸⁶ hizmette kusur etmemesi ve ne gerekiyorsa yapması konusunda tembihlerde bulunmuştur. Buradan anlaşılacağı üzere Manas, Kanıkey'e güvenerek ona, akrabalarını ve mal varlığını teslim etmektedir. Nitekim Manas, amcasını ağırlama işini Kanıkey'e bırakarak Oogan üzerine sefere çıkmıştır.³⁸⁷ Bu cümleden anlaşılacağı üzere Kanıkey'in kadınlık yönünden hiçbir eksikliği olmadığı hatta hizmetleri ve Manas'a karşı olan davranışları yönünden Manas'a uygun bir eş olduğu söylenebilir. Ayrıca Kanıkey'in Manas için ayrı bir önem taşıdığı sonucuna varılmıştır.

Manas Destanı'nın üçüncü cildinde özellikle Kırgızların kendi iç çatışmaları konu olarak işlenmiştir. Manas'ın amcası ve çocuklarına göstermiş olduğu iyi niyete karşın çocuklarının Manas'ı öldürmek isteyip hanlığını ele geçirmek istemesi bu durumu kanıtlamaktadır. Bu olay haricinde Manas Destanı, Manas'ın seferleri ile devam etmektedir. Bu bölümde kadın algısına dair bazı çıkarımda bulunmak mümkün olmuştur. Öncelikle, Manas'ın eşleri arasında Kanıkey'e oldukça özel davrandığı gözlerden kaçmamıştır. Bu durumun nedenleri Manas Destanı'nda açıklanmıştır. Kanıkey'in kadınlık konusunda hiçbir ayıbı olmadığı ve hizmet konusunda eksikliğinin hissedilmediği ifade edilmektedir. Bu nedenle Manas'ın Kanıkey'e özel bir ilgi göstermesi normal karşılanmalıdır.

Kadın algısına dair çıkarımda bulunabileceğimiz bir diğer konu ise Bokmurun ile Kanışay'ın birbirine olan sevgisidir. Bokmurun, Tülkü Han'ın kızı olan Kanışay'a aşık olmuştur. Kanışay'ın, Bokmurun'u korumak için vermiş olduğu mücadele bize, kadınların inandıkları ve hissettikleri duyguların peşinden nasıl gittiklerini, hislerinin ne derece kuvvetli olduğunu göstermektedir. Kanışay'ın üzülmesi ve bu olaya yön verebilmek için sergilediği mücadele bize durumu kanıtlamaktadır. Kanışay'ın çabaları sonuç vermiş ve Bokmurun bu sayede aldığı ölüm cezasından kurtularak, hapse girmiştir.

Bu olayda Kanışay'ın annesi olana Begayım'ın, Kanışay'ı desteklemiş olması hatta onu kızlarından birine damat olarak düşünmesi karşısında, kadınların daha ileriye dönük ve yapıcı planlar yaptıkları sonucu ortaya çıkmıştır.

³⁸⁶ Manas'ın Cuişa'dan gelecek olan akrabası Közkaman isminde ki amcasıdır. Manas Destanı'nda ifade edildiğine göre Cakıp Han'ın kardeşidir. Kıtaylarla yapılan bir savaş sonucunda amcası esir olarak ellerine düşmüştür. Daha sonra Manas'la bir şekilde yolları birleşmiştir.

³⁸⁷ Sağimbay, a.g.e., C. III, s. 27.

Tülkü Han'ın bu evliliğe karşı çıkmasına rağmen Manas'ın Bokmurun ile konuşarak durumu ğrenmesi, Kanışay'ı istetmesi ve eğer vermezse savaşı göze alması, değerlendirilmesi gereken diğer önemli bir konudur. Manas'ın destanın başından itibaren evlilik konusuna önem verdiğini, dul kalan kadınları yiğitleriyle evlendirmek istemesi de bu durumu kanıtlamaktadır. Bu nedenle Manas'ın Bokmurun ile Kanışay'ın sevdasına müdahale etmesi beklenmektedir. Manas'ın Bokmurun ile Kanışay'ın nikahlanmasına vesile olması Manas kahramanından beklenen bir özelliktir. Manas'ın bu şekilde evlilik ve aşk konusunda kim olursa olsun taviz vermediği görülmüştür.

Kadın algısına dair çıkarımda bulunabileceğimiz bir diğer konu ise Manas'ın tüm varlığını Kanıkey'e emanet ederek savaşa gitmesi ve amcası Közkaman'ın Kanıkey'e olan tavırlarıdır. Kanıkey'in, Manas'ın amcası olan Közkaman'ı saygıda kusur etmeyerek karşılamasına rağmen amcanın, Kanıkey hakkındaki düşünceleri pek olumlu olmamıştır. Közkaman'ın geldiğini duyan, Manas'ın diğer eşleri Karabörk ve Akılay da amcayı ziyaret etmişlerdir. Özellikle bu ziyareti sırasında Karabörk, kendisinin de Kıtay kızı olması sebebiyle Manas'ın akrabaları ile yakın bir ilişki kurmuştur. Kurmuş olduğu bu yakın ilişki nedeni ile akrabaları, Kanıkey'i Karabörk'e şikâyet etmişler ve ktlemişlerdir. Karabörk'n, bu olay nedeniyle Manas'ın diğer eşleri arasında bir üstünlük kurduğu söylenebilir. Karabörk, akrabaların Kanıkey'i şikâyet etmeleri ve onu ekiştirmeleri üzerine "bahadır onu beğeniyor bizi ise hor görüp azarlıyor" şeklinde bir cümle kurmuştur. Bu cümleden hareketle Karabörk'n Kanıkey'i kısıkandığı çıkarımında bulunulmuştur. Karabörk sadece Kanıkey'i şikâyet etmekle kalmamış ayrıca Akılay hakkında da birçok olumsuz sözler sarf etmiştir. Buradan hareketle kadın algısına dair şu sonuca varılabilir. Öncelikle Manas Destanı örneğinden yola çıkarak Kırğızlarda, en azından han unvanı bulunan yöneticilerinde, çok eşliliğin bulunduğuna dair fikir ediniyoruz. Ve çok eşli evliliğin olduğu bir ailede kadınların birbiri ile yarışmaları, birbirlerini kıskanmaları ve birinin diğeri üzerinde üstünlük kurmak için vermiş olduğu mücadeleler, Manas Destanı vasıtasıyla bizlere gösterilmiştir.

Manas Destanı'nın üçüncü cildinde kadın algısına dair en önemli olay Kanıkey'in, Cuşa'dan gelen akrabalarının düşman olduklarını Manas'a telkin etmesi olarak görülebilir. Kanıkey, Manas'a Cuşa'dan gelen akrabalarının davranışları nedeniyle akrabalarının kâfir olduğunu hatta Közkaman'ın dnek olduğunu defalarca

anlatmaya çalışmıştır. Hatta Manas’la bu konu üzerine sayfalarca tutan tartışma yaşanmıştır. Kanıkey, Manas’a sitem dolu sözlerle amcasının ve çocuklarının kendisine zarar vereceğini, halkının zarar göreceğini söylemiştir. Lakin Manas, Kanıkey’in bu sözlerini anlamamış hatta akrabalarının gelmesi nedeniyle kalkının çoğaldığını düşünüp sevinmiştir.

Manas Destanı’nın ilerleyen sayfalarında gerçekten Kanıkey’in bu konuda haklı olduğu ortaya çıkmıştır. Közkaman’ın büyük oğlu olan Kökçököz’ün, Manas’ın hanlığında ve Kanıkey de göz olduğu ortaya çıkmıştır. Kökçököz kendisi başta olmak üzere, diğer kardeşleriyle Manas’ın hanlığını ve eşlerini kendi aralarında paylaşmışlardır. Kanıkey’in bu durumu önceden görüp Manas’a söylemek istemesi kadınların ileri görüşlü olduğu kanımızı destekler niteliktedir.

Manas, maalesef bu olayda Kanıkey’i dinlememiş, hatta “Yeni gelen akrabam sana kötülük mü yaptı?” şeklinde ki cümlelerle Kanıkey’e öfkelenmiştir. Kanıkey’in tüm uyarılarına rağmen Manas’ın gözü bir türlü açılmamıştır. Kanıkey, bu duruma üzülmüş ve Manas’a sitem ederek “kılıç boynuna saplandığında Kanıkey haklıymış” dersin şeklinde bir cümle kullanmıştır. Manas, akrabalarının düşman olduğunu, Kökçököz’ün yemek sırasında kendisini zehirlemesiyle anlamıştır. Hatta Manas bu durumdayken, Kanıkey’in sözlerini hatırlamış ve “Keşke gelip hana ne yapıyorsunuz? deyip beni kurtarsa” şeklindeki ifadeler kullanmıştır. Bundan hareketle gerektiğinde kadının savaştığı ve kurtarıcı bir rolünün olduğu sonucuna varabiliriz.

Sonunda Manas, Kanıkey’i dinlemediği için çok pişmanlık duymuştur. Manas, sadece Kanıkey’i değil diğer eşlerinin de kendisini gelip kurtarması konusunda medet ummuştur. Bu olaydan hareketle Manas eğer eşi olan Kanıkey’in sözünü dinlemiş olsaydı hanlığı ve kendisini öldürmek isteyen akrabaları karşısında bu duruma düşmeyecekti. Bu nedenle kadınların erkeklerden farklı düşünce yapısına sahip oldukları sonucuna varılabilir. Hatta kadınların ileriye dönük düşünme konusunda yetenekli oldukları ifade edilebilir. Manas, Kanıkey’i dinlememesinin bedelini hanlığı, eşleri ve tüm mal varlığı ile ödeyecekken Hüda’nın sayesinde ayağa kalkıp öcünü almıştır.

Manas Destanı’nda Manas’ın zehirlenmesinden sonra Kökçököz’ün hanlığın başına geçmesi konusu da kadın algısı açısından önemlidir. Bu önemin sebebi şu şekilde açıklanabilir. Kökçököz, Manas’ı ve kırk yiğidini öldürdüğünü söyler ve hanlığın başına

geçtiğini ilan eder. Kökçököz'ün istediği hanlık ve Kanıkey'dir. Bu nedenle Kanıkey'e haber gönderir. Bunun üzerine Kanıkey, Manas ölmüş olsa bile yarın evlensem Hüda beni çarpmaz mı şeklinde bir sözle karşılık vermiştir. Ancak yedi ay dolduktan sonra evlenebileceğini cevaben söylemiştir. Burada, Manas vefat etse bile Kanıkey'in yedi ay yas tutacağını ifade etmesi, bize eşler öldükten sonra hemen normal hayata dönülmediğini göstermektedir.³⁸⁸ Bu durum kadın algısına dair önemli bir göstergedir. Manas Destanı'nda ifade edilen bu durum günümüzde de geçerliliğini sürdürmektedir. Bir kadının eşi öldükten sonra hemen başka bir insanla evlenmesi toplum tarafından ayıp olarak kabul görmektedir. Bu aynı zamanda İslamiyet'te uygulanan bekleme (iddet) süresine benzeyen bir uygulama olarak da dikkat çekmektedir. Bu nedenle Manas Destanı'nda Kanıkey'in Kökçököz'e vermiş olduğu bu cevap kadın algısına dair önemli bir çıkarımda bulunmamıza yardımcı olmuştur.

³⁸⁸ İslam'da iddetin, kadının hamile olup olmadığının anlaşılacak nesebin karışmasını önleme, kadın için yeni hayata ruhen hazırlanma, evlilik bağı bir anda yok etmeme gibi hikmetleri bulunmaktadır.

SONUÇ VE DEĞERLENDİRME

Manas Destanı, içinde barındırdığı tarihî, edebî, sosyolojik ve antropolojik özellikleri nedeniyle incelenmesi gereken bir başyapıttır. Türk kültürüne dair yüzyıllardır süre gelen geleneklerin bize ulaşmasında büyük katkısı olmuştur. Manas Destanı, Kırgızların kahramanlık destanları içerisinde yer almasına rağmen sadece kahramanlık özelliklerini aktarmamış, aynı zamanda onların toplum hayatına ve yaşayışlarına ışık tutmuştur. Destanda toplum hayatı ve işleyişi hakkında bilgiler verirken kadının toplum içerisindeki konumu, önemi ve işlevleri hakkında oldukça fazla bilgi bulunmaktadır.

Manas Destanı'nda kadınların o dönemde sadece yemek yapmak, dikiş dikmek vb. ev işleri ve çocuk bakımı ile ilgilenmekle yetinmemişlerdir. Aynı zamanda onlar silah kullanmak, yurtlarını korumak için savaşmak, hatta efsun yapmak gibi birçok farklı icraatlar gerçekleştirmiştir. Kadınların, toplum içerisindeki statülerini belirleyen önemli ölçütler bulunmaktadır. Onların ilk eş olmaları ve Baybiçe unvanı almaları, erkek çocuk sahibi olmaları, giyim şekilleri ve aksesuarları gibi statülerini belirleyen çeşitli kıstasları vardır. Bu kıstaslardan en önemlisi erkek çocuk sahibi olmalarıdır. Bir kadın erkek çocuk dünyaya getirdiğinde hem aile hem de toplum içerisinde itibarlı bir konuma yükselmektedir. Çünkü destanda eşler arasında erkek çocuk sahibi olan kadınların diğer eşlere nazaran üstün oldukları görülmektedir.

Manas Destanı'nda kadınların bir nevi danışman veya müfettiş görevi üstlendikleri anlaşılmaktadır. Nitekim destanda kadınların eşlerini uyardıkları, gerekirse müdahale edip onları yönlendirdiklerine dair olaylara rastlanmaktadır. Bütün bunlar Manas Destanı'nda kadınlara cinsiyet ayrımı yapılmadan onların çeşitli toplumsal görevlerde yer aldıklarını göstermektedir. Nitekim konar-göçer toplumlarında cinsiyet ayrımı yapmadan her bireyin hayatın her alanında yer almaları geleneğinin Kırgızlar tarafından da bir kültür olarak devam ettirildiği anlaşılmaktadır.

Türklerde başlangıçtan beri kadına değer verilmiştir. Kadınlar aile içinde olduğu gibi devlet idaresinde de etkin olarak rol oynamışlardır. Bir Türk kavmi olan Kırgızlarda da aile kavramına önem verilmiştir. Kırgızlardaki aile hayatı ile kadınların

statüleri arasında bir ilişki söz konusudur. Manas Destanı'nda anlatılanlardan kadınların çocuklar üzerindeki etkileri büyük olduğu onlara eğitim verilmesi, örf ve adetlerin öğretilmesi noktasında kadınların aktif olarak rol oynadığı anlaşılmaktadır. Manas Destanı, kadın algısı açısından incelendiğinde kadınların erkeklere meydan okuyup er meydanına davet ettikleri dahi görülmüştür. Bu durum eski Türklerde olduğu gibi Kırgız kadınlarının da cesaret sahibi olduklarını göstermektedir. Kadınların Manas ile savaşacak kadar savaş bilgisine sahip oldukları anlaşılmaktadır.

Manas Destanı'nda Kırgız kadınlarının Türk kültürü içerisinde önemli bir yere sahip oldukları, zorla bir iş yaptırılmayan, gerektiğinde savaşmaktan çekinmedikleri işaret edilmektedir. Kadınların aileye ve toplumun geleceğine, kültürüne yön veren kişiler olduğu, Manas Destanı ile ortaya konulmuştur. Yine kadınların aile ve toplum içerisinde alacağı görevlerde yaşlarının da belirleyici rol oynadığı görülmektedir. Özellikle kadınların yaşları ilerledikçe hayat tecrübeleri nedeniyle daha saygın bir konuma yükseldikleri anlaşılmaktadır. Bir hane içerisinde bey öldükten sonra söz hakkı en yaşlı kadına verilmesi tecrübelerinden yararlanılmak istenmesi bunun en iyi göstergesidir. Baybıçeler yani kaynanalar evin en büyüğü sayıldığı için onların beyden sonra söz sahibi olmaları kadına verilen önemi göstermektedir. Bu durum aile hayatına da etki etmiştir. Bey öldükten sonra evin en yaşlı kadını sofraya oturmada diğer insanların oturmaması hem yaşa hem de kadına verilen önemi ifade etmektedir. Kadınların anne veya eş olarak hayat tecrübelerinden faydalanılmasının sadece aile ile sınırlı kalmadığı, özellikle yaşlı olanlarının toplum içerisinde de akıl danışılan, bilge ve saygın kişilikler olarak kabul edildiği ortaya çıkmaktadır.

Manas Destanı'nın sadece savaşlardan ve olağanüstü motiflerden oluşmuş bir destan olmadığı, aynı zamanda sosyal hayata dair pek çok bilgi içerdiği görülmektedir. Destanda verilen bilgilerden kadınların toplum içerisinde fikirleri, yetenekleri, becerileri ve yönlendirmeleri ile son derece aktif rol oynadıkları anlaşılmaktadır.

KAYNAKÇA

- Acar, H. (2019). Türk kültür ve devlet geleneğinde kadın, İnsan & İnsan Bilim Kültür Sanat ve Düşünce Dergisi, 21.
- Acar, H. İ. (2011). Mehrin İslam hukuku açısından değerlendirilmesi, İslam Hukuku Araştırmaları Dergisi, 17.
- Açıl, O. (2016). İlk Türk devletlerinde kadın algısı ve kadın hakları, Recep Tayyip Erdoğan Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi, 3.
- Akkan, E. (2002). Kırgızistan, DİA, 25.
- Akman, Z. (2012). Hz. peygamber döneminde savaşlarda kadın, Fırat Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi, 17-2.
- Aksoy, İ. (2016). Toplumsal ve siyasal süreçte Türk kadını, Yasama Dergisi, 32.
- Akyüz, Ç. (2011). Düünden bugüne Türk dünyası destan anlatıcıları, Turkish Studies, 6-4.
- Alımov, R. (2016). On the Yeniseı Kırgız title are, Acta Orientalia Academiae Scientiarum Hungaricae, 3-69.
- Aliyev, S. ve T. Kulmatov, (1995), Manasçılar cana izildööçülör, Bişkek.
- Alyılmaz C. (2005). Gürbelcin (gurvaljin uul) yazıtıyla ilgili bazı düzeltmeler” Kırgızistan-Türkiye Manas Üniversitesi Sosyal bilimler Dergisi, 7, 13.
- Alyılmaz, C. (2013). Kök Türk harfli eski Türk yazıtlarının Kırgızlar açısından önemi, Uluslararası Türkçe Edebiyat Kültür Eğitim Dergisi, 2-4.
- Arat, R. R. (2016). Kırgızistan, DİA, 4.
- Aydın, E. (2012). Yenisey yazıtları nasıl tarihlendirilebilir, Turkish Studies, 7-2.
- Bağlı, M. ve Sever, A. (2005). Tabulaştırılan/tabulaşan kurumun (ailenin) kurbanlıklar edinme pratiğı, Aile ve Toplum Dergisi, 2-9.
- Bars, M. E. (2014). Manas destanında kahraman tasvirleri, International Journal of Language Academy, 2-1.
- Bartold, V. V. (2004). Orta Asya Türk tarihi dersleri, Çağlar Yayınları.
- Bartold, V. V. (2008). Türkistan halklarının tarihi, Astana Yayınları, (G. Aynakulova, Çev).
- Bartold, V. V. (2010). Orta Asya, tarih ve uygarlık, (A. Batur, Çev).

- Bayciyev, M. (2004). Manas destanı kalbimin ağrısıdır (manas destanı'nın üç ciltlik yayınının son sözü), Kırgızistan-Manas Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi, (D. Gürpınar, Çev). 6-12.
- Bedirhan, Y. (2019). İslam öncesi Türk tarihi ve kültürü, Eğitim Yayınevi.
- Berber, O. (2017). Türklerin İslamlaşma sürecine dair Türk tarih yazımında bazı ifadeler üzerine, Türk Tarihi Araştırmaları Dergisi, 2-1.
- Beydilli, K. (2008). Rusya/2.bölüm, DİA, C.35, İstanbul, 2008,
- Beyoğlu, A. A. (2017). Altaylardan Kafkaslara Türk devletleri, Yeditepe Yayınları.
- Butanayev, V. ve Butanayev, I. (2007). Yenisey Kırgızları, Ötüken Yayınları.
- Cengiz, A. O. (2020). Eski Türklerde kadın, Bilge Oğuz Yayınları
- Cumakunova, G. (2017). Kırgız devletinin oluşumu: eski ve orta çağ, I. Uluslararası Geçmişten Günümüze Kırgız- Türk İlişkileri Sempozyumu.
- Çandarlıoğlu, G. (2012). Uygurlar, DİA, 42.
- Çandarlıoğlu, G.(2003). İslam öncesi Türk tarihi ve kültürü, Türk Dünyası Araştırmaları Vakfı.
- Çay, A. M. (2009). Türk tarihi ve kültürü tarihte Türk devlet ve beylikleri (türkiye dışı), T.C Kültür ve Turizm Bakanlığı Türkiye Kültür Portalı Projesi.
- Çeribaş, M. (2012). Kırgız Türklerinde manasçılık geleneği ve manasçılar, Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü Yayınları.
- Çeribaş, M. (2012). Kırgız Türklerinin destancılık geleneğinde efsanevi manasçılar ve akınlar, 21.Yüzyılda Eğitim ve Toplum Dergisi, Türk Eğitim-Sen Yayınları.
- Derviş, L. ve Devrisheva K. (2016). XIX. Yy. Kazak Türklerinin aydını Çokan Velihanov hayatı ve eserleri, Selçuk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Dergisi, 40.
- Dıykanbayeva, M. (2011). Kırgız Türklerinde erkek çocuğun önemi ve edebi eserlere yansımaları” Atatürk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi(TAED), 46.
- Dıykanbayeva, M. (2014). 1916 Yılındaki Kırgız milli mücadelesi: Ürkün, Uluslararası Türkçe Edebiyat Kültür Eğitim Dergisi, 3.
- Dîvânü lugatî't Türk tercümesi (2013). TDK Yayınları (B. Atalay, Çev).
- Donuk, A. (1982). Çeşitli topluluklarda ve eski Türkler'de aile, İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Tarih Dergisi, 33.

- Durmuş, İ. (2017). Bilge Tonyukuk, Asya araştırmaları, Uluslararası Sosyal Bilimler Dergisi, 3-1.
- Ekici, N. (2010). Türk dünyasında ulusal kimliklerin inşasında Manas destanı'na siyasi iletişim açısından bir yaklaşım, 21. Yüzyılda Türk Dünyası Uluslararası Sempozyum Bildirileri, Avrasya Ekonomik İlişkiler Derneği Yayınları.
- Emeksiz, A.(2015).Türk destanlarının karakteristik özellikleri, Arts & Humanities Conferance of The Silk Road Daegu, Güney Kore.
- Ercilasun, A. B. (1991). Moğolistan ve Çin günlüğü, Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü.
- Erdem, S. (2013). İslam hukukuna göre iddet ve iddet bekleyen kadının nikahı, Cumhuriyet Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi, 17-2.
- Ergin, M. E. (2013). Orhun Abideleri, Boğaziçi Yayınları, 23.
- Ergun, M. (1994). Kazak halk akınlarında (şairlerinde) rüya motifi, Milli Folklor Uluslararası Kültür Araştırmaları Dergisi, 23.
- Ergun, M. (1995). Manasçılık mektepleri, Manas Destanı ve Etkileri Uluslararası Bilgi Şöleni, Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Atatürk Kültür Merkezi Yayınları.
- Erkoç, H. İ. (2018). Türklerin İslamiyete geçiş sürecinde Tenri ve Allah algıları, Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih- Coğrafya Fakültesi Dergisi, 58-1.
- Eroğlu, T. ve Kılıç, H. Ç. (2005). Türk inançları ve inanışları, Sosyal Siyaset Konferansları Dergisi, 49.
- Erşahin, S. (1999). Kırgızların İslamlaşması üzerine bazı mülâhazalar, Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi, 39-1.
- Genç, R. (1997). Karahanlılar döneminde Kırgızistan, Türk Yurdu Dergisi, 256.
- Geyikoğlu, H. (2001). Tarih açısından Manas destanı ve Sovyetler Birliği'ndeki Türklerin milli duygularına etkisi, Atatürk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi, 16.
- Golden, P. (2006). Türk halkları tarihine giriş: orta çağ ve erken yeniçağda Avrasya ve Ortadoğu'da etnik yapı ve devlet oluşumu, Karam Yayınları (O. Karatay, Çev).
- Gömeç S. (1996). Kagan ve katun, Tarih Araştırmaları Dergisi, 18-29
- Gömeç, S. (1992). Kök Türkçe kayıtlarda geçen Bayırkular, Tarih Araştırma Dergisi, 16-27.

- Gömeç, S. (1998). Şamanizm ve eski Türk dini, Pamukkale Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi, 4-4.
- Gömeç, S. (2002). Tarihte ve günümüzde Kırgız Türkleri, Akçay Yayınları.
- Gömeç, S. (2008). Kök Türkçe yazıtlarda geçen göller ve nehirler, Tarih Araştırmaları Dergisi, 27-44.
- Gömeç, S. (2014). Kırgız Türkleri tarihi, Berikan Yayınevi.
- Gömeç, S. (2017). Kök Türkler ve Uygurlar çağında Kırgızlar, I. Uluslararası Geçmişten Günümüze Kırgız- Türk İlişkileri Sempozyumu Bildirileri, T.C Uludağ Üniversitesi yayınları,
- Gömeç, S. ve Çelikleş, M. (2016). Basmılların Türk tarihindeki önemi, Türk Dünyası Araştırmaları, 220.
- Gülensoy, T. (2003). Manas destanı, DİA, 27.
- Gülensoy, T. (2011). Manas destanı (Türkiye Türkçesi ile), Akçağ Yayınları.
- Gündüz, A. (2012). Tarihi süreç içerisinde türk toplumunda ve devletlerinde kadının yeri ve önemi, The Journal of Academic Social Science Studies, 5-5.
- Güneş, C. (2014). Türklerin İslamlaşma süreci kaynaklarına genel bir bakış, Mavi Atlas Dergisi, Gümüşhane Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Dergisi, 2.
- Hatipoğlu, M. S. (1997). İslam'ın kadına bakışı, İslami Araştırmalar Dergisi, 10-4.
- Heide, N. V. D. (2008). Spirited performance: the manas epic and society in kyrgyzstan rozenberg series, Rozenberg Publishers, 3.
- Howard, K ve Kasmambetov, S. (2010). Singing the kyrgyz manas, Global Oriental press
- İbn-i Battuta seyahatnamesi, (2010). Yapı Kredi Yayınları, 1-2.
- İdil, A. (2012). Yerel kaynaklara göre Kırgızistan Tarihi, Bişkek
- İnan A. (1959). Manas destanı üzerine notlar, Türk Dili Araştırma Yıllığı- Belleten, 7.
- İnan, A. (1934). Kırgız dil yadigârlarından Manas destanı, Azerbaycan Yurt Bilgisi Dergisi, Burhaneddin Matbaası, 31-32
- İsakov, A. (2014). Kırgız-Moğol ilişkileri (IX.-XV. Yüzyıl), Ankara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Doktora Tezi.
- İsakov, A. ve Murzakulova, G. (2012). Kırgızistan'daki yer, boy adlarında kadın, Turan Stratejik Araştırmalar Merkezi Dergisi, Kafkas Üniversitesi Yayınları, 4-13.
- İşcanoğlu İ. B. (2018). Kırgız aile ve sosyal kültürel hayatında kadın, Uluslararası Türk

- Lehçe Araştırmaları Dergisi (Türklad), 2-1.
- İşcanoğlu İ. B. (2018). Kırgız halk kültüründe beyaz (ak) renk, 9. Milletlerarası Türk Halk Kültürü Kongresi Türk Halk Edebiyatı, T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı Araştırma ve Eğitim Genel Müdürlüğü Yayınları.
- İvgin, H. (1987) Manas destanı üzerine Türkiye’de ve Çin Halk Cumhuriyeti’nde yapılan çalışmalar, Türk Kültürü Dergisi, 295.
- İvgin, H. (1990). Türkiye’de Manasla ilgili yapılan çalışmalar, İçel Kültürü, 12.
- Jacobs, W. D. (1969). Frunze: the soviet clausewitz 1885-1825, Springer Science+ Business Media.
- Kafalı, M. (1993) Cengiz Han, DİA 7.
- Kafesoğlu, İ. (1997). Türk milli kültürü, Ötüken Yayınevi.
- Kalkan M. (2011). Türk ve Moğol kavimleri arasında Kırgızların demografik – etnik erime seyirleri, Bilig- Dergisi, 57.
- Kalkan, M.(2006). Kırgızlar ve Kazaklar, Selenge Yayınevi.
- Kallimci İ. T. (2011). Modern Kırgız şiirinde Manas ve Manas destanı, Muğla Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, 27.
- Kaptan, S. (1998). Bilimsel araştırma ve istatistik teknikleri, Tekışık Web Ofset Tesisleri Yayınları.
- Kapusuzoğlu, G. (2015). Çin kaynaklarına göre Türk kültür çevresinde evlenme ve cenaze gelenekleri, Tarih Araştırmaları Dergisi, 34-58.
- Kapusuzoğlu, G. (2019). Göktürklerin güney kağanı: yan zhıwei, Gazi Türkiyat Türkoloji Araştırmaları Dergisi, 2019-24.
- Kara, G. (2018). Tang hanedanı’nın Türk topraklarını hâkimiyet altına alma çabaları, Bilig-Türk Dünyası Sosyal Bilimler Dergisi, Ahmet Yesevi Üniversitesi Yayınları, 84.
- Karasar, N. (2002). Bilimsel araştırma yöntemi, Nobel Yayınları.
- Karayev, Ö. (2008). Türkler ve Kağanlıkları, Bilge Kültür Sanat Yayınları
- Karthe, D., Chalov, S., Kasimov, N. ve Kappas, M. (2016). Water and environment in the selenga- baikal basin, İbidem Press.
- Kaya, D. (2015). Kırgız destanları, Salkımsöğüt Yayınları,
- Kıdırbayeva, Rasia (1984). Skazitelnoe masterstvo manasçı, Frunze.
- Kınacı, C. (2006). Manasçılık ve kadın manasçılar, Milli Folklor Uluslararası Kültür

- Araştırmaları Dergisi, 70.
- Kitapçı, Z. (2002). Türklerin müslüman oluşu, Türkler Yeni Türkiye Yayınları, 4.
- Kitapçı, Z. (2004). İlk müslüman Türk hükümdar ve hakanları, Yedi Kubbe Yayınları.
- Kocobekov, M. (2009). Kırgızların menşei ile ilgili bilgiler hakkında bazı düşünceler, Gazi Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi, 4.
- Koç, D. (2015). Rus elçilik raporlarına göre Hokand Hanlığı, İdeal Kültür Yayıncılık
- Köylü, M. (2016). Ürkün: bir katliam öyküsü, Akademik İncelemeler Dergisi, 11-2.
- Malov, S. (1959). Pamyatniki drevnetyurkskoy pis'mennosti Mongolii Kirgizii, Ann SSSR Yayınevi.
- Manas destanı ve etkileri uluslararası bilgi şöleni, (1995). Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Atatürk Kültür Merkezi Yayınları.
- Naskali, E. G. ve Radloff, W. (1995). Manas destanı Kırgız Türkçesi metin-Türkiye Türkçesi çevirisi, Türksoy Yayınları.
- Nuranova, A. (2018). Geleneksel performans sanatı olarak manasçılık ve bir sahne uygulaması, Hacettepe Üniversitesi Güzel Sanatlar Enstitüsü Tiyatro Anasanat Dalı, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Sanat Çalışma Raporu.
- Oğuz, M. Ö. (2004). Destan tanımı ve eski Türk destanları, Milli Folklor Uluslararası Kültür Araştırmaları Dergisi, 62.
- Orkun, H. N. (1994). Eski Türk yazıtları, Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Yayınları.
- Ozorbak, S. (2017). Manas destanı Sagımbay Ozorbak uulu varyantı, Türk Dünyası Belediyeler Birliği Yayınları, 1-2-3.
- Ögel, B. (1948). Çin kaynaklarına göre Wu-su'nlar ve siyasi sınırları hakkında bazı problemler, Ankara Üniversitesi Dil Ve Tarih – Coğrafya Fakültesi Dergisi, 6-4.
- Ögel, B. (1948). İlk Töles boyları, Belleten, 48.
- Ögel, B. (1988). Düünden bugüne Türk kültürünün gelişme çağları, Türk Dünyası Araştırmaları Vakfı Yayını.
- Özaydın, A. (2002). Türklerin İslamiyeti kabulü, Türkler, Yeni Türkiye Yayınları, 4.
- Özgüdenli, O. G. (2003). Maveraünnehir, DİA, 28.
- Peker, R. (2017). Türk devlet geleneğinde kadının konumu, Bilge-Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi, 1-2.
- Protetor, M. ve Simokattes, T. (2009). Bizans kaynaklarında Türkler, Doğu

- Kütüphanesi, (İ. Mangaltepe, Çev).
- Qian,S. (1993). Records of the grand historian, Columbia Univercity Press. (B. Watson, Çev).
- Radloff, W. (1995). Manas destanı ve Kırgız kültürü ile ilgili tespit ve tahliller, (Naciye Yıldız, Haz). Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Reichl, K. (2002). Türk Boylarının Destanları, Türk Dil Kurumu Yayınları, (M. Ekici, Çev).
- Sagımbay, O. (2017). Manas, C. I-II-III, Türk Dünyası Belediyeler Birliği Yayınları.
- Saray, M. (2014). Yeni Türk cumhuriyetleri tarihi, TTK Yayınları.
- Sümer, F. (1994). Dokuz Oğuzlar, DİA, 9.
- Sümer, F. (1997). Türk cumhuriyetlerini meydana getiren eller ve Türk destanları, Ders Kitapları Anonim Şirketleri.
- Sydykov, Z. (1993). Kırgızistan'da kültürel miras ve değeri, Vakıf Haftası Dergisi, 10.
- Şen, M. (1996). Manas destanı Kırgız Türkçesi metin Türkiye türkçesi çevirisi, Türk Dünyası Dil ve Edebiyat Dergisi, 2.
- Şerif, M. A. (2010). Türk destanları, Journal of Kirkuk University Humanity Studies, 5-2.
- Şimşek, S. (2018). Kayum Miftakov'un Kırgız halk edebiyatını derleme yöntemleri adlı eseri üzerine bir inceleme, Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi, 62.
- Şimşir, N. (2013). XVIII. Yüzyılın ilk yarısında Rusya'da tarih ve tarihçilik anlayışı, Türk- İslam Medeniyeti Akademik Araştırma Dergisi, 8-16.
- Taslaman, Caner ve Taslaman, Feryal (2019). İslam ve kadın, İstanbul Yayınevi.
- Taşagıl, A. (1996). Bilge Kağan'ın vasiyeti, Turan Kültür Vakfı Yayınları.
- Taşagıl, A. (2004). Çin kaynaklarına göre eski Türk boyları, TTK Basımevi.
- Taşagıl, A. (2004). Göktürkler, TTK Basımevi, 1-2-3.
- Taşagıl, A. (2008). Göktürk devletlerinin kuruluşları ve çöküşleri, Kuruluş ve Çöküş Süreçlerinde Türk Devletleri Sempozyumu Bildirileri, Sakarya Üniversitesi Yayınevi.
- Taşagıl, A. (2015). Oğuzların tarih sahnesine çıkışı hakkında, 5. Uluslararası Türkiyat Araştırmaları Sempozyum Bildirileri Oğuzlar: Dilleri, Tarihleri ve Kültürleri.
- Taşagıl, A. (2018). Kök Tengri'nin çocukları, Bilge Kültür Sanat Yayınları.
- Tellioğlu, İ. (2016). İslam öncesi Türk toplumunda kadının konumu üzerine, Türkiyat

- Araştırmaları Enstitüsü Dergisi, 55.
- Temür, N. (2004). Kırgız Türklerinde sınıçılık geleneği ve Tolubay sınıçı, Bilig-Türk Dünyası Sosyal Bilimler Dergisi, 31.
- Temür, N. (2009). Bir Sovyet ürünü: Manas'ın kurama varyantı, Türkbilig Türkoloji Araştırmaları Dergisi, 17.
- Terzi, A. (2012). Türk siyaset kültüründe kadınların rolü, 21. Yüzyılda Eğitim ve Toplum, 1-1.
- Turan, O. (1980). Selçuklular ve İslamiyet, Nakışlar Yayınevi.
- Türkal, M. K. (2016). Kafkasya'da aile yapısı ve kadının yeri: Karaçay-Malkar Türkleri örneği, Geçmişten Günümüze Şehir ve Kadın V. Uluslararası Canık Sempozyumu, 2.
- Türkoğlu, İ. (2016). Bişkek, DİA, Ek-1.
- Türkoğlu, İ. (2016). Kırgızlar, DİA, 2.
- Useev N. (2019). Manas destanı'nda yer alan Almambet ve Kül çoro isimli kahramanlar ile tarihte yaşamış Tunyukuk ve Küli çor arasındaki benzerlikler, Türk Dünyası Dil ve Edebiyat Dergisi, 48.
- Ünal, A. (2019). Kırgızistan'da dünden bugüne eş seçimi prensipleri, Türk Kültürü ve Hacı Bektaş Veli Araştırma Dergisi, 89.
- Yalçın, N. (2008). Kırgız destanları, Türk Dünyası Dil ve Edebiyat Dergisi, 26.
- Yalınkılıç, T. (2013). Bir dönemin iki farklı anlamı kül tigin yazıtının Çince ve Türkçe metinlerinin karşılaştırılması, Uluslararası Türkçe Edebiyat Kültür Eğitim Dergisi, 2-4.
- Yıldız, N. (2007). Friedrich Wilhelm Radloff, DİA 34.
- Yıldız, N. (2009). Manas destanı ve Muhtar Avezov, Gazi Türkiyat Türkoloji Araştırmaları Dergisi, 5.
- Yıldız, N. (2017). Manas destanında dini şahsiyetin efsanevi şahsiyete dönüşmesi: Ebu Nasır Samâni'den Aykoco'ya, Milli Folklor Uluslararası Kültür Araştırma Dergisi, 115.
- Yılmaz, A. (2004). Türk kültüründe kadın, Milli Folklor Uluslararası Kültür Araştırmaları Dergisi, 61.
- Yktıyar, P. (2016). Avezov, muhtar, DİA, Ek- 1.
- Yoska, E. (2011). Yenisey Kırgızları başlangıçtan orta zamanlara kadar, Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayımlanmamış Doktora Tezi.

- Yusupov, K. (1995). Manas destanı, Atatürk Kùltür Dil ve Tarih Yüksek Kurumu, (F. Türkmen ve A. İnayet, Çev). Atatürk Kùltür Merkezi Yayınları,
- Yüce, M. (2007). Kırgız Türklerinde evlenme geleneği, Modern Türklük Araştırmaları Dergisi, 4-1.

ÖZGEÇMİŞ

Kişisel Bilgiler

Adı Soyadı : Sefa Nas
Doğum Yeri ve Tarihi : Gümüşhane 20.12.1993

Eğitim Durumu

Lisans Öğrenimi : Gaziosmanpaşa Üniversitesi Fen -Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü
Yüksek Lisans Öğrenimi : Gümüşhane Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Tarih Anabilim Dalı

İletişim

E-Posta : s.nas_6100@hotmail.com
Tarih : 24.11.2020